литер.

СТАРОБЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

Бр 7

4

ЧИТАЛ

Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Боню Ст. Ангелов, Лиляна Грашева (отг. редактор),
Петър Динеков, Христо Кодов

Адрес на редакцията: Старобългарска литература
Институт за литература, кв. „Гео Милев“, ул. „Акад. Г. Бончев“, IX бл.

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Технически редактор *Д. Калинова* Коректор *Ел. Котева*
Изд. индекс 6413 Дадена за набор на 10. X. 1978 г. Подп. за печат 23. I. 1979 г. Код 19 $\frac{9535322311}{5064-13-79}$
700×1000/16 Тираж 800 Печ. коли 8,00 Изд. коли 10,37 Цена 1,23 лв.
Печатница на БАН — 1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев“ Поръчка № 454 82 Б (05)

СТАРОБЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

КНИГА 4 · 1978, СОФИЯ

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ—ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА

Пу 8243/79

пр 7

ПРОВЕРКА
2009 - 2010

ЧИТАЛН

ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА
БИБЛИОТЕКА

СЪДЪРЖАНИЕ

Георги Попов — Някои текстологични наблюдения върху Битолския триод и други триодни ръкописи . . . 3
Гуннар Сване — Константин Костенечкий и его биография сербского деспота Стефана Лазаревича . . . 21
Боню Ст. Ангелов — За автора на „Слово за мироносиците“ . . . 39

НАУЧНИ СЪОБЩЕНИЯ И МАТЕРИАЛИ

Дора Иванова-Мирчева — Среднобългарска преработка на Похвалата на Йоан Екзарх за Йоан Богослов . . . 47
Климентина Иванова — Словото за Преображение от Йоан Екзарх (Текстологични бележки) . . . 55
Светлина Николова — Една неизвестна сбирка от славянски ръкописи в Румъния . 74
Красимир Станчев, Трифон Банков — Славянските ръкописи в Музея на Възраждането — Варна . . . 101

ПРЕГЛЕД

Петър Динеков — Дмитрий Сергеевич Лихачов . . . 115
Божидар Райков — Разностранен изследовател на старата българска книжнина . . . 117
Анисава Милтенова — Втори международен симпозиум Търновска книжовна школа . . . 119

КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ

Красимир Станчев — „Великое наследие“ от Д. С. Лихачов . . . 123
Васил Василев — Ценно издание на преходен старобългарско-среднобългарски паметник . . . 126

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ · СОФИЯ · БИБЛИОТЕКА

НЯКОИ ТЕКСТОЛОГИЧНИ НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ БИТОЛСКИЯ ТРИОД И ДРУГИ ТРИОДНИ РЪКОПИСИ

ГЕОРГИ ПОПОВ

В известния Битолски триод, среднобългарски книжовен паметник от втората половина на XII в. [1], е запазен тропар с интересно и оригинално съдържание. В него преводачът е дал израз на някои свои настроения, породени от конкретни исторически събития. Вземайки повод от тематиката на превеждания материал, той се обръща към възпяваните апостоли и ги моли да запазят разгонените от триезичници техни раби. Съдържанието на тропара бе разгледано в отделна статия[2]. Тук ще спрем вниманието си върху някои особености на самия триоден текст.

Историята на старобългарския превод на триода е все още недостатъчно проучена. Със сигурност се знае, че тази богослужебна книга е била преведена в началните времена от разпространението на славянската писменост. За това има конкретни исторически сведения[3]. Запазените славянски триодни ръкописи обаче са не по-ранни от XII в. [4] Различията между тях поставят редица историко-литературни, литургични, текстологични и езикови проблеми, които чакат своето разрешение.

Настоящата статия има за цел да посочи някои типови различия в състава и превода на група песнопения, предназначени за един от дните на великопостния богослужебен цикъл, и да набележи насоките за по-нататъшни проучвания. Поводът за това е конкретното историческо съдържание на посочения тропар.

Въпреки своето голямо многообразие намиращият се в различни триодни сборници химнографски материал пази в една или друга степен своя системен характер. Наблюдаваните структурни различия между тях са естествен резултат от постепенното развитие и оформяне на триода като вид химнографски сборник. Това става при сложното взаимодействие на два основни типа системи: системи от отделни химнографски произведения и системи от обединени според изискванията на богослужебната практика песнопения. Тропарът е включен в състава на девета песен от втория трипеснец за четвъртък от петата седмица на поста, който заедно с първия трипеснец образува система от втория тип. Имаме всички основания да смятаме, че възникването и интерполирането му в тази система са станали успоредно с нейното превеждане[5]. Като изключим вероятността за някаква по-късна редакционна промяна, която едва ли би оставила незасегнат тропара, поради бързото му деактуализиране[6] следва да приемем, че посочените трипеснеци в Битолския триод (нататък само Бит.) носят следите на един доста ранен превод.

---

[1] Хр. Кодов. Опис на славянските ръкописи и библиотеката на Българската академия на науките. С., 1969, с. 62 — 75, № 38.

[2] Г. Попов. За едно споменаване на триезичници в Битолския триод. Старобългарска литература. Изследвания и материали, кн. 3, 1978, с. 86—90.

[3] Може да се твърди, че до 916 г. е имало вече пълен превод на триода. В обширното Климентово житие, съставено от Теофилакт Охридски, се съобщава (XXVI, 73), че малко преди смъртта си Климент завършил превода на Цветния триод. Логично е да се приеме, че Постният триод е бил преведен преди това, тъй като той предхожда по цикъл Цветния.

[4] Единствено обнародваният от Хр. Кодов фрагмент от Постен триод е отнесен по палеографски и езикови особености към края на XI в. Хр. Кодов. Опис на славянските ръкописи... с. 61 — 62, № 37; Фрагмент от старобългарски ръкопис с глаголическа приписка. В Климент Охридски. — Сборник от статии по случай 1050 години от смъртта му. С., 1966, с. 121 — 127.

При съпоставката с други триодни ръкописи в системата от трипеснеци за четвъртък от петата седмица на поста се забелязват различия в три основни насоки: 1. Различия в състава на системата по отношение на включените в нея химнографски произведения; 2. Различия в състава на едни и същи химнографски произведения по отношение на изграждащите ги структурни елементи и 3. Различия в текста на съответствуващите си по съдържание песнопения. За сравнение са използувани едни от най-ранните известни на науката среднобългарски триодни ръкописи: Шафариков триод от XII в.[7] (нататък само Шаф.), Загребски триод от началото на XIII в. [8] (нататък само Загр.), Орбелски триод от XIII в. [9] (нататък само Орб.). Пловдивски триод от XIII в. [10] (нататък само Пл.) и Хлудов триод от XIII в. [11] (нататък само Хл.). Освен това са взети под внимание и редица триоди от библиотеката на БАН, Народната библиотека „Кирил и Методий“ и Пловдивската народна библиотека „Иван Вазов“. За по-нагледно представяне на различията е направен съпоставителен списък на всички песнопения (вж. приложението). В списъка трипеснеците от един и същ автор са дадени един срещу друг (песен срещу песен), а съответствуващите си по съдържание техни структурни елементи (ирмоси и тропари) са разположени на един и същ хоризонтален ред. Това разположение е направено, за да изпъкнат по-ясно структурните различия между отделните триоди и обособяването им по групи. Тропарите са номерирани според тяхната последователност във всеки ръкопис. Гръцкият текст е взет от издаден за богослужебна употреба Постен триод. Тъй като част от текста (цялата четвърта и първият ирмос от осма песен) на Шаф. не ми бе достъпен, в списъка срещу съответните места от Загр., с който Шаф. има еднакви структурни особености, е поставено многоточие[12].

---

[5] Г. Попов. Цит. съч.

[6] Говорейки за съчинението на Черноризец Храбър „О писменєхъ“, Ив. Снегаров казва, че „триезичната ерес“ скоро изчезнала пред блестящите лъчи на славянската просвета, която през X в. добила вече господство в българската държава“.— Сб. Хиляда и сто години славянска писменост. 863 — 1963. С., 1963, с. 307.

[7] Ръкописът се съхранява в Ленинградската публична библиотека (сигн. F.п. I. 74). Вж. Е. Э. Гранстрем. Описание русских и славянских пергаменных рукописей. Л., 1953, с. 80; П. А. Лавров. Палеографическое обозрение кирилловского письма. — Энциклопедия славянской филологии, т. IV (1. Петроград, 1915, с. 103; В. Мошин. Палеографски албум на јужнословенското писмо. Скопје, 1966, табл. 27. Мошин отнася Шаф. към втората четвърт на XIII в.

[8] V. Mošin, Cirilski rukopisi Jugoslavenske akademije, knj. I. Zagreb, 1955, str. 212 — 213, br. 147 i knj. II. Zagreb, 1952, repr. br. 3 — 4.

[9] Ръкописът се съхранява в Ленинградската публична библиотека (сигн. F.п. I. 102). Вж. Е. Э. Гранстрем. Описание..., с. 80; П. А. Лавров. Палеографическое обозрение...., с. 120; В. Мошин. Палеографски албум..., табл. 49.

[10] Б. Цонев. Славянски ръкописи и старопечатни книги на Народната библиотека в Пловдив. С., 1920, с. 37 — 38, № 57/68.

[11] М. В. Щепкина, Т. Н. Протасьева, Л. М. Костюхина, В. С. Голышенко. Описание пергаментных рукописей Государственного Исторического музея. Часть II. Рукописи болгарские, сербские, молдавские. — Археографический ежегодник за 1965 г. М., 1966, с. 277; А. Попов. Описание рукописей и каталог книг церковной печати библиотеки А. И. Хлудова. М., 1872, с. 290, № 133. Със снимки на части от Шаф. и Хл. ми услужи Стефан Кожухаров, на когото изказвам своята благодарност. Фотокопия от останалите триоди се намират в Секцията за история на българския език при Института за български език.

Първото нещо, което прави впечатление от сравнението, е различният състав на Бит. спрямо останалите триоди[13]. Всички прегледани ръкописи съвпадат по отношение на поместените в тях трипеснеци за четвъртък от петата седмица на поста с печатния гръцки триод, в който като автор на първия трипеснец е означен Йосиф Песнописец (*Τριῴδιον, ποίημα Ἰωσήφ*), а на втория— Теодор Студит (*ἕτερον Τριῴδιον, ποίημα Θεοδώρου*). В Бит. първите два тропара на запазените осма и девета песен от втория поместен в него трипеснец са еднакви по съдържание със съответните тропари на първия трипеснец в останалите ръкописи, поради което може да се приеме, че техният автор е един и същ. Както се вижда от списъка, в състава на Йосифовия трипеснец се забелязват и други различия. Поместеният на първо място трипеснец обаче не се среща в останалите триоди. Това ни кара да се спрем по-подробно върху него.

В своето изследване върху Постния триод наред с имената на Теодор Студит и Йосиф Песнописец И. Карабинов[14] сочи като автор на трипеснеци и друг един химнограф — на име Климент. За него не са запазени никакви исторически сведения освен епитет, известен от синаксари — *ποιητὴς τῶν κανόνων*[15]. Този Климент е написал редица триодни песнопения и на първо място пълен комплект трипеснеци за Четиридесятница. В печатния гръцки триод негови песнопения не са включени. Само три от посочените в книгата на Карабинов гръцки триодни ръкописи съдържат песнопения, означени с неговото име, а от посочените славянски единствено в Орб. са записани два Климентови трипеснеца[16]. В своята книга Карабинов помества пълен списък на Климентовите триодни песнопения[17]. Това дава възможност да се установи, че в Бит. са засвидетелствувани голяма част от трипеснеците на този византийски химнограф. Бит. не е посочен от Карабинов в числото на славянските ръкописи, послужили като материал за неговото изследване, но изхождайки от текста, публикуван от Й. Иванов в „Български старини из Македония“[18], той казва следното за състава на този ръкопис: „В ней трипесниц Теодора и Иосифа, по-видимому, совсем нет, а записаны трипесници лишь Климента и другие — неизвестного автора, вероятно, того же, которому принадлежат анонимные трипесницы в Шафариковской триоди“[19]. Предположението на Карабинов се оказва в голяма степен вярно. В целия запазен текст на ръкописа има само няколко трипеснеца, които могат да бъдат приписани на Теодор Студит или на Йосиф Песнописец. Останалите са на Климент и на друг, анонимен автор. Като се има пред вид това, може да се предположи, че първият трипеснец за четвъртък от петата седмица на поста в Бит. е също Климентов [20]. По отношение на своето разположение всички Климентови трипеснеци в ръкописа стоят на първо място. Освен това от съдържанието на осма и девета песен се вижда, че в тях е отделено голямо внимание на наставническия момент—нещо, което е характерно за триодните песнопения на този византийски химнограф [21]. Съставът пък на осма песен, която има 4 тропара, троичен и богородичен, се покрива с друга една особеност на неговите трипеснеци—техният по-голям обем в сравнение с Теодоровите, в които количеството на тропарите за отделните песни, без троичния и богородичния тропар, не превишава числото три.

---

[12] С непълен текст разполагам и от Хл., поради което той не е включен в списъка, но се взема пред вид при останалите съпоставки.

[13] За различия в състава и строежа на Бит. спрямо други триодни ръкописи говори и Хр. Кодов. Опис на славянските ръкописи в..., с. 67 — 68.

[14] И. Карабинов. Постная триодь. Исторический обзор ея плана, состава, редакций и славянских переводов. СПб., 1910.

[15] И. Карабинов. Цит. съч., с. 138.

[16] Като източник за изследването на Карабинов са послужили редица гръцки ръкописи от X — XIV в., между които около 40 триода, 8 стихирара, 3 ирмология и др. Използваните славянски ръкописи са общо 13. Сред тях има 7 триода (3 от XII в., между които Шаф., 1 от XIII в. — Орб. и 3 от XIV в.), 4 стихирара от XII в. и 2 устава (студийски) от XII в. Списък на всички ръкописи е даден в предисловието. Вж. И. Карабинов. Цит. съч., с. IV — VI.

[17] И. Карабинов. Цит. съч., с. 140 — 144.

[18] Й. Иванов. Български старини из Македония. С., 1931, с. 452 — 467.

[19] И. Карабинов. Цит. съч., с. 290.

Интересно е да се отбележи, че Климентовите трипеснеци се срещат в най-древните по тип гръцки триодни сборници според класификацията на Карабинов. Във втория по архаичност тип триоди те вече не се срещат [22].

Както бе посочено, останалите ръкописи съвпадат по отношение на поместените в тях трипеснеци за четвъртък от петата седмица на поста с печатния гръцки триод. Различия се забелязват само в състава на отделните песни. Така например в Загр. за третия тропар и богородичния от четвъртата песен на Йосифовия трипеснец няма съответствия, а от Теодоровия е пропуснат третият тропар.

Осма песен в изследваните ръкописи е сравнително най-добре запазена и това дава възможност за по-пълни наблюдения. Тук различията в състава на отделните песни разделят триодите на групи. От една страна, Бит., който стои съвсем изолирано спрямо състава на останалите триоди, тъй като само първият и вторият тропар от втория трипеснец са сходни по съдържание със съответните тропари от Йосифовия трипеснец на останалите ръкописи. От друга страна, в Загр. и Шаф. за третия тропар на Йосифовия трипеснец няма съответствие, а от Теодоровия в тези два ръкописа е пропуснат вторият тропар.

По отношение състава на девета песен, с изключение на Бит., където отново сходни по съдържание с останалите ръкописи са само първите два тропара от Йосифовия трипеснец, триодите показват приблизително еднакъв състав.

Съпоставката на съответствуващите си по съдържание песнопения също дава интересни резултати. Както се вижда от списъка, еднакви за всички триоди са само първите два тропара от осма и девета песен на Йосифовия трипеснец. От тяхното сравнение могат да се обособят три различни групи: I—Бит.; II—Загр. и Шаф.; III—Орб., Пл., Хл. и останалите прегледани ръкописи.

По-нататък следват текстовете на тропарите според един от ръкописите. Под линия са отбелязани по-значителните лексикални разночетения в останалите ръкописи от същата група. Когато различията се отнасят към цели пасажи, след първата и последната дума са поставени поредните арабски цифри, а под линия същите цифри са дадени една до друга с тире. Краткият коментар към всеки тропар има за цел да посочи някои различия и повтарящи се особености в текстовете на отделните групи. Подробният езиков анализ би могъл да бъде задача при едно по-цялостно изследване върху по-широк материал.

---

[20] Поради липсата на началния текст от четвърта песен е невъзможно това да се провери направо от списъка, който Карабинов дава според началните изрази на Климентовите трипеснеци.

[21] Характеристика на Климентовите триодни песнопения вж. у Карабинов. Цит. съч., с. 144 — 147.

[22] И. Карабинов. Цит. съч., с. 205 — 213.

Осма песен, 1 тропар

I Битолски

аⷭ҇пли славни· ꙗко ѫглие иста сѫще.
горѧще невеществьнааго ѡгнѣ (м)оѫ
ст҃рсти грѣховныⷤ попальше· вьжеѕѣте
рачение· бж҃иѫ любве ст҃ии споⷣбѧще
пѣти· избравшаго выи х҃а б҃а и сп҃са
вь всѧ вѣкыи :·

II Загребски

ѫглие ѡгнѣ невеществьнаго· пожиѕаѫщие вещественниѫ ми стⷭ҇рти· раⷣжиѕаѫще
ин҃ѣ ѫглемь бⷭ҇жвьниѫ любьве ан҃гли[1].

[1] Шаф. аⷭ҇пли Заб.: Текстът на тропара в Шаф. не ми бе достъпен изцяло.

III Орбелски

ꙗко ѫглие ѡгнѣ невеществьнаго· попалите веществьныѫ ст҃рти моѫ· и
вжезѣте вь мнѣ рачение бⷭ҇жвьныѫ
люб'ве сты[1] аⷭ҇пли :·

[1] В Пл. и Хл. липсва.

Гръцки

Ἀπόστολοι τοῦ Χριστοῦ.
Ὡς ἄνδρακες τοῦ πυρὸς τοῦ ἀΰλου, συμφλέξατε τὰ ὑλώδη μου πάθη, ἀνάπτοντές
μοι νῦν, τὸν ἔρωτα τῆς θείας, Ἀπόστολοι
ἀγάπης.

Текстът в Бит. е по-обширен от останалите текстове. Различия се наблюдават главно при употребата на глаголите. В Бит. в служба на participium coniunctum е употребено мин. деят. причастие от глагола попалити: „...като изгорите моите греховни страсти, запалете желание за божия любов". В трета група е употребена императивна форма от същия глагол: „...изгорете моите веществени страсти и запалете желание за божествена любов". Във втора група липсата на verbum finitum придава по-голяма синтезираност на фразата. И двата глагола пожиѕати и раждиѕати са употребени като сег. деят. причастия.

Осма песен, 2 тропар

I Битолски

трѫбы велегласныѫ· имиже стѣны падошѫ. ѹмнаго иерихона· и забрала

II Загребски

трѫби бж҃иꙗго[1] добраго словеси почтѣмъ. имже падѫ стѣни. бесплодна[2]

[1] Шаф. липсва

[2] Шаф. безводна.

вѣрныхь вси. Ꙋтврьдишѫ сѧ. славимь врьховныѩ ап҇лыи и хвалами велегласно х҃а. впиемь глѧще. людие поите и прѣвзно

вражиѩ. и[3] напльнишѫ сѧ конци бж҃іа разоума[5] :·

---

[3] Шаф. липсва.

[4] Шаф. напльнишѫ.

[5] Шаф. добавено: х҃ви ап҇ли.

III Орбелски

Трѫбы бг҃огласныѩ· словеси почтѣмь· имыже падошѫ стѣны нетврьдыѩ вражиѫ· бг҃оразꙋмиꙗ стльпи отврьдıшѫ сѧ :·

Заб.: В Хл. тропарът липсва, а в Пл. няма лексикални разночетения.

Гръцки

Τὰς σάλπιγγας τὰς εὐήχους τοῦ Λόγου, τιμήσωμεν, δι᾽ ὧν πέπτωκε τείχη, ἀνίδρυτα ἐχθροῦ, καὶ τῆς θεογνωσίας, ἑδράσθησαν ἐπάλξεις.

Тук различията се свеждат до следното: в Бит. отново имаме по-обширен текст, а трета група стои най-близо до гръцкия текст на тропара. При превода на *ἐπάλξεις* (*ἡ ἔπαλξις, εως*) се наблюдават лексикални варианти — в Бит. забрала, в трета група стльпи.

Девета песен, 1 тропар

I Битолски

рѣкы бж҃иѩ благаго источника. ꙗвльше сѧ ап҇ли· дш҃ѫ моѫ прѣизгорѣвшѫ славии. грѣховномь зноемь. прохладите ст҃и. да хвалѧ славно ст҃ѫ бл҃го(д)ѣть вашѫ. честии славии величаѫ :·

II Шафариков

источници сп҃сениа водѫ испросите[1]. истаавшѫѫ дш҃ѫ моѫ[2] ст҃и[3] ап҇ли грѣхы· жѫжѫщѫѫ напоите :·

[1] Загр. источисте.

[2], [3] Загр. липсва.

III Хлудов

источници сп҃сны воды ꙗвльши сѧ[1]. иставльшѫѫ дш҃ѫ моѫ ап҇ли. жѫжѫщѫѫ[2] грѣховныѩ ѡросите· бл҃годатиѫ[3].

[1] Орб. источисте.

[2] Орб. и пл. жѫждеѫ.

[3] Орб. благодѣтиѫ х҃вѫ; в Пл. след благодѣтиѫ е добавено всѣ дѣла поите и прѣвьзносите.

Гръцки

᾿Απόστολοι τοῦ Χριστοῦ. Πηγαὶ τοῦ σωτηρίου, νάματος δειχθέντες, τὴν ἐκτακεῖσαν ψυχήν μου, ᾿Απόστολοι, τῆς ἁμαρτίας τῇ δίψῃ, καταδροσίσατε.

И по отношение на този тропар Бит. се различава значително от останалите текстове. Началото на Орб. съвпада с текста на втора група, но понататък следва Пл. и Хл. Интересна е синонимиката: прохладите (Бит.), напоите (Шаф., Загр.), оросите (Орб, Пл., Хл.), *καταδροσίσατε*.

Девета песен, 2 тропар

I Битолски	II Загребски
ап҃ли ст҃и гн҃и· ꙗко сѫще по словеси гн҃ю· соль ст҃аꙗ· ѡчистите дш҃ѫ моеѫ сь гноение· и здрава мѧ створьше· ꙋтврьдите на свршение· бж҃иѫ волѧ· и мракь невѣдѣниꙗ весь· нинѣ ѿгнавше спсѣте мѧ :·	ꙗко сѫщи сладьци есте оучителие· прѣже̂[1] оума моего исоушисте· невѣже̂ствиꙗ тмѫ ѿженѣте :·

[1] Шаф. врѣдꙑ.

III Орбелски	Гръцки
ꙗко соль сладкꙑ сѫще ꙋченици· гнильство[1] ꙋма моего исꙋшите· и неразоумиꙗ тмѫ· н҃нѣ ѿженѣте ст҃ꙑ апⷭ҇ли гн҃и :·	*Ὡς ἅλας τῶν νοστίμων, ὄντες διδαγμάτων, τὴν σηπεδόνα νοός μου ἐξηράνατε, καὶ τῆς ἀγνοίας τὸ σκότος, ἀποδιώξατε.*

[1] Пл. льстива; текстът на останалата част от тропара в Хл. не ми бе достъпен.

И този тропар показва същите особености — по-обширен текст в Бит., доста по-различен от останалите текстове и сравнително най-близък до гръцкия текст превод в трета група. Лексикални варианти между втора и трета група се наблюдават при превода на *ἡ ἀγνοία* — невѣждьствие (Загр., Шаф.), неразоумие (Орб., Пл.).

Различия в превода между Загр. и Шаф., от една страна, и трета група, от друга, се наблюдават и при Теодоровия трипеснец. Като илюстрация привеждаме по един тропар от осма и девета песен:

Осма песен, 1 тропар

Загребски	Орбелски	Гръцки
дх҃омь хитро[1] начнемь[2] сбираѫще всѧ ѫзики[3]. апⷭ҇ли хⷭ҇ви. в неже хⷭ҇а бⷭ҇лѧще. и прѣвзносите :·	дх҃а ст҃го началноѫ[1] хꙑтростиѫ· сьздав'ше[2] всѧ[3] цр҃кви хⷭ҇ви апⷭ҇лꙑ· в[4] неиже х҃а бл҃жѫще поем[5] :·	*Τοῦ Πνεύματος τῇ ἀρχιτεκτονίᾳ δειμάμενοι πᾶσαν τὴν Ἐκκλησίαν, Ἀπόστολοι Χριστοῦ, ἐν ταύτῃ εὐλογεῖτε, Χριστὸν εἰς τοὺς αἰῶνας.*

[1–2] Шаф. хꙑтроначѧломъ.
[3] Шаф. цр҃квꙑ.

[1] Хл. началноѫ властиѫ.
[2–3] Хл. сьздавше сѧ.
[4–5] Хл. в неи бⷭ҇лте; Пл. бл҃гословите б҃а вь вѣки.

Девета песен, 2 тропар

Загребски	Орбелски	Гръцки
ѥ҃внгльскими ловени. словесниѫ риби привлѣкошѥ. тѣхь приносите хⷭви всег̂а[1] м̂имь ви всегда[2] апⷭли[3] :·	мрѣжеѫ еⷢѵлиа вашего. словесныѫ рибы ꙋловишѫ. сиѫ ѡброкь хⷭви всег̂а приносѧще[1] :·	*Εὐαγγελικῇ ὑμῶν σαγήνῃ, λογικοὺς ἰχθύας ἀγρεύοντες, αὐτοὺς προσφέρετε πάντοτε Χριστῷ, ὀψώνιον, Ἀπόστολοι μακάριοι.*
[1—2] Шаф, в молитвѫ. [3] Шаф. апⷭли прѣблажени.	[1] В Пл. накрая добавено апⷭли славни.	

В прегледаните по-късни преписи (от XV—XVI в.) се забелязва най-голямо сходство с печатния гръцки текст. Като пример можем да дадем два тропара от осма и девета песен на Йосифовия трипеснец, взети от триод № 938 (XIV—XV в.) от Народната библиотека „Кирил и Методий", чийто произход се свързва с Търновската школа[23].

Осма песен, 2 тропар

Р 938	Гръцки
трѫбы бл҃гогласныѩ слова почьтѣмь. имиже падошѫ стѣны неꙋтвръж̂ены вражїѩ. и бг҃оразꙋмиѩ ꙋтвръдишⷭѫ забрала :·	*Τὰς σάλπιγγας τὰς εὐήχους τοῦ Λόγου, τιμήσωμεν, δι᾿ ὧν πέπτωκε τείχη, ἀνίδρυτα ἐχθροῦ, καὶ τῆς θεογνωσίας, ἐδράσθησαν ἐπάλξεις.*

Девета песен, 1 тропар

Р 938	Гръцки
источници спсителныѩ вѡды ꙗвльше сѧ. иставшѫѩ дш҃ѫ моѩ апⷭли. грѣховноѩ жѫж̂еѩ ѡросите :·	*Πηγαὶ τοῦ σωτηρίου, νάματος δειχθέντες, την ἐκτακεῖσαν ψυχήν μου, Ἀπόστολοι, τῆς ἁμαρτίας τῇ δίψῃ, καταδροσίσατε.*

Близостта на този превод с гръцкия печатан текст се обяснява с това, че в основата на гръцкото печатно издание на триода и на Евтимиевата редакция на тази богослужебна книга лежат близки по тип гръцки триодни ръкописи от XIII и XIV в.[24]

---

[23] М. Стоянов, Хр. Кодов. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека, т. III. С., 1964, с. 96—97.

[24] И. Карабинов. Цит. съч., с. 205—243.

* * *

Направените текстологични наблюдения показват недвумислено, че в системата от трипеснеци за великопостния богослужебен цикъл има доста съществени различия. Следователно трябва да се уточни изказаното от някои автори становище, че текстът на този дял от триода се е променял най-малко[25]. За устойчивост може да се говори само дотолкова, доколкото се има пред вид постоянното наличие на система от трипеснеци във всички триоди. Тази система обаче има променлив характер. Трипеснеците за четвъртък от петата седмица на поста в разгледаните ръкописи показват различия както по отношение на авторството, така и по отношение на самите структурни елементи в състава на отделните песни. Характерно за тези различия е тяхната повторяемост, поради което могат да бъдат определени като типови. След едно по-широко съпоставително изследване вероятно биха могли да се посочат техните основни характеризиращи белези.

Прави впечатление, че в самите триодни ръкописи различията не се проявяват в еднаква степен навсякъде. Има места, където обособилите се по-горе в отделни групи триоди съдържат текстове с почти напълно еднакъв превод. Това се наблюдава например при Йосифовия трипеснец за петък от първата седмица на поста. Ето първия тропар на 8 песен според Бит., Загр. и Орб.

Битолски

сьмѣрив сѧ самь. взнесе сѧ на крⷭ҇ть за мⷧдие· взⷣвиже паⷣшаго си· ꙗдиѫ дрѣвнѫ древлє· тѣм тѧ единого прѣпѣта и праведна. поемь в вѣкы всѧ ⁖

Загребски

смѣривь сѧ самь. и вьзнесе сѧ на крⷭ҇ть млⷭ҇рде· и вьздвиже падьшаго· снѣдиѫ дрѣвнѫ древлє. тѣм тѧ единого праведнаго и прѣпѣтаго. поемъ ⁖

Орбелски

смѣривы сѧ самь. вьзнесе сѧ на крⷭ҇ть за млⷭ҇рдие· и вьзⷣвиже падшаго. снѣдна дрѣва древе· тѣм тѧ единого прѣпѣта поем ⁖

Гръцки

Ὁ ταπεινώσας σεαυτὸν, ἀνυψώθης ἐν Σταυρῷ δι᾽ εὐσπλαγχνίαν ἀνυψῶν τὸν πεσόντα, βρώσει τοῦ ξύλου ποτέ διό σε μόνε Ὑπεράγαθε, τον δεδοξασμένον, ὑμνοῦμεν εἰς αἰῶνας.

От друга страна, различията в рамките на една и съща система не винаги се проявяват като различия между отделните триоди. Понякога вариантите съжителствуват в един и същ ръкопис. Така например не са редки случаите, когато в даден триод едно и също химнографско произведение е записано на две места в два различни превода[26]. Всичко това е резултат

---

[25] Л. Славева. За старословенскиот триод. — Slovo, 22. Zagreb, 1972, с. 112.

[26] Примери от този род дава Карабинов в главата за славянския превод на триода (вж. цит. съч., с. 216—243); вж. и цитираната статия на Л. Славева За старословенскиот триод.

СПИ

на всички песнопения, влиза
за четвъртък от петата седмица
писи и в печат

Четвър

Битолски	Загребски	Шафариков
	I ирмос: Оусли҄ша ги҃...	. . . .
	1 тропар: Въздрьжаниємь пожившє...	. . . .
3 тропар: ... ·Ѳ·оломєꙗ и ·ѳ·омѫ... смотрєниꙗ х҃ва :	2 тропар: Дванадєсѧтєстроунь. ѡрганскихь...	. . . .
	3 тропар: Ѡживилы єстє д҃хомь...	. . . .
Богородичен: Раꙗ єввa затвори...		
	Богородичен: Оумрьщвєна є҄га видѣ...	. . . .
	II ирмос: Ꙋслишахь ги...	. . . .
	1 тропар: Апⷭ҇лкоє прѣчтⷭ҇оє ликованиє...	. . . .
	2 тропар: Ꙗко дѣлатєли сѫщє...	. . . .
	Троичен: Пачєначѫлна и сличнa...	. . . .
	Богородичен: Ра҄у сє прѣстолє ѡгнєѡбразни....	. . . .

СЪК

щи в състава на трипеснеците
на поста в посочените ръко-
ния гръцки триод

та песен

Орбелски	Пловдивски	Гръцки
I ирмос: Ѹслышахь гн҃...	*I ирмос*: Оуслншахь гн҃...	**I ирмос**: *Εἰσακήκοα Κύριε*...
1 тропар: Въздръжаннемь поживʼше...	1 тропар: Възръжаннѥмь поживше...	1 тропар: *Ἐγκρατείᾳ συζήσαντες*...
2 тропар: Двоенадесѧтестрꙋ҃нь ѡрганъ...	2 тропар: Двоѥнадесѫтнаѫструнн ѡрганн...	2 тропар: *Δωδεκάχορδον ὄργανον*...
3 тропар: Одьжденнемь дх҃овьнымь...	3 тропар: Одьженнѥмь дх҃овнимь...	3 тропар: *Ἐπομβρίαις τοῦ Πνεύματος*...
Богородичен: Смѣрнвʼшн спс҃н мѧ...	Богородичен: Смѣрнвше спс҃емь сѫ...	Богородичен: *Ταπεινώσασα σῶσόν με*...
II ирмос	*II ирмос*	**II ирмос**: *Εἰσακήκοα Κύριε*..
1 тропар: Апс҃лское всечс҃тное стоѩнне...	1 тропар: Апс҃лько всечс҃те стоѩннѥ...	1 тропар: *Ἀποστόλων ἡ πάνσεπτος*...
2 тропар: Ѩко дѣлателн сѫще...	2 тропар: Ѩко дѣлателнѥ сѫщн...	2 тропар: *Ὡς ἐργάται ὑπάρχοντες*...
3 тропар: Внноградь былн есте хв҃оу...	3 тропар: Внноградь былн ѥсте...	3 тропар: *Ἀμπελὼν ἐγενήθητε*...
Троичен: Тр҃це начѧлнаа н сьѡбразнаа...	Троичен: Тр҃це безначѧлнаѩ, сьѡбразна...	Троичен: *Ὑπεράρχιε σύμμορφε*...
Богородичен: Ра҃оу сѧ прѣстоле многоѡбразны...	Богородичен: Ра҃оу прѣстоле мʼногоѡбразень...	Богородичен: *Χαῖρε θρόνε πυρίμορφε*...

(продъл

Осма

Битолски	Загребски	Шафариков
I ирмос: Пѣснь ти приносиⷨ англскжж...		
1 тропар: Проповѣдникыи вѣрѣ...		
2 тропар: Придѣте вьспримѣмь мжжьство вси...		
3 тропар: Петра вздрьжание врьховнаго...		
Троичен: Трьс҃ты вк̂о б҃е всѣхь...		
Богородичен: Тж х҃е славимь · впльщенаго...		
	I ирмос: Єдиного безначжлнаго цр҃ѣ...	....
II ирмос: Седмь седмйцеж :·	(*II ирмос*: Седмь седмицеж...)	
1 тропар: А̓пли славни · ꙗко жглие иста сжще...	1 тропар: Жглие ѡгнѣ невеществьнаго...	1 тропар: ... Страсти .. любве ап̑ли ·: —
2 тропар: тржбы велегласныж...	2 тропар Тржби б҃жиꙗго добраго словеси...	2 тропар: Тржбы добраaго словеси...
3 тропар: Исты виногр̂а сжще...	3 тропар: По̂бие вьпадь д҃ше моѣ..	3 тропар: По̂бие вьпа́дшж д҃шж мож...
Богородичен: Вл̂це д҃во м҃ти...	Богородичен: Вьмѣстила еси невьмѣстимаго...	Богородичен: Вмѣстила еси невмѣстимаго...
(*II ирмос*: Седмь седмицеж)	*II ирмос*: Седмь седмицеж...	*II ирмос*: Безначжлнааго цр҃ѣ славѣ...

жение)

песен

Орбелски	Пловдивски	Гръцки
I ирмос: Безначѧлна цр҃ѣ славѣ...	*I ирмос*: Безначѧлна тр҃це	*I ирмос*: *Τὸν ἄναρχον Βασιλέα τῆς δόξης*
1 тропар: Ѩко ѫгле ѡгнѣ невеществьнаго . . .	1 тропар: Ѩко ѫгли ѡгнѣ невеществьнаго . . .	1 тропар: *Ὡς ἄνθρακες τοῦ πυρός τοῦ ἀΰλου*
2 тропар: Трѫбы бг҃огласныѫ · словесн . . .	2 тропар: Трѫбн бг҃оглⷭ҇аннѫ словесн . . .	2 тропар: *Τὰς σάλπιγγας τὰς εὐήχους τοῦ λόγου*
3 тропар: Коумнрь ст҃ртныѧ дш҃ѫ моѫ . . .	3 тропар: Оумерн стⷭ҇раннѫ дш҃ѫ моѫ . . .	3 тропар: *Ἰνδάλματα ἐμπαθῆ τῆς ψυχῆς μου*
Богородичен: Вьмѣстнла есн невьмѣстнмаго . . .	Богородичен: Вьмѣстнла есн нев'мѣстнмаго . . .	Богородичен: *Ἐχώρησας τὸν ἀχώρητον φύσει*
II ирмос: Єгоже вон нбсны славѧть . . .	*II ирмос*: Єгоже вон нбснн славѧть . . .	*II ирмос*:

(продъл

Битолски	Загребски	Шафариков
	1 тропар: Дх̑омь хитро начнемь...	1 тропар: Дх̑омъ хытроначжаномъ...
	2 тропар: Ап̑ли доброе прѣселение...	2 тропар: Ап̑ли доброе прѣселение...
	Троичен: Трьсл҃нчнаꙗ и всесвѣтлаꙗ...	Троичен: Трисльнечнаа въсетлаа...
	Богородичен: Ꙗко честнѣиши прѣстола...	Богородичен: Ꙗко чистѣиши и прѣвышши...
		Девета
I ирмос: Тѧ видѣниѫѫ дверь...		
1 тропар: Коньчавше постомь все житие...		
2 тропар: Въ . ф : ѫ годиѫ побѧще сѧ...		
3 тропар: Древле июдить постомь...		
4 тропар: Ѡ чистое пощение...		
Троичен: Тебе триставно единьство, ..		
Богородичен: Тебе мт҃рь бж҃иѫ...		
II ирмос: Оудиви сѧ ѹбо ѡ семь нб҃о...	*I ирмос*: В истиѫ тѧ бц҃ѫ исповѣдаѫще...	*I ирмос*: Въ истиѫ бц҃ѫ тѧ исповѣдаѫще...
1 тропар: Рѣкы бж҃иꙗ благаго источника...	1 тропар: Источници сп̑ениѣ...	1 тропар: Источници сп҃сениа...
2 тропар: Ап҃ли ст҃и гн҃и. ꙗко сѫще...	2 тропар: Ꙗко сѫщи сладьци есте...	2 тропар: Ꙗко сѫще сладьци есте...

жение)

Орбелски	Пловдивски	Гръцки
1 тропар: Дх҃а ст҃го начѧлноѫ хытростиѫ...	1 тропар: Дх҃а ст҃го начѫлноѫ хытростиѫ...	1 тропар: *Τοῦ Πνεύματος τῇ ἀρχιτεκτονίᾳ...*
2 тропар: Вьстрѫбив'ше трѫбоѫ повелѣн'ноѫ...	2 тропар: Вьз'трѫбите трѫбоѫ повелѣнна...	2 тропар: *Σαλπίσαντες σάλπιγξι τῶν δογμάτων*
3 тропар: Апⷭ҇лы ст҃ыи добрии хранителие н҃ши...	3 тропар: Апⷭ҇ль ст҃и доброхранителие н҃ши...	3 тропар: *᾿Απόστολοι ἡ καλὴ μετοικία...*
Троичен: Трьсл҃нечное всесвѣтлое бг҃оначѧлие...	Троичен: Трьсльнечно и свѣтло бг҃оначѫлие...	Троичен: *Τρισήλιε παμφαὴς Θεαρχία...*
Богородичен: Ꙗко честны и прѣславны...	Богородичен: Ꙗко честень и прѣславень...	Богородичен: *῾Ως ἔντιμον καὶ ὑπέρτατον Θρόνον*

песен

I ирмос: Вь истинѫ тѧ бц҃ѫ исповѣдаѫще...	*I ирмос*: Вь истинѫ бц҃ѧ тѧ исповѣдаѫще...	*I ирмос*: *Κυρίως Θεοτόκον, σὲ ὁμολογοῦμεν...*
1 тропар: Источници сп҃сьни...	1 тропар: Источници сп҃снихь водь...	1 тропар: *Πηγαὶ τοῦ σωτηρίου...*
2 тропар: Тако соль сладкы сѫще...	2 тропар: Ꙗко соль сладька сѫще...	3 тропар: *῾Ως ἅλας τῶν νοστίμων...*

(продъл

Битолски	Загребски	Шафариков
3 тропар: Гонимии бывше ц҃ри. и кнѧ҃ѕы...		
	3 тропар: Плаваѫщиа вь пѫчинѣ...	3 тропар: Плаваѫщии в пѫчинѣ...
Богородичен: Апⷭ҇ль ст҃аꙗ м̌н҃кь...		
	Богородичен: Радⷭ҇ь ꙗкоже рож̑ьши...	Богородичен: Радость ꙗко рож̑ъшиа...
	II ирмос: Тебе неискоусниѫ бракоу...	*II ирмос*: Тебе браконеискоусниѫѫ...
		1 тропар: Тебе доброславныи личе апⷭ҇лъскы...
	1 тропар: Ѥвнгльскими ловени · словесниѫ...	2 тропар: Ѥѵⷮ҇альскъіми оуловлении...
	2 тропар: Г҃оу приношениемь вашимь...	3 тропар: Къ Г҃оу вашими прошении...
	Троичен: Тѧ трипостасиѫ ѥдиниѫ...	Троичен: Тебе триѵпостасиѫ ѥдиниѫ...
	Богородичен: Ты ѡⷮ҇роче рож̑ьши д҃вѫ...	Богородичен: Тебе ѡтрочѫ рож̑ъшѫѫ д҃вѫ...

Заб. Означението „трети тропар“ в четвъртата песен на Бит. е условно, тъй като е запазена само част от текста. За втория ирмос от четвърта песен в Орб. и Пл. и за втория ирмос от осма песен в гръцкия триод има само указания без текст.

жение)

Орбелски	Пловдивски	Гръцки
3 тропар: Трꙋждажще сѧ вь пжчннѣ...	3 тропар: Троуж̂ажще сж вь пжчннѣ...	2 тропар: *Νηχόμενον πελάγει...*
Богородичен: Нже радость порож̂шн...	Богородичен: Ꙗко радоⷭ порож̂ьшн...	Богородичен: *Χαρὰν ὡς τεκοῦσα...*
II ирмос: Тебе бракоуненскꙋснмж...	*II ирмос*: Тебе бракꙋненскоусиѧ...	*II ирмос*: *Σὲ τὴν Οὐρανοῦ καὶ γῆς μεσῖτιν*
1 тропар: Тѧ апⷭлскы славны сборь...	1 тропар: Тѧ апⷭльскы славнн сборн...	1 тропар: *Σὲ τὸ εὐκλεες τῶν Ἀποστόλων*
2 тропар: Мрѣжеж еⷢꙋлна вашего...	2 тропар: Мрѣжеж еваⷢꙋлниꙗ вашего...	2 тропар: *Εὐαγγελικῇ ὑμῶν σαγήνῃ...*
3 тропар: Вь м̄лтвахь вашнхь поменѣте...	3 тропар: Вь м̄лтвахь вашнхь · помѧнѣте...	3 тропар: *Ἐν τῇ πρὸς Θεὸν ὑμῶν αἰτήσει...*
Троичен: Трнсьставно еднньство...	Троичен: Трнсьставно ѥднньство...	Троичен: *Σὲ τὴν τρισυπόστατον Μονάδα*
Богородичен: Тѧ ѿроча рож̂шѧ · н д̄вѫ...	Богородичен: Тж ѡтрочж рож̂шжж д̄ѣвствоужщн...	Богородичен: *Σὲ τὴν παιδοτόκον καὶ Παρθένον...*

от постепенното и бавно оформяне на триода като вид химнографски сборник. Накратко неговата история[27] според Карабинов е следната:

Първоначално песнопенията, определени за подвижния богослужебен цикъл, са се намирали в сборници с еднородно съдържание от типа на стихирари, кондакари, ирмологии и др. Самите триодни произведения на Теодор Студит, Йосиф Песнописец и Климент вероятно също са били събрани в отделни сборници. Следи за това се пазят в някои гръцки триодни ръкописи, в които всеки от тримата автори е записан отделно. Такива сборници Карабинов определя като най-древни по тип. Техни характерни черти са обширният състав и не съвсем сполучливото му разположение. В следващия тип съставът на песнопенията за седмичните дни на Четиридесятница е ограничен предимно от произведения на Теодор Студит и Йосиф Песнописец. Материалът е разположен обикновено по следния начин: седални, подобни, самогласни и трипеснеци. По-нататъшното развитие на триода цели да направи този сборник по-удобен за богослужебна употреба, при което редът според църковния устав започва да играе ролята на рамка за разположението на материала. Всичко това не става равномерно, особено за славянския триод, който в своето развитие следва гръцкия и в някои ръкописи откриваме песнопения, които отдавна вече са излезли от употреба. Като има пред вид всичко това, Карабинов смята, че за редакции на триода не може да се говори, а само за типове сборници, според състава и разположението на материала. На това е подчинена и класификацията на използваните от него гръцки и славянски триодни ръкописи.

В последно време, изхождайки от структурата на различни славянски триодни ръкописи според отразения в тях църковен устав, Л. Славева също определя няколко типа триодни сборници.

Подобни класификации имат отношение към историята на триода като вид химнографски сборник, но те не могат да дадат ясна представа за развитието на самия триоден текст. За това е необходимо отделните химнографски произведения, влизащи в състава на триода, да бъдат проучени сами за себе си, въз основа на преписи от различни по характер и структурен тип химнографски сборници. В това отношение досега почти нищо не е направено и дори за такъв основен дял от триода, какъвто са делничните канони или т. нар. трипеснеци, няма изследвания.

Отбелязаните особености в състава и превода на разгледаните песнопения дават само насоките за по-нататъшни проучвания върху системата от трипеснеци за великопостния богослужебен цикъл. Заедно с това те показват особеното място на Битолския триод спрямо останалите ръкописи и обуславят необходимостта от цялостното му изследване. Както видяхме, има основание да се смята, че в него се пазят следите на един доста ранен превод. Наличието на тропар с конкретно историческо съдържание, непосредствено свързан с превеждания текст, е важна хронологическа податка[28].

---

[27] Има се пред вид главно историята на гръцкия триод, но в голяма степен тя е показателна и за славянския.

[28] Настоящата статия, която бе дадена за печат в началото на 1976 г., отразява един по-ранен етап в изследванията ми върху текста на славянския триод. В процеса на по-нататъшната си работа, следвайки избрания метод за съпоставително текстоложко проучване на отделните химнографски произведения в триода, установих, че трипеснецът, в състава на който е включен тропарът за триезичниците, принадлежи към неизвестен старобългарски цикъл от делнични канони за Четиридесятница, написани в акростих. Акростихът, образуван от началните букви на отделните тропари (без ирмосите), представлява оригинална старобългарска стихотворна творба, в началото на която се чете името на автора — Константин. Съобщение за своето откритие направих в сп. Български език. Вж. Г. Попов. Новооткрита оригинална старобългарска част в текста на триода, Бълг. ез., 1978, кн. 6, с. 497—507.

КОНСТАНТИН КОСТЕНЕЧКИЙ И ЕГО БИОГРАФИЯ СЕРБСКОГО ДЕСПОТА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЧА

ГУННАР СВАНЕ

В 92-й главе объемного жизнеописания сербского деспота Стефана Лазаревича Константин Костенечкий кратко и, к сожалению, весьма лаконично излагает историю возникновения своего знаменитого произведения. После смерти деспота Стефана в 1427 году его святейшество кир Никон, патриарх всех сербских и поморских земель, властители страны, „избранные", а также воевода обратились к Константину, как к крупнейшему литератору своего времени на сербской земле, с просьбой написать житие покойного князя. Сначала Константин отказывался, однако после того, как деспот якобы явился ему с того света и повелел выполнить эту просьбу, он спустя четыре года, в 1431 году, согласился взяться за работу. В то время Константин жил в эмиграции, нам неизвестно, где. Но, даже будучи в эмиграции, он сохраняет слабую надежду на то, что среди ближних деспота есть кто-нибудь такой, кто знает покойного лучше его самого или же обладает бо̀льшим литературным талантом. В таком случае, надеется он, правители страны позаботятся о том, чтобы жизнеописание составили более компетентные литераторы.

Надежды его оказались напрасными.

1.

Почему Константин Костенечкий сначала отказывался описать жизнь Стефана Лазаревича?

Сам он объясняет свой отказ неблагоприятными условиями тех времен: *сьцевоу врѣмени тогда сѫщоу*[1]. Безусловно, политическая обстановка его современности не призывала к мирному труду и литературному созиданию. Между тем существовала, видимо, и более глубокая причина тому, что сначала Константин Костенечкий пытался избежать столь почетного поручения. Эту причину мы сможем определить, тщательно исследовав крупную биографию, которая была написана четырьмя годами позже.

Если патриарх кир Никон и другие попросили Константина, уроженца Болгарии, и, безусловно, ведущего деятеля культуры тогдашней Сербии, составить жизнеописание покойного князя, то они, несомненно, руководствовались желанием создать житие, которое могло бы поддержать религиозный культ Стефана.

---

[1] Биография Стефана Лазаревича — *Житиѥ и жизнь приснопомьнимааго, словѫщааго, благочьстивааго господина Стефана* — цитируется по микросъемке рукописи из коллекции Богишича (Цавтат), предоставленной автору Отделением города Дубровника Академии наук и искусств Югославии. Орфография рукописи нормализована автором.

Житие представляло собой крупнейший жанр средневековой церковнославянской литературы и по сути дела единственный в то время вид биографии, который знали и признавали. Ко времени появления Константина на литературной арене классическое житие давно уже обрело свою форму. Еще за пятьсот лет до этого, на заре церковнославянской литературы, житие представляло сабой вполне сложившийся жанр. Оформление жития могло быть в большей или меньшей степени риторическим, в соответствии с уровнем образованности читателей, слушателей, или же самого составителя. При этом способы начертания образа, как правило, мало чем отличались друг от друга. Автор жития исходил из того, что лицо, чья биография составлялась, уже признано святым. Следовательно, он приписывал герою главным образом именно такие свойства и черты характера, которые считались подобающими святому или святой и которых можно было ожидать от них. Особо подчеркивалось необыкновенная и рано проявившаяся набожность героя, его служение Христу и Церкви, граничащее с самоуничижением, его стойкость перед мучениями и соблазнами, чудотворная сила до и, особенно, после его смерти. В результате такого своеобразного дедуктивного биографического метода неизбежно создавался идеализированный, прямо-таки неземной образ одухотворенного человека, вне связи с тем, что представлялось действительностью простым людям. На протяжении многих веков этот жанр, видимо, пользовался огромной популярностью. Надо полагать, он удовлетворял определенным запросам. В наше время больше всего восхищаются, думается, своеобразной наивностью и полными воображения рассказами о чудесах, которых мы не знаем, но которые знали тогда по собственному опыту — просто потому, что их ожидали.

Как биографии в собственном смысле этого слова, как психологические портреты или источники для исторических исследований, подобные лакированные глорификации положительного героя, как правило, значимости не имеют; также и с литературной точки зрения они представляют собой лишь бесконечные повторения себя самих. С другой стороны, описывая современника или знакомого человека, авторы, должно быть, в своих произведениях описывают такие подробности, которые придают житиям значение важнейших памятников культуры. Еще древнеболгарская литература ранней эпохи обладает блестящими примерами этого.

В православных славянских странах христианская вера была учреждена постановлением верхушки феодального общества. Впоследствии этот факт не мог не сказаться на житийном жанре. Еще в ранней агиографии на церковнославянском языке русского извода имеются примеры того, что изображаемые святые — люди княжеского рода (Борис и Глеб). Между тем, наиболее полного развития эта тенденция достигла в Сербии. Стефан Неманя (в монашестве Симеон; 1151 — 1197) был родоначальником сербской династии Неманичей, правительствовавших на протяжении всего средневековья. Сын же его Растко (в монашестве Савва) был основоположником и организатором православной сербской церкви, архиепископом которой он служил с 1219 — 1235 гг. За выдающиеся государственные и церковные заслуги их объявили святыми. Пример послужил правилом, и впоследствии всех покойных правителей и архиепископов канонизировали. Сербская действительность — эпохальные политические события, войны, междоусобная вражда и т. п., затронувшие изображаемых святых, или в которых они сами принимали активное участие — все это неизбежно и все более отчетливо проявлялось в обусловленной традициями структуре жития. Следовательно, идеализирующее лакировочное изображение в классическом житии сменялось более индуктивным методом описания. Полнота биографических данных, параллельные сюжеты, вставные ламентации, поучения, драматизированные диалоги и рассказы о путешествиях превратили средневековое сербское житие в смешанный жанр, во многом напоминающий роман. Во всем православном славянском мире вряд ли можно найти подобие, например, двум сочинениям о *Житии св. Саввы*, написанным Доментианом и Феодосием в середине и конце XIII века. То же самое можно сказать и о великолепной галерее портретов правителей и священноначальников, собранных в *житиях сербских князей и архиепископов,* работа над которыми была начата Данилом около 1300 года и продолжена после его смерти в 1338 году. Своим подчеркиванием внутренней, учрежденной богом неизменности как светского, так и духовного правления страны, в данном случае житие служило официалной идеологии династии. Тем не менее упомянутые сочинения следует признать житиями: в них сохранились и структурная схема, и основное настроение жития[2].

Естественно, Константин Костенечкий был знаком с этими церковнославянскими произведениями сербского извода. Обладая большой литературной эрудицией, он не мог не заметить, что в житиях сербы отходили от наивной, дедуктивной манеры изображения. Но в то же время Константин был образованным человеком гуманистического склада, каких воспитывало византийское предвозрождение эпохи Палеологов. Если он в продолжении четырех лет отказывался составить биографию деспота Стефана, то это, наверное, объясняется тем, что биографический жанр представлялся ему как нечто иное, чем житие, служившее в первую очередь религиозным целям. Его сочинение, возникшее в результате многочисленных уговоров и собственных размышлений, подтверждает такое предположение, ибо оно так и не легло в основу культа Стефана как святого: лишь в 1920-х годах православная церковь Сербии признала деспота святым.

Константин отказывается от принципов литературного творчества, в течение веков определявших составление „сакральной биографии“. Подобно другим гуманистически настроенным европейским авторам, Константин искал свой литературный образец в более глубокой древности, обходя при этом средневековое житие. Сербскому ученому Р. Маричу[3] принадлежит открытие, что в композиционной технике Константина обнаруживается заметное влияние Плутарха, чья биография Александра Македонского проглядывает во многих местах биографии Стефана болгарско-сербского автора. Разумеется, сообщаемые Плутархом и Константином сведения об их героях различны. Но историческое ядро, которое служит основой биографий, обведено композиционной рамкой, показывающей очевидную методическую параллель между двумя авторами и, следовательно, творческие приемы, которые Константин заимствовал у греческого учителя.

Биографию князя Константин начинает с целого ряда сопоставлений Стефана, с одной стороны, и Иисуса Навина, Самуила, Даниила, Давида и

---

[2] Относительно средневековых сербских житий см., напр. сборник статей в *Српска књижевност у књижевној критици. I. Стара књижевност* (прир. Ђорђе Трифуновић). Београд, 1965; *Alois Schmaus.* Zur Frage der Kulturorientierung der Serben im Mittelalter. Südost-Forschungen, München, 1956; Stanislaus Hafner. Serbisches Mittelalter. Altserbische *Herrscherbiographien*, 1. Graz—Wien—Kölln, 1962; Радмила Маринковић. О месту Григорија Цамблака у српској књижевности.—В: *Търновска книжовна школа. 1371—1971.* София, 1974, с. 443—457, а также библиографии, приложенные к упомянутым работам.

[3] Р. Марић. Трагови грчких историчара у делима Константина Филозофа. — Глас САН, 190, Београд, 1946.

Соломона (части 8 — 10), с другой. Подобные сравнения находим и в конце сочинения (стихи в главе 94), а также в других местах. Далее, деспот подвергается сравнению с такими античными героями, как Тит, Крез, Александр Македонский (гл. 10, 27, 52). Сравнения у Константина представляют собой подражание „сопоставительным оценкам“ (*συγκρίσεις*), которыми Плутарх пользовался не только во вступлении и заключении биографии Александра Македонского, но и в других местах. И у Константина, и у Плутарха сравнения прежде всего применяются к этическим чертам характера: выделяется мужество, душевная стойкость, мудрость, гостеприимство, доброта и отвращение к чванству. Разумеется, подобные сравнения можно найти и в традиционном житии. Однако там их весьма немного, и, кроме того, они лишь в виде исключения служат для изображения характера. И Константин, и Плутарх разрабатывают подробную родословную своих героев (Константин в гл. 12 — 16; Плутарх в гл. 2). Оба упоминают не только духовные, но и телесные достоинства героев (Константин в гл. 25 — 27 и др.; Плутарх в гл. 4 — 7). Оба сообщают о знамениях в связи со смертью героя (Константин в гл. 87, 93; Плутарх в гл. 73), и у обоих находим довольно подробное описание того, как умирали герои (Константин в гл. 86; Плутарх в гл. 75—77). Для того, чтобы дать наиболее полное освещение жизни и деятельности героя, Константин, подобно Плутарху, украшает свое сочинение анекдотами и разного рода деталями. Так, в гл. 60 находим анекдот о Стефане, а в гл. 40 — анекдот о Тамерлане. И подобно Плутарху, который, прежде чем взяться за описание главного героя, предлагает читателю рассказ о последних годах жизни царя Филиппа и описание битвы под Херонеей, Константин рассказывает сначала о последних годах жизни князя Лазаря и о роковой битве на Косовом поле в 1389 г. (гл. 17—21). Если учесть важность, которую средневековые литераторы придавали стилистическому и композиционному соотвествию древним образцам, то не может быть сомнения в том, что и в данном случае Константин позаимствовал творческую технику Плутарха. Особо привлекает на себя внимание факт, что знамения в звязи со смертью Стефана существенно отличаются от религиозных чудес, характерных для жития. Приглядевшись повнимательнее, можно прийти к выводу, что они являются литературными заимствованиями и лишь стилистическо-композиционными приемами. В житии также не существует подробной родословной. Родословную же Стефана Константин сконструировал ad hoc с целью заполнения плутарховской биографической схемы.

Кроме композиционных соответствий между Плутархом и Константином в биографии Константина Марич сумел указать на две дословные цитаты из Плутарха. В 12-ой части Константин приводит слова Дария о том, как Александр воссядет на престол Кира. Это цитата из гл. 30 плутарховской биографии Александра Македонского. В гл. 27 сочинения Константина честолюбивый Александр жалуется на то, что все подвиги совершает его отец, а ему самому мало что остается. Это цитата из гл. 5 плутарховской биографии. В сочинении Константина, несомненно, можно найти еще несколько намеков на Плутарха. Позволим себе обратить внимание на некоторые из них.

В гл. 88 биографии Стефана описываются истерические сцены, имевшие место в связи с похоронами деспота в Ресаве:

> Тамо же бывъше — кыꙗ жалостьныꙗ ꙗко гласы не слышати бѣше! Лиць съдьраниꙗ и власовъ тръѕаниꙗ и свѣтьла вьса оумети въмѣнꙗемаꙗ· въ мѣсто бо мъногосвѣтьлыꙗ одежда въ врѣтища и сиꙗ, аще къдѣ пометнѫта ино-

> чьскаꙗ не полоучь, възьмъ на оуды расцѣплꙗаше, въ
> ѥже страньно вьсако быти въ страньнѣмь измѣнѥнии.
> Кон'ь же обрѣзаниꙗ и прочаꙗ.

В данном контексте замечание о том, что *коней остригли и прочее*, кажется излишним и чужим. Не может быть сомнения в том, что Константин нарочно вставил эту деталь в описание скорби по поводу смерти деспота: она ведь является точным соответствием церемонии, проведенной, по словам Плутарха[4], в связи с драматической гибелью в Экбатанах Мидийских Гефестиона, греческого офицера и приятеля Александра:

> *Τοῦτο οὐδενὶ λογισμῷ τὸ πάθος ᾿Αλέξανδϱος ἤνεγκεν,*
> *ἀλλ᾽ εὐθὺς μὲν ἵππουσ τε κεῖϱαι πέντας, ἐπι πένθει*
> *καὶ ἡμιόνους ἐκέλευσε καὶ τῶν πέϱιξ πόλεων ἀφεῖλε τὰς ἐπάλξεις...*

(LXXII)

Тут я нарочно привел длинную цитату из данной главы Плутарха. Когда Александр велит снять *брустверы* или *зубцы* соседних крепостей, то Плутарх употребляет слово ἐπάλξεις. Именно это слово Константин употребляет в качестве заимствования в знаменитом описании фортификационных сооружений города Белграда на современном Калемегдане:

> Шестыи, иже семоу съ въстока, стлъпъ раздѣлꙗꙗи обѣ
> коулѣ, ѥлико въ истинѫ по Соломоноу рещи:
> Стлъпъ Давыдовъ,...
> на немьже висѧтъ тысѫща щитовъ
> и вьсѧ стрѣлы ихъ (Песнь песней 4.4).
> Сь ꙗкоже нѣкоѥ чоудо изрѧдьно зьритъ сѧ съ вьсѣхъ
> дальн'ихъ прѣдѣлъ, на „ипалъксехъ“ оутвръжденъ.

(LI)

Во всей дошедшей до нас церковнославянской литературе один Константин, насколько нам известно, употребляет данный термин. В так называемой „Анонимной болгарской хронике“[5], составленной около 1413 года, в этом же значении употребляется славянское слово зѫбьць. Итак, Константин читал сочинение Плутарха на греческом языке. Плутарх, как нам представляется, никогда не был переведен на церковнославянский язык. Его сочинения были объектом изучения в византийских школах.

2.

Константин Костенечкий создал биографию Стефана на основе плутарховской композиционной схемы. Но это вовсе не значит, что он во всем подражал приемам Плутарха. Наоборот.

В вступлении к биографии Александра Плутарх подчеркивает, что не собирается давать подробное изложение военных подвигов своего героя. Даже из описаний наиболее славных свершений не всегда явствуют достоинства или пороки героя, и поскольку Плутарх поставил себе целью изобразить Александра как человека, его характер, *Alexandre intime*, ему достаточно дать лишь обзор исторических событий. Он пишет не летопись, а жизнеописание:

---

[4] Цитируется по изданию B. Perrin. Loeb Classical Library, 99. London, 1967[5].

[5] Издание И. Богдана в *Archiv für slavische Philologie*, 13. Berlin, 1891. Комментарии: см. там же, 1892 (Константин Иречек).

> *Τὸν ’Αλεξάνδρου τοῦ βασιλέως βίον ... ἐν τούτῳ τῷ βιβλίῳ γράφοντες ... οὐδὲν ἄλλο προεροῦμεν ἢ παραιτησόμεθα τοὺς ἀναγινώσκοντας, — ἐὰν μὴ πάντα μηδὲ καθ’ ἕκαστον ἐξειργασμένως τι τῶν περιβοήτων ἀπαγγέλλωμεν, ἀλλὰ ἐπιτέμνοντες τὰ πλεῖστα, — μὴ συκοφαντεῖν. Οὔτε γὰρ ἱστορίας γράφομεν, ἀλλὰ βίους, οὔτε ταῖς ἐπιφανεστάταις πράξεσι πάντως ἔνεστι δήλωσις ἀρετῆς ἢ κακίας...*

Отзвук этих слов слышим в вступлении к Константиновской биографии Стефана, часть 12:

> Мъногыихъ бо дръжавьныихъ житиѥ прошьдъ, иже древлѥ въселѥнѫѭ покор’ьшиихъ, и нѣкыими отъ части и добродѣтели обрѣтъ имѫщиихъ отъ дѣлъ, прочаꙗ же ни малы.

Однако, в последней главе 94 Константин характеризует жанр своего сочинения, говоря:

> Сиꙗ оубо съписахомъ ꙗко житиѥ ѥдиного, нъ ꙗко лѣтописьць сь прочиими вьсѣми.

Таким образом, в противоположность греческому предшественнику болгарско-сербский автор говорит: „Мы пишем не только жития, но и летописи“.

Установка эта отразилась определенным образом в произведении Константина. Из биографии Стефана явствует, что созданию этого сочинения предшествовали тщательные гуманистические исследования. В тексте имеется множество намеков на имена и события древности, в особенности эллинской[6]. Это свидетельство того, что Константин Костенечкий был человеком начитанным, и что он ожидал немалой эрудиции от современных ему читателей. Когда он упоминает Гомера, Геродота, Фукидида, Платона, Аристотеля и др. или заимствует у них материал, то это, естественно, говорит лишь о том, что он знает их и цитирует их по памяти. Мы можем со всей уверенностью заключить, что при написании биографии Константин обращался за сведениями к неизвестому нам справочнику по мировой истории. Доказать, к какому именно — представляется затруднительным. Упоминание в гл. 52 о царе Крезе не содержит доказательства того, что Константин цитирует или знает Геродота, которому первоначально принадлежит данный рассказ (История, 1, 46—51): он вполне мог найти воспроизведения его летописцами более поздних периодов. Далее, представляется трудным решить вопрос о том, у которого из более поздних летописцев или из какого справочника по (церковной) истории он черпает данные, легшие в основу остроумного намека в гл. 84 на спор Амврозия и царя Феодосия.

Р. Марич обратил внимание на имеющиеся в сочинении Константина заимствования у десятка ученых летописцев Византии. Не будем здесь повторять результаты исследования Марича. Однако считаю уместным упомянуть о том, что Константин, кажется, прилежно обращался к летописи Зонары (11—12 вв.), представлявшего при Палеологах вместе со Скилицей (11 в.) и чуть более поздними историками Манассией и Гликой новые стремления византийского предвозрождения в области летописания[7]. Для культурной жизни тогдашней Сербии, находившейся под сильнейшим влиянием Византии, показателен тот факт, что Константин мог познакомиться с хроникой Зонары в новом, пересмотренном издании 1407—1408 гг. на церковнославянском языке сербского извода, видимо, копии перевода, восходящего ко времени царствования царя Душана. Для того, чтобы восполнить биографическую схему Плутарха, Константину понадобилась генеалогия династии Неманичей. Хотя в родословную биографии Стефана (гл. 14—15) и входят разнородные элементы, но вплоть до Белы Уроша — родоначальника династии и, тем самым, Стефана Лазаревича, — изложение генеалогических отношений в общем соответствует изложению Зонары (гл. 11, 31—34). Обращает на себя внимание, что родословные сербских правителей, так называемые *Родослови*, составленные в течение 15-го века, как кажется, продолжают именно генеалогическое дерево Константина. На основании рукописных текстов Константина болгарский исследователь Б. Ангелов опубликовал фрагменты такой сербской родословной. Тут мы, возможно, имеем дело с наброском генеалогии, впоследствии включенной Константином в биографию Стефана Лазаревича[8].

---

[6] Срв. Миливоје М. Васић. Константин Костенски и Херодот. — Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 11. Београд, 1931.

Выше было упомянуто, что знамения в связи со смертью деспота (гл. 93) являются не собственно религиозными чудесами, известными нам из житий, а странными и необъяснимыми явлениями, которые Константин вынужден был придумать для того, чтобы удовлетворить требованиям биографической схемы Плутарха. Они — литературные заимствования из „Иудейской Войны" (гл. 6.3) Иосифа Флавия. Константин приводит дословные цитаты, которые он позаимствовал, однако, не из церковнославянского перевода, сделанного за несколько веков до этого. Можно предположить, что данное сочинение Константин читал на греческом языке. Но возможно и то, что знамения в связи с разрушением Храма и пленением Иерусалима он воспроизводит по хронике Зонары (гл. 6.24).

Всесторонние гуманистические разыскания, стремление Константина на основе достоверных данных, собранных у современников, из официальных документов и собственного опыта изобразить жизнь и деяния покойного сербского деспота и, более широко, всю свою современность, — все это представляет собой отступление от программного заявления Плутарха, сделанного им в вступлении к биографии Александра. В то же время это отказ от традиционного способа составления жития. В этом, думается, и заключается причина того, что сначала Константин отклонил просьбу патриарха написать биографию Стефана. Ибо Константину хотелось заниматься не составлением жития, а летописанием. Видимо, он сам почувствовал, что в области биографии широкое обращение к хроникам прошлого и пространные рассказы об исторических событиях его современности представляют собой что-то необыкновенное и новое: в гл. 22 он оправдывает свои приемы, заключающиеся в том, чтобы рассказывать не только о князе, но и о людях и событиях, не имевших непосредственного отношения к деспоту:

---

[7] Сильное влияние со стороны византийской культуры — явление не специфически болгарское. Вообще следовало бы задаться вопросом, при посредстве ли, в первую очередь, Болгарии культурные течения 14-го века проникали в Сербию? Ср. Владимир Мошин. Стил старе српске прозе. — В: Српска књижевност. с. 181—196. — О Зонаре, как о представителе нового направления в историографии, поздневизантийской хроники, см., напр., H.-W. Haussig. Kulturgeschichte von Byzanz. Stuttgart, 1966², s. 511 и дальше.

[8] О сербских генеалогиях, см. Ђ. Сп. Радојичић. Константин Филозоф и стари српски родослови. Зборник Института за проучвање књижевности, 1, Београд, 1951; Боню Ст. Ангелов. Из старата българска, руска и сръбска литература, II. София, 1967, с. 196—199.

> И аще къто о сихъ поноситъ ми, ꙗко: Въ коѭ польѕѫ сиꙗ въмѣщати; — и такови да шъдъше въ Царьствьныихъ кън'игахъ [и] лѣтописаниихъ оувѣдѧтъ, ꙗко царьствовавъшиихъ прѣжде — аще въ Иеросолимѣ древлѥ, аще же и въ Царьствоуѭщиимъ градѣ — коупьно окрьстьныихъ житиꙗ писанию прѣдаѭтъ мъножаѥ и пространьнѣѥ. Како бо извѣстьнѣѥ житиѥ благочьстивыимъ и свѧтыимъ господамъ нашимъ сътворимъ; И оубо назнаменати довьлѣѥтъ.

3.

В другом знаменитом труде *О писменехъ*, принадлежащем перу Константина, он сделал ряд критических замечаний в адрес культурной жизни Сербии, вернее, некоторых аспектов ее. С другой стороны, в Сербии он вступает в контакт с образованными слоями общества. Этот контакт можно проследить в его сочинениях.

В Византии ученые и литераторы в поисках творческого вдохновения неоднократно обращались к культурному наследию дохристианской эры: известно несколько „ренессансов". Итак, ученые разыскания, обращение к древности, получившие в 14-ом веке очередной подъем, имели греческие параллели[9]. Любопытно, однако, что в период политического распада во время правления Палеологовской династии Византия сумела вызвать к жизни еще один ренессанс, причем в противоположность предыдущим проникший в прилегающие к северу страны[10]. Очагом движения был, в особенности, город Фессалоника, который в начале 14-го века претендовал на репутацию центра эллинизма и считал себя наследником Афин, входивших тогда в Латинскую империю. В Фессалонику приезжали учиться также славяне с Балкан. В 1328 году монах Варлаам приехал в Грецию, чтобы изучать произведения Аристотеля. Сначала он остановился в Этолии, затем поселился в Фессалонике, где снискал всеобщую репутацию знатока классической эллинской литературы, изучив сочинения Эвклида, Платона и Аристотеля. Еще до 1350 года сербский архиепископ Данило II открыл в патриаршестве Печ школу богословия по образцу учебных заведений Фессалоники и Афона. Немногим позже болгарский патриарх Евфимий открыл в городе Тырново такую же школу, которая стала центром наук и впоследствии пользовалась известностью как первый университет южных славян. В этих школах греческий язык был обязательным предметом изучения, вследствие чего ученики умели читать классических авторов, интерес к которым все возрастал и среди славян. Сказанное относится как к Болгарии, которую Константин был вынужден покинуть, так и к Сербии, принявшей его.

---

[9] Византийское предвозрождение появилось в 12-ом веке; однако его корни уходят в 11-й век. См., напр., *История Византии*, II. М.,1967, гл. 17: Литература (автор — А. П. Каждан). Обновленный интерес к древнеэллинской культуре, проявлявшийся в 13-ом и в первой половине 14-го века, объясняется, видимо, чувством бессилия Византии по отношению к Западу после четвертого крестового похода: см. напр. *История Византии*, III, гл. 15: Философия и богословие (автор — М. Я. Сюзюмов), с. 234 и др. H. W. Haussig. Там же, с. 234—286 подчеркивает значение литературных кружков Константинополя как питомника (Pflegestätten) позднеантичных традиций уже в 9—10 вв. Непрестанное изучение классического литературного наследства в школах на протяжении всего византийского периода подчеркивает, напр., *Cambridge Medieval History*, IV. The Byzantine Empire, part 2: Government, Church and Civilisation (ed. J. M. Hussey). Cambridge, 1967, с. 81 и дальше.

[10] О распаде Византийского царства и одновременной византинизации его северных соседей см. Георгије Острогорски. Историја Византије. Београд, 1969, с. 456 и дальше. Общественные условия возникновения предвозрождения на Балканах указывает Велчо Велчев. Търновската книжовна школа и предренесансовото движение на Балканите. В: Търновска книжовна школа., с. 243 и дальше. В этой работе указывается на некоторые соответствия между гуманистическими веяниями и исихастской мистикой того времени (стр. 252—253). О гуманизме в Сербии см. Драгољуб Павловић. Елементи хуманизма у српској књижевности XV века. — В: Стара књижевност, с. 205—218.

Для Сербии 14-го века интерес к византийской науке и богословию — явление не новое. Но на культурной жизни общества не могло не сказаться то обстоятельство, что начиная со второй половины века благодаря территориальным завоеваниям царя Душана почти половину населения страны составляли греки. И после смерти Душана в 1355 году, когда начался распад его царства на более или менее независимые княжества, греческое влияние на культурную жизнь продолжалось. Важную роль очагов культуры теперь играли не только монастыри, но и княжеские дворы, что явилось новым для того времени. Учителя — славяне и греки — здесь учили как эллинским наукам, так и церковнославянской литературе. Один такой центр возник при дворе вдовой царицы Елены в городе Сер, другой при дворе князя Лазаря в городе Крушевац, продолженный княгиней Милицей после трагической гибели ее мужа на Косовом Поле в 1389 году. Связующим звеном между двумя дворами была благородная девица Елена из города Драма, воспитанная и получившая свое образование при дворе вдовой царицы. В Серском княжестве, естественно, преобладала византийская культура. Традиционное обучение богословию, правилам учтивости и наукам дополнялось обучением вышиванию — предмету, заимствованному, очевидно, из γυναικεῖον, дворянской женской школы в Царьграде. Около 1365 года девица Елена вышла замуж за деспота Углеша, который погиб, сражаясь с турками в 1931 году на реке Марице. К тому времени вдовая царица уже покинула свет и постриглась в монахини, приняв имя Елизавета. После смерти мужа Елена последовала ее примеру и в монашестве приняла имя Ефимия. Они жили вместе в Сере до 1376 года, когда вдовая царица скончалась, а Елена/Ефимия приняла приглашение княгини Милицы переехать в Крушевац. После смерти князя Лазаря в 1389 году воспитание и обучение несовершеннолетнего Стефана Лазаревича и его братьев и сестер возлегли на этих весьма талантливых и эрудированных женщин, занимавшихся литературным творчеством в виде искусно вышитых текстов. В биографии покойного деспота Константин Костенечкий неоднократно подчеркивает учтивость, набожность и образованность, являвшиеся неизменными чертами его характера еще с юных лет. С таким же восхищением он упоминает и о Милице, и Ефимии (гл. 24, 30).

В результате тщательных исследовательских поисков покойному сербскому ученому Дж. Сп. Радоичичу удалось пролить свет на литературную деятельность, которая несмотря на переменную политическую обстановку в Сербии около 1400 года имела место в различных районах страны[11]. Константин Костенечкий прямо об этом ничего не говорит, равно как он не упоминает о том, что деспот Стефан был меценатом литературы и сам занимался литературным переводом и творчеством. Между тем, из других источников нам известно, что дело обстоит именно так.

---

[11] Ђ. Сп. Радојичић. Развојни лук старе српске књижевности. Нови Сад, 1962, с.206—212; Тот же. Творци и дела старе српске књижевности. Титоград, 1963. с. 233—238.

В объемистом литературном переводе, сделанном в 1407—1408 гг. в Хилендарском монастыре на Афоне, сербский монах Григорий восхваляет Стефана Лазаревича за его покровительство литературе. Он рассказывает, что Стефан прислал ему „прелестную книгу премудрого Зонары“, считавшуюся деспотом достойным дополнением исторических писаний Библии: Пятикнижия, Книги Иисуса Навина, Книги Судей Израилевых, четырех Книг Царств и двух Книг Паралипоменон. Григорий провел обстоятельную текстологическую работу, принципы которой он подробно излагает, и таким образом, Стефан получил заказанную им и упомянутую нами выше новую редакцию хроники Зонары. Новую редакцию он наименовал *Паралипоменъ* — по традиционному названию хроник Ветхого Завета. Деспот обрадовался и позаботился о том, чтобы Григория воздвинули в игумены; еще в 1430 году он был жив.

Впоследствии князь не переставал интересоваться этим памятником истории. В 1417—1418 гг. писец Досифей, иначе Мойсей, переписал объемную рукопись, состоявшую из четырех Книг Царств. Некоторыми исследователями высказано мнение, будто эта редакция принадлежит перу Константина Костенечкого. А в 1426—1427 гг. „анонимный монах из Далши“ вблизи крепости Голубац, снискавший себе репутацию умелого писца, и первоначально приглашенный с Афона в Сербию, чтобы наладить здесь продукцию книг, рассказывает, что в свое время по поручению Стефана он сделал копию обширного исторического произведения: Пятикнижия, Книг Судей Израилевых, и — Зонары. Заставляет задуматься, как нам кажется, прослеживание непрестанного интереса Стефана как к историческим книгам Ветхого Завета, так и к византийскому летописцу Зонаре, с одной стороны, и наблюдения над тем, как в своей биографии Константин Костенечкий неоднократно цитирует или намекает на те же исторические книги Ветхого Завета и хронику Зонары, с другой. Обнаружив такое совпадение литературных интересов, трудно избавиться от мысли, что Константин, прекрасно отдавая себе отчет в этом, обращался именно к актуальным для его современности сочинениям, которыми особо интересовался и покойный князь. Это, видимо, Константин имеет в виду, советуя в гл. 22 своим возможным критикам учиться въ Царьствьныихъ кън'игахъ и лѣтописаниихъ тому, как следует составлять летопись, а не житие.

Заставляют задуматься также наблюдения над тем, каким глубоким знанием литературных трудов деспота обладал Константин, и с какой прилежностью он черпал из них цитаты для своей биографии[12]. Современную ему редакцию „Пророчеств Льва Премудрого о будущих“ принято приписывать Стефану Лазаревичу. В 9-ой строфе приводится загадочное предсказание того, как страшные хищные звери ворвутся в виноградник и принесут с собой всякого рода разрушения:

гроздиѥ разбиваѭтъ,
вино оумъножитъ сѧ,
и оудавить сѧ великыи ждрѣбьць.

Можно представить себе, что современники Константина отождествляли виноградник с Сербией, а хищных зверей с турками. Молодой жеребец, тонувший в вине, возможно, является намеком на султана Сулеймана, склонность которого к вину была предметом всеобщей гласности и упоминается Константином в биографии (гл. 42, 45). 13-ая строфа завершает пророчества изложением ужасов, которые последуют за появлением истинных хозяев виноградника:

---

[12] Ђ. Сп. Радојчић. Творци и дела..., с. 183—210 (перепечатка из Летопис Матице српске, 377, 1956).

О, горѥ земл'и тогда
отъ скръбии бываѥмыихъ,
ѥгда начьнѫтъ връшити сѧ
она .п҃. и .д҃. лѣта
напоконꙗшьнꙗ !

Это предсказание ужасов, которые ожидают Сербию и весь мир, когда Бог и его ангелы будут совершать Страшный Суд. В то время по всей Европе верили в близость конца света: в 1408 году осталось всего 84 года до того, как по византийскому летоисчислению с сотворения мира прошло 7000 лет, т. е. семь „дней господних“[13]. Боязнь эта оставила свои следы и в биографии Константина (вступление, часть 4). Деспота Стефана вообще интересовали сборники изречений и загадок. В заключительном восхвалении деспоту Константин говорит о том, что тот был „сведущ в загадках рода“. Этим, быть может, Константин намекает на увлечение князя. Далее, как мы знаем из рукописей, Пророчества языческих философов или премудрых эллинов о Христе и утверждении христианства собрал именно Стефан. Так, в 13-ой части вступления, где помещена странная дигрессия о языческих предсказаниях, Константин на самом деле цитирует самого деспота. Предсказания, однако, восходят к раннему византийскому летописцу Малале[14]. Письмо Стефана „Слово любъве“, в котором он в 1409 году хотел помириться с братом Вуком Лазаревичем, имело форму изысканного стихотворения, сложенного на основе 134-го Псалма Давида. 8-ая строфа письма Стефана цитируется дословно в гл. 53 биографии Константина, где как раз говорится о событиях, имевших место летом 1409 года. Кстати, строфа завершается словами:

Обрѣтохъ бо, рече богъ,
Давыда мѫжа по сръдьцоу моѥмоу.

Данная цитата из 88-го Псалма, 20-й стих, используется Константином дословно в 10-ой части вступления к биографии, где идет сравнение деспота с Давидом, сыном Иесея[15]. Возможно, наконец, что Слово любви Стефана подало Константину идею встроить в биографию акростихи. В конце гл. 19 Константин описывает чувства и настроения, распространившиеся по Сербии при вести о гибели князя Лазаря на поле сражения в 1389 году:

---

[13] О Пророчествах Льва Премудрого см. Ђ. Сп. Радојичић. Развојни лук. . ., с. 180—190. О боязни конца света в 1492 году см. там же, с. 259 и дальше.

[14] Павле Поповић. Константин Филозоф и изреке „Мудрих Јелина“. — Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 16—2. Београд, 1936; *Ив. Дуйчев.* Константин Философ и „Предсказанията на Мъдрите Елини“. — Зборник радова Византолошког института 4, Београд, 1956. — Пророчества приложены к изданной Сперанским рукописи с „Сербской Пчелой“, см. *Serbische and bulgarische Florilegien (Pčele) aus dem 13.—15. Jahrhundert* (ed. Dmitrij Tschižewskij), München, 1970 (*Slavische Propyläen,* 28), с. 103—104. О воспроизведении пророчеств Малалой см. *Ioannis Malalae Chronographia ex recensione Ludovici Dindorfii.* Bonnae, 1831, с. 25, 27, 188, 683 и дальше.

[15] Драгутин Костић. „Слово љубави“ Стефана Лазаревића. — В: Стара књижевност, с. 417—419; Ђ.Сп. Радојичић. Развојни лук. . ., с. 198—200. Тот же, Творци и дела. . ., с. 211—214.

> Тогда же, тогда не бѣше мѣста въ вьсѣи странѣ тои, идѣже оумилѥныи глась рыдательныи и въпл'ь ничесомоуже подобѧщии сѧ не слышааше сѧ, ѥлико и въздоухъ исплънꙑти — ꙗко оубо быти въ прѣдѣлѣхь вьсѣхь сихъ „Рахиль плачѫщи сѧ и не хотѣаше оутѣшити сѧ“ не чѧдъ своихъ тьчиѭ, нъ съ богоизбьраныимь господиномь, „ꙗко“ нѣстъ и „не сѫтъ“ (Иер. 31. 15. Матф. 2. 18).

Для того, чтобы иметь возможность процитировать самого деспота, Константин здесь нарочно приводит параллель из Священного писания. Это выяснилось в 1964 году, когда в результате сенсационной находки рукописей в Метеорских монастырях в Фессалии обнаружено неизвестное до сих пор Надъгробьноѥ рыданиѥ Стефана Лазаревича. Радоичич приводит следующие вступительные строки:

> Чьто се настоѩщеѥ рыданиѥ и въпл'ь слышитъ сѧ повьсѫдоу;
> Не Рахиль оубо пла етъ сѧ чѧдъ своихъ, ꙗко не сѫтъ,
> нъ землꙗ вьса въмалѣ рыдаѥтъ своѥго начальника. . .

и отождествляет, на наш взгляд вполне обоснованно, „начальника почти всей земли“ с мучеником-героем Лазарем[16]. Однако пока еще остается неясным, когда деспот Стефан написал надгробную речь в честь своего отца, и каков полный состав текста.

Будучи человеком своего времени, Константин Костенечкий придавал огромное значение письму и слову: об этом свидетельствует его трудно доступный нам стиль. Согласно исихастской философии слово идентично своему значению. Кроме того, оно является эманацией произнесшего его[17]. Именно поэтому важно подчеркнуть, что Константин, видимо, стремился приводить как можно больше цитат из любимых Стефаном Лазаревичем авторов, а также из его собственных сочинений: в тексте Константина живет и присутствует покойный деспот.

4.

По правилам этикета средневековой литературы автор должен отойти на задний план, замаскироваться или совсем замести следы своей индивидуальности. В колофонах часто можно встретить формулировки такого рода: „сие написал недостойный монах NN, грешный поп NN“ и т. п. В них содержится мало информации, к тому же эти имена принадлежат далеко не всегда авторам данных текстов. Может быть, речь идет лишь о писцах-копистах. Поэтому, авторство целого ряда памятников средневековой литературы остается до сих пор неясным. В наше время можно пожалеть о такой анонимности, но для литераторов того периода она была продиктована этикетом. В круг творческих принципов средневекового литератора входило, например, положение о том, что, раз они высказаны, верные мысли и меткие слова следовало повторять до бесконечности в одной и то же или лишь слегка измененной форме. Абсолютными авторитетами, непревзойденными образцами слыли Священное писание и Отцы: их оценки и советы считались неоспоримыми. Рядовому литератору ничего другого не оставалось, как передавать из поколения в поколение наставления авторитетов. Приписав собственные труды признанному автору, он надеялся снискать себе бо̀льшую авторитетность. Так, например, Иоанн Златоуст послужил таким „гарантом“ целого ряда сочинений, не относящихся к нему. А от античной риторики средневековая литература унаследовала разветвленную топику скромности, служившую для выражения готовности автора прикрыть свою творческую индивидуальность.

---

[16] Ђ. Сп. Радојичић. Књижевна збивања и стварања код Срба у средњем веку и у турско доба. Нови Сад, 1967, с. 218—219.

[17] Д. С. Лихачев. Некоторые задачи изучения второго южнославянского влияния в России. — Исследования по славянскому литературоведению и фольклористике. Москва, 1960, с. 110 и др.; Тот же. *Развитие русской литературы X—XVII веков. Эпохи и стили.* Ленинград, 1973, с. 84 и дальше. Ссылаясь на М. Мулич. Сербские агиографы XIII—XIV вв. и особенности их стиля. — ТОДРЛ, 23, с. 121—141, данный труд подчеркивает, что стилистический прием позднего средневековья, „плетение словес“, был введен в употребление еще до основания Тырновской школы.

Константин Костенечкий воспитан этими традициями. За сведениями о его жизни и деятельности мы вынуждены обращаться к другим источникам. О нем, однако, нам известно совсем немного[18]. Хотелось бы узнать побольше о его молодости, проведенной в Болгарии, о его взглядах на культурную жизнь этой страны, о развитии его личности, сделавшем его общепризнанным мастером литературы эпохи. Однако, сам он об этом молчит. Несмотря на то, что драматические события, изображаемые в биографии Стефана, разыгрываются на его родине, и даже в его родном крае, во всем объемном сочинении нет ни малейшего намека на то, что Константин — выходец из Болгарии. В гл. 65 говорится о том, как Сулейман преследует Мусу, только что ограбившего Пловдив и уходившего теперь в Станимаку:

> Слышавъ же сиꙗ Имоусоулманъ прииде. Сь же [т. е. Муса] бѣжѧ обрѣтѣ мѣсто глаголѥмоѥ Стенимахо, ѥже по нашемоу ѩзыкоу „тѣсьно браньство“ глаголѥтъ сѧ, жестокоу сѫщоу — имѫще градъ отъ древлѥ окрьсть цръкъве мъногоизбьраныѩ и нѣкыихъ братии тоу живѫщиихъ, ѥже бѣше въ врѣмена благочьстивыихъ царии подъписано и дано свѧтомоу градоу Иеросолимоу. . .

Здесь, несомненно, имеется в виду знаменитый монастырь Бачково. Но манера повествования не дает нам понять, что именно здесь Константин когда-то учился у учеников патриарха Евфимия[19]. В гл. 76 речь идет о налете султана Мусы на сербские войска в районе реки Искыр южнее горного массива Витоши:

> Ставъшиимъ же подъ горѫѭ Витошеѭ на рѣцѣ Искрѣ съ въсѣми воиньствы, Моусиꙗ же на Стипоини видѣвъ стражи ратоуѭщаѩ сѧ, не сътръпѣ, въ ꙗрости въз-

---

[18] О биографии Константина см. Ю. Трифонов. Живот и дейност на Константин Костенецки. — Списание на БАН, 66. С., 1943; К. М. Kujew. Konstantyn Kostenecki w literaturze bułgarskiej i serbskiej. Kraków, 1950; История на българската литература. Т. I. Старобългарска литература. С., БАН, 1962 (раздел о Константине написал К. Куев).

[19] Согласно записке в Ловечском сборнике. От тексте см. *История на българската литература*, II. Стара българска литература (IX—XVIII в.). С., 1922, с. 542.

> двигъ сѧ, на сихъ приидє. Иже и прѣшьдъ прѣдѣлъ горы сѫщаꙗ, раздѣлꙗѭщаꙗ сихъ, на сръбьскоѥ оустрьми сѧ скипьтро. . .

Хотя эта битва имела место под Стипонием (теперь Ихтиманом), т. е. совсем близко от Костенца, родного города Константина[20], но он этого никак не показывает.

Ради полноты изложения следует, наконец, обратить внимание на применение Константином как во вступлении, так и в заключении биографии формул, служащих для выражения традиционной, риторической „аффектированной скромности“. Здесь они не будут рассмотрены. На наш взгляд, это задача фундаментального исследования литературного стиля автора.

Если раньше природа имела в церковнославянской литературе преимущественно риторико-стилистическую функцию, то для новых тенденций 14—15 веков характерно стремление придавать ей более самостоятельную роль. Литераторы начинают отказываться от догматов и интересоваться действительностью. В эпоху византийско-славянского предвозрождения человек воспринимает окружающую его среду иначе, чем раньше.

В произведениях Константина Костенечкого, и, в особенности, в его биографии деспота Стефана Лазаревича, имеется ряд примеров этого. Биография изобилует меткими наблюдениями. Психологическая характеристика дается даже персонажам периферийного значения. Пейзажи, взволнованное море, звери и растения являются не просто символами моральных и религиозных представлений; их пышная красота и многообразие отражают глубокие чувства и ощущения автора[21]. Это непреложное выражение новых тенденций в литературе его современности.

Сквозь традиционные формулы скромности Константин, таким образом, обнаруживает в биографии свою творческую личность. А если присмотреться поближе, то можно обнаружить, что Константин подобно деспоту сам присутствует и живет в тексте: в цитатах и рассуждениях, имеющих непосредственное отношение к интересам и сочинениям самого автора. Скупую информацию о Константине дает знаменитый Ловечский сборник 16-го века. Здесь, в Цавтатском сборнике из коллекции Богишица, цитируемом в настоящей работе, а также в нескольких других рукописях можно найти ряд *космографических и географических записок* Константина[22]. Это наблюдения над величиной и формой Земли, а также над ее расположением во вселенной; далее, сообщения о водах и морях, климатических зонах и временах года, погоде и землетрясениях, о звездах и их перемещениях, о Солнце и Луне и их затмениях, о кометах, радуге и т. д. Исследования этих естественнонаучных записок показали, что они являются выдержками из сочинений известного византийского писателя и мыслителя Михаила Пселла (1018—178 гг.) и отчасти Василия Великого (4 век). Таким образом, записки Константин перевел с греческого. Они свидетельствуют о его увлечении такими материями, которое проявляется также и в многочисленных естественнонаучных наблюдениях, вошедших в биографию Стефана. Особо следует выделить тот факт, что абзацы о Райских реках[23], вставленные в патетическое воспевание Сербии, ее природы и людей, в главах 5—8 биографии, являются дословной цитатой из естественнонаучных отрывков Константина, где данный текст фигурирует под заглавием „Эдем и страна блаженных“.

---

[20] О родном городе Константина см. К. М. Kujew. Konstantyn Kostenecki. . ., с. 10—12

[21] Об использовании Константином традиционной символики средневековой литературы и первых попытках ее переоценки см. Ђорђе Трифуновић. Приповедање и симболи средњовековне наше уметничке прозе. Стара књижевност, с. 142—180, 156, 164. О явлениях природы как элементе, придающем драматичность „панпсихологическому“ повествованию в русском Хронографе см. Д. С. Лихачев. Человек в литературе древней Руси. Москва 1970, с. 85—87.

[22] Боню Ст. Ангелов. Из старата . . . литература, II, с. 164—189, и приведенную здесь библиографию.

В гл. 1 общирного сочинения О писменехъ Константин восхваляет своего благодетеля, деспота Стефана, за заботу[24]:

> Отъ рыкаѭщааго бо звѣрꙗ доушѫ моѭ истръже, къ симъ
> же и къ пръвопрѣстольникоу сръбьскомоу и патриархоу
> оучению посылаѥтъ мѧ и ѥже вышьшеѥ мьнѧ: къ
> свѧтомоу градоу царꙗ великааго, Иеросолимоу, шьствию
> съподоблꙗѥтъ мѧ. . .

Итак, деспот оплатил поездку Константина в Священную страну. Речь, видимо, идет и о паломничестве, и о путешествии, и, возможно, как полагает Ягич, о поездке с учебной целью. Константин, кажется, тщательно подготовился к поездке: в вышеупомянутых сборниках сохранилось несколько записок относительно *Путешествия в Иерусалим.* И этот текст, по-видимому, следует считать выдержкой: на основе греческих сочинений 6-го века Константин тут набрасывает примерный маршрут[25]. Однако, истолкования гебраизмов, приводимые Константином в главах 33—34 сочинения *О писменехъ*, свидетельствуют о том, что его знания по семитской филологии были неосновательными. Константина больше интересовало все увиденное им собственными глазами во время путешествия в Иерусалим. Он выучил наизусть все подробности городской карты, вследствие чего сумел в известной гл. 51 биографии Стефана со всей уверенностью сравнить топографию Белграда и Иерусалима. Константин указывает на все достопримечательности, с которыми должен познакомиться путешественник, как тогдашний, так и сегодняшний. Язык и стиль Константина с трудом воспринимаются историками и археологами[26]. В особенности они жалуются на то, что, описывая фортификации Белградского кремля, воздвигнутые Стефаном, Константин затрудняет наше поколение своими риторическими параллелями. Между тем, на наш взгляд, вынесение такого суда может оказаться поспешным и поверхностным. Автор настоящей работы, держа в руках константиновский текст и опираясь на воображение, проходил как фортификации Белградского кремля, так и старинный центр Иерусалима: по его мнению, не может быть никакого сомнения в том, что ссылки Константина на места в Священном городе и его окрестностях отличаются своей точностью и отражают то, что Константин видел своими глазами.

---

[23] Об этом см. П. Поповић. Четири рајске реке. Једно место из Константина Философа“. — Глас САН, 171, Београд, 1936.

[24] Цитаты даны по изданию В. Ягича. Рассуждения южнославянской и русской старины о церковно-славянском языке (Codex slovenicus rerum grammaticarum, *Slavische Propyläen*, 25. München, 1968).

[25] См. К. Кujеw. Там же, с. 113—120 и Б. Ст. Ангелов. Там же, с. 190—196 и приведенную здесь библиографию.

[26] О биографии Стефана как историческом источнике см., напр. St. Stanojević. Die Biographie Stefan Lazarević's von Konstantin dem Philosophen als Geschichtsquelle. — Archiv für slavische Philologie, 18. Berlin, 1896. Данные биографии включены в последнюю монографию о деспоте и его эпохе: Nadežda D. Pavlović. *Despot Stefan Lazarević*. Subotica—Beograd, 1968. — В предисловии к *Старе српске биографије* XV и XVII века, Београд, 1936, с. LII, Павле Павлович дает оценку композиционного оформления биографии Стефана и ценности этого сочинения как исторического источника. Здесь о Константине-стилисте говорится прямо: „Константин има једну ману као књижевник, а та је, на жалост, врло крупна. *Он пише ужасно* (курс. мой, Г. С.). Неразумљив је каткада до крајности, а и иначе је тежак; никад се ја не бих усудио да га преводим, бојећи се сваки час да не разумем какав се таман смисао крије у његовим неразговетним речима и чудној конструкцији“; Душан Ј. Поповић. Београд кроз векове. Београд, 1964, с. 33–34, подчеркивает, что ввиду сложнейшей манеры изложения Константина на основе его произведения очень трудно разобраться в строительных предприятиях деспота. О современном Стефану Белграде см., кроме того, Јованка Калић-Мијушковић. Београд у средњем веку. Београд, 1967, с. 95—101.

В этой связи имеет смысл еще раз остановиться на цитате из описания Белградского кремля, приведенной в первом разделе настоящей работы. Здесь мы находим неполный отрывок из Песни песней (упущения даны в квадратных скобках)[27]:

[Ꙗко] стлъпъ Давыдовъ [выꙗ твоꙗ,]
[съзьданъ въ ѳалпиѡѳѣ],
на нѥмьже висѧтъ тысѫща щитовъ
и вьсѧ стрѣлы ихъ. . .

Первоначально это описание прелести возлюбленной: предметом поэтического сравнения является ее шея. В данной связи Константина это, естественно, не интересует. Поэтому он опускает слова ꙗко. . . выꙗ твоꙗ в первой строке. Зато не совсем понятно, зачем Константин опускает второе полустишие. Это, может быть, объясняется неуверенностью Константина в значении непереведенного слова, заимствованного с древнееврейского греческим и славянским переводами Библии: *ὁ ᾠκοδομημένος εἰς θαλπιώθ* „встроенный в забрала“[28]. Именно это слово, соответствующее слову ипалъкси/*ἐπάλξεις*, которое Константин заимствует у Плутарха и употребляет ниже в тексте, дает нам ключ к пониманию того, с какой именно целью данная цитата приводится в этом месте. Константин осматривает одну из наиболее впечатляющих башен Белградского кремля. При этом ему вспоминается постройка, которую он видел в Иерусалиме: *Давидова башня*. В пору Константина и в наши дни — это местное название иерусалимской цитадели около Яффских ворот древней городской стены, сторожевую башню которой видно издалека.

В 1932 году Ст. Станоевич и Д. Глумац опубликовали свое исследование о Священном писании в древней сербской литературе[29] — ценнейшее пособие при определении многочисленных библейских цитат в церковнославянской литературе Средневековья. Согласно этим двум авторам в указанном месте гл. 51 биографии Стефана Лазаревича, Константин Костенечкий якобы цитирует „Соломона“. Они, видимо, не сумели установить верного источника цитаты. Может быть, это объясняется тем, что они не ожидали найти в биографии цитаты из Песни песней. Вообще, данное сочинение из Ветхого завета редко цитируется церковнославянскими литераторами, а исследования вышеупомянутых двух ученых показали, будто оно совсем не упоминается в средневековой литературе Сербии. Поэтому от их внимания ускользнуло еще одно место в биографии, напоминающее Песнь песней. В заключительном, трудно поддающемся нашему понимаю восхвалении деспоту говорится[30]:

---

[27] Цитаты даны по Біблїа, сирѣчь книги свѧщеннагѡ писанїѧ Ветхагѡ и Новагѡ завѣта. М., 1904.

[28] The Old Testament in Greek, according to the Septuagint (ed. H. B. Swete), II; Cambridge, 1922, с. 511.

[29] Св. Писмо у нашим старим споменицима. Београд, 1932.

> Словесъ сладъкыихъ и паче меда и съта
> точѧщиихъ из запечатьлѣна источьника ꙗко
> равьно ѫханиѥ оубо и пища. . .

Метафоры позаимствованы из Песни песней 4, 11—12, где опять воспевается прелесть возлюбленной:

> Сътъ искапаѭть оустьнѣ твои, невѣсто.
> медъ и млѣко подъ ꙗзыкомь твоимь,
> и благовониѥ ризъ твоихъ ꙗко благоѫханиѥ
> Ливана.
> Врътоградъ заключенъ — сестра моꙗ невѣста.
> врътоградъ заключенъ, источьникъ запечатьлѣнъ. . .

Возникает вопрос, откуда у Константина этот, как кажется, необыкновенный интерес к Песни песней? Думается, что Константин, питавший огромный интерес к человеку, его психологии и чувствам, к многообразным явлениям природы, не мог не увлечься этой богатой метафорами сенсуальной древнееврейской любовной лирикой. Кроме того, нам известно, что он долгое время добивался правильного понимания этой эротической поэзии: об этом свидетельствует его церковнославянский перевод пространного *Растолкования Песни песней,* сочиненного на греческом языке Феодоритом Кирским в 5-ом веке[31].

* * *

Болгарский писатель Константин Костенечкий и написанная им биография своего покровителя сербского деспота Стефана Лазаревича вот уже сто лет привлекает внимание ученых. Но между тем писатель и его произведение по-прежнему полны загадок.

Стиль и язык Константина, которые мы не могли рассмотреть здесь, весьма своеобразны. Их нарочито замаскированные, можно было бы сказать, экспрессионистические очертания ставят современного читателя перед серьезными трудностями. В недавнее время в науке утвердилось мнение, что творчество Константина, возможно, находится под влиянием исихастской философии и эстетики[32]. Однако, прежде чем сделать окончательные выводы, необходимо провести тщательные исследования стиля и языка не только произведения Константина, но и литературы всего периода.

---

[30] Данное стихотворение вряд ли поддается синтаксическому анализу. Добиваясь понимания его, мы опирались на перевод Лазаря Мирковича на современный сербский язык, опубликованный в Старе српске биографије..., с. 124—125. Об этом трудном стихотворении см., кроме того, Ђ. Сп. Радојчић, Творци и дела..., с. 239—245, который, однако, мало чем облегчает понимание его.

[31] См. Ђорђе Трифуновић. Тумачење „Песме над песмама“ од Теодорита—Кирског у преводу Константина Философа. — *Зборник за славистику*, 2. Нови Сад, 1972; Тот же, „Песма над песмама“ у преводу или у редакцији Константина Философа (Костенечког). — В: Търновска книжовна школа..., с. 257—251.

[32] См. напр. Д. С. Лихачев. Некоторые задачи..., с. 112 и дальше; Ирена Грицкат-Радуловић. Књижевни и културни рад Константина Философа. — В: Стара књижевност, с. 477—478.

Пока можно с уверенностью утверждать следующее: в биографии Стефана Константин порывает с литературными принципами, лежавшими в основе житийного жанра на протяжении всего предыдущего периода, и возвращается к эпохе, предшествовавшей так называемому периоду Средневековья. Ученый-гуманист с широким историческим кругозором, сосредоточенный на человеке и проблемах человеческой жизни, увлеченный красотой и многообразием природы, готовый вернуть авторскую личность на передний план, куда в течение веков вход ей был запрещен, — все это подтверждает роль Константина Костенечкого как поистине достойного представителя балканского Предвозрождения.

Его биографическое произведение — важная веха в истории церковнославянской литературы.

ЗА АВТОРА НА „СЛОВО ЗА МИРОНОСИЦИТЕ“

БОНЮ СТ. АНГЕЛОВ

Пръв А. И. Соболевски, макар с известна условност, лансира мисълта, че често срещаното в стари славянски ръкописи слово за мироносиците било написано от Климент Охридски. Той пише: „Один памятник, без имени автора, останавливает наше внимание своею близостью к словам Климента Словенского. Это — „поучение“ в неделю свв. жен мироносиц, издаваемое ниже. Фразеология его и словарный материал (єдиночадъ, въстаниє = воскресение, прадѣдъ = предок и т. п.) вполне напоминают Климента; но изложение — другое. Составитель нашего поучения дает извлечения из евангелия и затем его объясняетъ, „толкует“. Таким образом у него является как-бы отрывки из учительного евангелия, снабженные введением и заключением. Он был грек, владевший церковнославянским языком. Евангелие было ему знакомо больше в греческом тексте, чем в переводе. Отсюда постоянные уклонения его цитат из евангелия от обычного церковнославянского текста: (гробъ) бѣ истуканъ от камени, привали каменъ великъ выше єго, и др. Естественно, язык поучения несвободен от грецизмов, в роде: си *вся* (мн.) на учение некое бысть (ед.). Сомнительно, чтобы поучение было вполне оригинально.“[1]

Приведеният цитат добре разкрива колебанието на Соболевски относно автора на въпросното произведение; той не казва категорично, че Климент е написал това съчинение, което само показва „близость к словам Климента Словенского“, неговата фразеология и словарен материал „вполне напоминают Климента, но *изложение — другое*“ (курс. м., Б. А.). Авторът „был грек, владевший церковнославянским языком“. И заключение: „Сомнительно, чтобы поучение было *вполне оригинально.*“

Само казаното от Соболевски дава достатъчно основание днес да не считаме, че въпросното слово е писано от Климент Охридски, да не включваме това слово даже и в групата на възможните или спорните Климентови творби. Към това обаче може да прибавим и следния факт, по силата на който *окончателно отпада* всяко предположение за авторство на Климент — голяма част от словото, по-специално тълкуването на евангелските текстове, срещаме в поучително слово за мироносиците, написано от архиепископ Теофилакт Охридски. В познатия текст на това Теофилактово слово липсват въведението и заключението, така както ги знаем по славянската редакция на словото за мироносиците. Тази редакция бе съпоставена с руско издание на важното съчинение на Теофилакт Охридски „Тълковно евангелие“ — „Напечатасѧ книга сїѧ сщ҃енное еѵⷢ҇лїе по всѧ дни чтомое по зачаломъ, съ толкованїемъ ст҃агѡ бл҃женнагѡ Ѳеофилакта архїеⷭ҇пкпа болгарскагѡ. . . въ цⷭ҇ртвꙋющемъ великомъ градѣ Москвѣ в лѣто ѡⷭ҇ сотворенїѧ мїра ЗСН҃З, ѡⷭ҇ рⷮ҇жтва же по плоти бг҃а слова аѱ҃мн [1748], їндїкть вї҃, мцⷭ҇а ноемврїа.“[2]

---

[1] А. И. Соболевский. Из церковнославянской учительной литературы. — Изв. ОРЯС, XV, 1910, кн. 2, с. 53.

Съпоставката е категорична — съвпадат много пасажи, вж. напр. евангелист Матей, л. пв҃ об, рпз҃-рч҃; евангелист Марко, л. пв҃-пд҃; евангелист Йоан, л. слз҃-смв҃; евангелист Лука, л. са҃.

Най-разпространеният наслов на въпросното слово е: Поꙋченїе въ недѣлю свѧтыихъ женъ мироносицъ. Неговото начало е: Възсꙗ оубо дньшнѥе недѣли ст҃ыи дн҃ь, покланꙗема есть, дивна и спасна, въспоминающїе въ себѣ. . .

Тази редакция на словото е разпространена много, въпреки че има и други съчинения на същата тема. Тук привеждам само следните негови преписи:

В руски ръкописен сборник от 1444 г., от сбирката на Чудовския манастир, № 258 (Москва — ГИМ).

Л. 302—304: Поучение в неⷣлю ст҃ыⷯ женъ мироносиць. Еѵⷢ҇ѡⷮ҇ Мар(ка).

Начало: Въсꙗ оубо днешнꙗ неⷣ ст҃ыи дн҃ь, поклонна есть и дивна и спⷭ҇на, вси оубо г҃а нашего. . .

Текстът е издаден от Соболевски в Изв. ОРЯС, XV, 1910, кн. 2, с. 54—61.

В южнославянски ръкописен сборник, XVI в. № 19 от сбирката на Гилфердинг (сега в ГПБ — Ленинград). Вж.: Отчет импер. Публичной библиотеки за 1868 г. СПб., 1869, с. 26.

Л. 103—109: Поꙋченїе въ неⷣ ст҃ыⷯ мироносицъ.

Начало: Възсꙗ оубо дньшные неⷣли ст҃ыи дн҃ь, поклонна еⷭ҇ и дивна и спасна и просїа оубо г҃а нашего. . .

В голям южнославянски сборник, XVI в., № 33 от сбирката на Гилфердинг (ГПБ—Ленинград). Вж.: Отчет импер. Публичной библиотеки за 1868 г. СПб., 1869, с. 48—51.

Л. 76—80: Поꙋченїе въ неⷣлю ст҃ыиⷯ мироносиць. Еѵⷢ҇лїе ѡⷮ Марка.

---

[2] На първия лист е дадено пояснение: Краткое изѧвленїе ѡ толковникѣ ст҃ыѧ книги сеѧ.

Цр҃ица Марїа болгарскаѧ вождѣлѣ ѡⷮ сердца разꙋмѣти еѵⷢ҇лское писанїе и оумоли архїеⷭ҇пкпа ѡхридскаго бл҃женнаго Ѳеофилакта сказати ей толкомъ ст҃ое еѵⷢ҇лїе. Онъ же прїемъ бл҃горазꙋмнѡ прошенїе еѧ, сѣдъ избра ѡⷮ Златоꙋстова толкованїа и писа вкратцѣ сказанїе четырехъ еѵⷭ҇лїстѡвъ сице. Тази книга е един от изворите на Паисий Хилендарски. Гръцкият текст на Тълковното евангелие вж. у Migne. Patrologia graeca, t. CXXIII, k. 664, 674 сл.

Начало: Възсꙗ оубо дн҃ьшнѥѥ нⷣли ст҃ыи дн҃ь, поклонꙗема ѥⷭ҇, дивна и спⷭ҇на, въспоминающе въ себѣ своими. . .

В сръбски ръкописен сборник, XVI в., № 456(221) от сбирката на Народната библиотека в Белград. Вж.: Љ. Стојановић. Каталог Народне библиотеке у Београду. IV. Рукописи и старе штампане књиге. У Београд 1903, с. 266.

Словото е на листове 51—54.

Начало: Въсꙗ оубо дьньшныѥ недели светыи дьнь, поклонна есть и дивна и спасна. . .

В ръкописен сборник с поучения XVII в., сръбска редакция, № 187 (1. 182) от сбирката на Народната библиотека в Белград. Вж.: Св. Матић. Опис рукописа Народне библиотеке. Београд 1952, с. 64.

Л. 82—86: Повченѥ въ недѣлю третію светыихь мироносиць.

Начало: Въсіа оубо дньшние недѣли светы дьнь, поклонна есть и спаснаа и дивна. . .

В голям руски ръкописен сборник, XVI—XVII в., № 21. 7. 5 от Основната сбирка на Академичната библиотека в Ленинград.

Л. 117—123: Поученѥ в недѣлю ст҃ыхъ женъ мироносицъ, еѵⷢлѥ ѿ Марка. Слово ЄІ.

Начало: Сиꙗ (вм. въсиꙗ) убо днешныꙗ нⷣлꙗ и ст҃ыи днь, поклонна есть і дивна и спасителна. . .

В руски ръкописен сборник от XVI в., № 113 (Аа., 1290) от сбирката на Малецкия манастир в Киев (сега в Ръкописния отдел при Академията на науките — Киев). Вж.: Н. И. Петров. Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве. Выпуск I. М., 1891, с. 188.

Л. 66—69: Поученѥ в недѣлю ст҃ыхь мироносиць. Еѵⷢлѥ от Марка. Слово І҃Є.

Начало: Всꙗ оубо днешниꙗ недѣли и ст҃ыи день, поклоньна есть и дивна и спасена. . .

Тази редакция съдържа такъв пасаж: Грѣхъ ради нашихъ предаетъ насъ человѣколюбецъ и праведныи соудиꙗ богъ соупостатомъ нашимъ не на погоубленѥ, но въ наказанѥ и исправленѥ. . . іако грѣхъ ради нашихъ предани бываемъ въ роукы врагъ безаконыхъ, и томлени бываемъ ими. . . Този текст затруднява Соболевски, който пише: „Что за события происходили во время составления поучения, догадаться трудно; текст его не дает нам ни малейших указаний. Но мы должны припомнить, что в старшую эпоху церковнославянской литературы, вскоре после смерти царя Симеона, имело место нападение на болгарское царство и на ее столицу русского князя Святослава.“[3] Смисълът на въпросния пасаж става съвсем ясен, когато вземем под внимание факта, че архиепископ Теофилакт Охридски (края на XI в.) е автор на разглежданото слово за мироносиците. Тук той загатва вероятно за нападенията на печенегите върху Византийската империя, а може би и за въстанията на българите от средата на XI в. против империята. Този пасаж в някои преписи на словото не се среща, изпуснат е като неактуален за по-късните преписвачи-книжовници. Заслужава отново да припомня думите на Соболевски: „Сомнительно, чтобы поучение было вполне оригинально“. Съмнението на Соболевски сега вече напълно се изяснява — разглежданото слово е съчинение на охридския архиепископ Теофилакт. В светлината на това обстоятелство става ясно защо цитатите из евангелието се различават по текст от съответните пасажи, които срещаме в най-старите преписи на евангелието, възхождащи към превода на Кирил и Методий. Преводачът на Теофилактовото слово е превеждал от гръцкия текст на словото, включително и поместените там евангелски пасажи.

---

[3] А. И. Соболевский. Пос. съч., с. 54.

* * *

В старите славянски ръкописи се среща още една *редакция* на словото за мироносиците, която започва така: Възлюбленніи, с҃лнце по ѡблакомь красоуꙗсѧ, любимо бываеть видѧщимь. Тако и г҃нимь ап҃ломь по распѧтнѣи смерти г҃ни, радостно восіа г҃не въскр҃ние. Тя е съкращение на другото пообширно слово с начало: Въсиꙗ оубо дньшнее недѣли ст҃ыи д҃нь покланꙗема ѥсть, дивна и спасна. Впрочем тази съкратена редакция има известна връзка и със словото на Кирил Туровски за мироносиците, с начало: Праздникъ ѿ праздника честнѣиши приспѣлъ есть.

По силата на тези положения съвсем основателно е вече въпросното слово за мироносиците да отпадне от погледа на учените като едно от съчиненията, които може да бъдат приписвани на Климент Охридски. За автор на това слово в неговата разширена славянска редакция трябва да се търси друг книжовник, черпил обилно от съответната творба на Теофилакт Охридски.

По-долу привеждам част от известните ми преписи на тази кратка редакция.

В руски ръкописен сборник, XIV—XV в., № 1365 от сбирката на Софийската библиотека (ГПБ—Ленинград). Вж.: Д. И. Абрамович. Софийская библиотека. Выпуск III. СПб., 1910, с. 52—53.

Л. 210—211: В недѣлю 2-ю по Пасхѣ поучение о Иосифѣ и о мироносицахъ.

Начало: Възлюбленнии, солнце подъ облакомъ красуѧся, любимо бываетъ видѧщимъ. . .

В руски ръкописен сборник, XV в., на пергамент и хартия, № 406 от сбирката на Румянцовския музей (ГБЛ—Москва, ф. 256). Вж.: А. Востоков. Описание рукописей Румянцовского музеума. СПб., 1842, с. 620.

Л. 233—234: В не̂л в҃ по па҃ поȣченіе ѡ Іосифѣ и о мироносиц҃.

Начало: Възлюбленіи, с҃лнце по ѡблакомъ красоуꙗсѧ, любимо бываетъ видѧщимъ. . .

В руски ръкописен сборник, XV в., № 53/1130 от сбирката на Кирило-Белозерския манастир (ГПБ—Ленинград). Вж.: Н. Никольский. Описание рукописей Кирилло-Белозерского монастыря. СПб., 1897, с. 282—283.

Л. 273—275: В не̂лю в҃. ю по па҃ поучение ѡ Іѡсифѣ и ѡ мироносица̂.

Начало: Възлюбленїи, сл҃нце по ѡблакѡⷨ красоуѧсѧ, любимо бываеⷮ видѧщиⷨ . . .[4].

В голям руски ръкописен сборник, XV—XVI в., № 258 от сбирката на Чудовския манастир (ГИМ—Москва).

Л. 307—308: Въ нєⷣ в҃.ю по паⷭ поучєнїє ѡ Їѡсиѳи и ѡ мироносицаⷯ.

Начало: Възлюбленїи, сл҃нце по ѡблакоⷨ красоуѩсѧ, любимо бываеть видѧщиⷨ . . .

В руски ръкописен сборник тържественик, XV—XVI в., № 85 (Муз. 1071) от сбирката на Лукашевич и Мурзакевич (ГБЛ—Москва, ф. 152). Вж.: Я. Н. Щапов. Собрание И. Я. Лукашевича и Н. А Маркевича. М., 1959, с. 76.

Л. 207—208: В нєⷣ .в҃. по паⷭ поученье [ѡ] Иѡсиѳѣ и ѡ ст҃хъ женаⷯ мироносицаⷯ.

Начало: Възлюблении, сл҃нце по ѡблакомъ красоуасѧ, любїмо [в ръкописа погрешно любоми] бываеⷮ видѧщиⷨ . . .

В руски ръкописен сборник с поучения, XV—XVI в., № 111 (432) от сбирката на Волоколамския манастир (Москва—ГБЛ, ф. 113). Вж.: Иеромонах Иосиф. Опись рукописей, перенесенных из библиотеки Иосифова монастыря в библиотеку Московской духовной академии. М., 1882, с. 59.

Л. 107: Поучение о Иосифе и о мироносицах.

Начало: Възлюблении, солнце по облаком красуѧсѧ, любимо бывает видѧщим...

В руски ръкописен сборник със слова за Петдесетницата, от 1542 г. № 146 (1572) от сбирката на Троицко-Сергиевата лавра. Вж.: Описание славянских рукописей... Часть I. М., 1878, с. 118.

Л. 115—117: Поучение о Иосифе и о мироносицах.

Начало: Възлюблении, солнце по облаком красуѧсѧ...

В руски ръкописен сборник с поучения, XVI в. (1535 г.), № 112 (433) от сбирката на Волоколамския манастир. Вж.: Иеромонах Иосиф. Опись рукописей ... М., 1882, с. 63.

Л. 127—128: Поучение о Иосифе и о мироносицах.

Начало: Възлюблении, солнце по облаком красуѧсѧ...

---

[4] В старинно описание на манастирските ръкописи за това слово е казано: По пасцѣ ѡ мироносицаⷯ Кири҃во тоуровьскⷢ (вж. Н. Никольский. Пос. съч., с. 45). Заслужават изтъкване следните наблюдения на Николски: „В „черняке“: слово в нєⷣлю ѡ мироносицаⷯ. С таким же началом встречаются в Златоустниках слова разных редакций, но ни одно из них доселе не было известно с именем св. Кирилла Туровского. В Златоусте виленского издания 1798 года подобное слово приписывается св. Иоанну Златоустому (нач. Возлюбленнїи, сл҃нце красȣѧсѧ. . . л. 21об и след.). Приписывается св. Кириллу Туровскому, но в списках неизвестно с его именем“ (Н. Никольский. Пос. съч., с. 45, 283).

Кирил Туровски е автор на слово за мироносиците, което има такова начало: Праздникъ ѡⷮ праздника честнѣиши приспѣлъ есть...

В руски ръкописен сборник, XVI в., № 142 (1651) от сбирката на Троицко-Сергиевата лавра. Вж.: Описание славянских рукописей библиотеки Свято-Троицкой Сергиевой лавры. Часть I. М., 1878, с. 107.

Л. 199—201: В неделю 2 по Пасце тогоже (Йоан Златоуст) слово память творим св. Иосифа и Никодима и св. мироносиц.

Начало: Възлюбленнии, солнце красуѧсѧ под облаком, любимо бывает видѧщим...

В руски ръкописен сборник, XVI в. № 181 от сбирката на Румянцовския музей (ГБЛ—Москва, ф, 256). Вж.: А. Востоков. Описание рукописей Румянцевского музеума.

Л. 53—55: В неⷣ в҃. ю по паⷭці ѡ Ѡсиѳѣ и ѡ мироносицаⷯ слово Іѡаⷩ Златоуⷮста.

Начало: Възлюбленнѣи, с҃лнце красꙋѧсѧ поⷣ ѡблакоⷨ, любимо бываеть видѧщими...

В руски ръкописен сборник, XVI в., № 440 на Рогожската сбирка (ГБЛ—Москва, ф. 247).

Л. 205—207: В неⷣлю в҃. по пасце памѧⷮ твориⷨ с҃тго Іосиѳа и Никодима и с҃тыⷯ мироносиⷰ, слово Іѡаⷩ Злаⷮустаго.

Начало: Възлюбленіи, с҃лнце красꙋꙗⷭ поⷣ ѡблакоⷨ, любимо бываеⷮ любащими...

В руски ръкописен сборник, XVI в., № 259 от сбирката на Чудовския манастир (ГИМ—Москва).

Л. 129—131: Поѹченіе ѡ И҃ѡсиѳе и ѡ мироносицаⷯ.

Начало: Возлюблен’ніи, с҃лнце по ѡблакомъ красꙋꙗсѧ, любимо бываеⷮ видѧщиⷨ...

В руски ръкописен сборник, XVI в., № 109 (бум.) от сбирката на Воскресенския манастир (ГИМ—Москва).

Л. 104—107: В неⷣ г҃. по паⷭ поѹченіе о Іѡсиѳѣ і о мироносицахъ.

Начало: Възлюбленіи, с҃лнце по ѡблакоⷨ красоѹꙗсѧ, любимо бываеть видѧщиⷨ...

В руски ръкописен сборник, XVI в., № 138/1215 от сбирката на Кирило-Белозерския манастир (сега в ГПБ—Ленинград).

Л. 208—211: Поѹченіе ѡ Иосифѣ и ѡ мироносицаⷯ.

Начало: Възлюблен’ніи, с҃лнце по ѡблакомь красоуѧсѧ...

В руски рукописен Златоуст, XVI в., № 4 от сбирката на митроп. Макарий (сега в Киев — ЦНБ при Академия на науките). Вж.: Н. И. Петров. Описание рукописных собраний ... Вып. I. М., 1891, с. 13.

Л. 201—202: В неⷣлю в҃.ю по паⷭ w Иwсифѣ и w миро[но]сицаⷯ слwво сватаго Иван'на Златоꙋстаго.

Начало: Възлюбленниi, поⷣ wблакоⷨ с҃лнце красꙋꙗсѧ, любимо бываеть...

В голям руски ръкописен сборник, XVI в., № 31. 6. 26 от Основната сбирка на Академичната библиотека в Ленинград.

Л. 458—459: Въ неⷣлю г҃. по паⷭцѣ, и въ сⷤты wⷯ҃ца наше Iwаⷩ Злаⷮуста арⷯиеп҃па Коⷭтаⷩтина граⷣ поꙋчение w Iwсифѣ и w мироносицаⷯ.

Начало: Възлюбленiи, с҃лнце поⷣ wблакоⷨ красоуѧсѧ, любимо бываеⷮ видѧщиⷨ. Тако и г҃ниⷨ апⷭлоⷨ по распѧтiи смрти Х҃вѣ радоⷭ въсiа г҃не въскрⷭнiе...

В руски ръкописен сборник измарагд XVI в., № F. I. 233 от сбирката на Публичната библиотека „Салтиков-Щедрин“—Ленинград.

Л. 307—308: В неⷣлю в҃.ю по паⷭцѣ по[оу]чение о Иосифи i о мироносицахъ женахъ.

Начало: Возлюбленныи, с҃лнце по облакоⷨ красꙋꙗсѧ, любимо биваеⷮ видѧщиⷨ е. Такожде и г҃ниⷨ апⷭлъ по рапѧтии и смрти Х҃вѣ...

В украински ръкопис, XVI—XVII в., № 4716 от сбирката на Иван Франко (Киев — Литературен институт „Тарас Шевченко“).

Л. 29—30: Повченiе w Есифѣ и w мироносицаⷯ г҃.а неⷣлѧ.

Начало: Възлюбленiи, с҃лнце по wблакwⷨ красоуѧсѧ, любимо бываетъ видѧщиⷨ..

В руски ръкописен сборник, XVII в., три тома, № 491, т. I от сбирката на Михайловския манастир в Киев (сега в Киев—ЦНБ при Академия на науките). Вж.: Н. И. Петров. Описание рукописных собраний... Выпуск II. М., 1897, с. 196.

Л. 178—179: Неⷣлѧ. г҃. по паⷭцѣ w Iwсифѣ и w мироносицахъ.

Начало: Възлюблен'нiи, с҃лнце [поⷣ] облакомъ красоуетсѧ, любимо бываетъ видѧщими...

В руски ръкопис, XVII в. (1611 г.), № 219 от сбирката на Михайловския манастир в Киев — ЦНБ при Академия на науките. Вж.: Н. И. Петров. Описание рукописных собраний ... Выпуск II. М., 1897, с. 72.

Л. 340—341: Во тоⷤ д҃нь, iже въ с҃ты ѿца нашего Iwанна Златоустаго слово w Iwсифѣ и w мироносицаⷯ.

Начало: Възлюбленнiи, с҃лнце поⷣ wблакоⷨ красѫѧсѧ, любимо бываетъ видѧщимъ...

В руски ръкописен сборник, XVII в., № IX. E. 63, от сбирката на Народния музей в Прага. Вж.: J. Vašica — J. Vajs. Soupis staroslovanských rukopisů Nàrodniho Musea v Praze. Praha, 1957, с. 186.

Л. 103—105: В' неⷣлю .г҃. ю по паⷭцѣ поȣченіе мѵроносиⷰ Іѡсифа.

Начало: Възлюблен'ніи, ин҃ѣ сл҃нце поⷣ облакоⷨ красȣетсѧ...

В руски ръкописен сборник, XVII в., № 805 (1901) от сбирката на Троицко-Сергиевата лавра (ГБЛ—Москва, ф. 304), л. 220—221. Вж.: Описание славянских рукописей библиотеки Свято-Троицкой Сергиевой лавры. Часть III. М., 1879., с. 254.

Начало: Възлюбленнии, солнце по облаком красуасѧ...

НАУЧНИ СЪОБЩЕНИЯ И МАТЕРИАЛИ

СРЕДНОБЪЛГАРСКА ПРЕРАБОТКА НА ПОХВАЛАТА НА ЙОАН ЕКЗАРХ ЗА ЙОАН БОГОСЛОВ

ДОРА ИВАНОВА-МИРЧЕВА

В своето описание на Германовия сборник, български паметник в препис от 1359 г., съхраняван в библиотеката на Румънската патриаршия, Й. Юфу за първи път даде сведения за една неизвестна дотогава творба на Йоан Екзарх Български: Похвалата за Йоан Богослов.[1]

Юфу оцени голямото значение на своето откритие. Той беше направил възможните най-пълни справки във византийската хомилетична литература и не беше открил византийски оригинал на словото. А в самото заглавие в Германовия сборник (нататък *Г*) се съдържа името на автора: **мц҃а сектѧбрѣ въ к҃г, похвала ст҃го ап҃ла и еѵ҃листа іѡана бг҃ословца, сътворено иѡаномъ еѯар’хомъ блъгаръскымъ.**

На Юфу дължим и първите археографски сведения за разпространението на словото по паметниците. Между тях е и сведението, че словото за Йоан Богослов се намира в един ръкописен сборник от XV в., № 153 от ръкописната сбирка на Румънската академия на науките, л. 275—277, който според Панайтеску е пренесен в Румъния от Атон. Там като автор на словото е посочен Йоан Златоуст — често явление в сравнително късните преписи: **иже вь свѧтыхь ѿ҃ца нашего іѡанна архіепископа кѡстантина града златѡустаго похвалное свѧтомꙋ іѡаннꙋ богословꙋ и еѵаглистꙋ.** Нач.: **пакы намь**. . .

В изданието, което направих на двете слова на Йоан Екзарх: за Преображение и Похвала за Йоан Богослов, поместени в Германовия сборник, сметнах за необходимо да докажа авторството на Екзарх. За тази цел и словото за Йоан Богослов бе подложено на комплексен анализ: текстологичен, езиков и литературен, който позволи с доста голяма сигурност да се твърди, че то действително е произведение на нашия старобългарски писател. Несъмнено по език и стил, а и по авторски почерк то е сродно с признатите Екзархови творби. Като всички тях представя и компилация от хомилиите на византийските църковни отци, създадени на същата тема, посветени на учението и на благочестивия сподвижнически живот на Йоан Богослов.[2]

---

[1] J. Jufu. Sbornicul lui Gherman (1359). — Ortodoxia, Revista Patriarhiei Romîne, anul XII, № 2, aprilie — junie, 1960, c. 253—279.

[2] Д. Иванова-Мирчева. Йоан Екзарх Български. Слова, т. I. С., 1971, с. 115 и сл.

Похвалата се състои от три части. Първата (*Г* 30б 1—36б 5) е с тежък богословско-философски характер. Разяснява се началото на евангелието на Йоан Богослов за сътворението на света, за божественото начало в него, за единосъщието на отца и сина и т. н. Съпоставките с познатите Екзархови съчинения показват, че това е любима тема на автора, която намираме и в първото слово на Шестоднева.[3]

Йоан Богослов, отначало рибар, захвърля мрежата и се залавя с евангелието, за да надмине великия Мойсей и да изведе душите на хората от пустините на греха. Йоан Екзарх прави интересен опит да обясни тези трудни идеи, като прибягва до образни сравнения, които могат да се намерят и в Шестоднева. Той изобличава и еретиците-евреи.

Втората част на словото (*Г* 36б 10—40б 13) съдържа два епизода от живота и чудесата на светеца Йоан Богослов. В тяхната разработка бяха открити мотиви и от апокрифната литература.

Третата, заключителната част е кратка, с типичния лаконичен завършек, в който се прославя светецът.

Необикновеното съдържание на словото вероятно е причина, от една страна, то да не е особено популярно, ако се съди по ограничения брой преписи, в които ни е познато досега, и, от друга, да служи за основа на преработки, съкратени версии и под.

Така например в съдържанието на Сборник № 320 от Софийската народна библиотека, от XVI в., руска редакция, влиза и това Екзархово слово, но в съкратена версия, която все пак ми даде възможност да извлека разночетения от него в изданието си на Германовия текст. Уводът, познат от *Г*, тук е много съкратен, а текстът от 32б1 до 35 а 21 е напълно изоставен, т. е. изоставена е философската част и са взети само двата житийни епизода, съкратено е и заключението, от 40б 12 нататък. Въпреки че не може да се определи точно кога е била създадена тази съкратена версия, несъмнено е, че тя отговаря на други слушатели, с по-елементарни религиозно-догматични познания и с друг литературен вкус, затова се отличава и от старобългарската, условно казано, Екзархова версия, а също и от среднобългарската преработка. Преписът на съкратената версия от XVI в. е много близък до духа на дамаскините с интереса към чудесата, извършвани от светци и мъченици.

Среднобългарската преработка, която се публикува тук за първи път, е самостоятелно произведение, от което трудно биха могли да се извлекат разночетения към основния текст *Г*. Тя е плод на книжовната дейност през късното българско Средновековие (XIII—XIV в.), с всички белези на литературно-естетическите и мирогледно-философските схващания в Търновската школа, които се проявяват и в езика и стила на произведенията, създадени по това време.

Това ме кара да публикувам пълния текст на преработката по преписа, запазен в ръкопис № 153 от Румънската Академия на науките. За по-голямо удобство за бъдещи изследвания го свързвам с изданието на Германовия препис, за което бе дума по-горе, като посочвам кои пасажи към коя част от *Г* се отнасят. Текстът се предава без развързване на съкращенията под титла. Надредните букви се запазват. Въвежда се съвременната пунктуация, която отговаря на пунктуацията в *Г*. Краят на всеки ред се означава с /, а краят на всяка страница с //. В лявата страна на страницата, извън наборния текст, се посочват листът и редът, на които може да се намери съответният пасаж в *Г*. Сигнатурите се поставят срещу реда, на който започва пасажът, с главна буква.

---

[3] R. Aitzetmüller. Das Hexaemeron des Exarchen Johannes. I. Graz, 1958. — Editiones monumentorum slavicorum veteris dialecti.

маꙗ и҃

30а 17—20 Иже вь ст҃хь ѡц҃а нашего Іѡанна архі / пⷭ҇кпа Кѡнстантіниꙗ града Златооу-
стаго. / Похвалное ст҃омȣ Іѡанноу Бг҃ословȣ и еуⷭ҇листȣ/

30б 1—4 Пакы намь ѿ нб҃сь пріиде ѥдинь и вели / кыи Бг҃ословь Іѡаннь, пакы
б҃а сло / ва, вьспроповѣдоуеть. И вьселѥноую вьсоу прозрѣти оустраает
30б 15—19 Іѡаннь / намь дⷭ҇нь сь нб҃сь пріиде, рыбарь, по / врьгы мрѣжоу и вьзьмь еуⷭ҇ліе·
Іѡанн / намь оставлѥн трьсть и приемы слово. Іѡаннь иже паче Моу —
30б 19—20 сеа высѡ / чаишаа велѣнїа вьселѥнноую наоучи / вы. Ѡвь оубѡ гл҃аше вь на-
30б 20//31а 1—13 чело сь / твори б҃ь нб҃о и землю. Сь же тварь / оставль, кь сьдѣтелю вьстече, „
рекь / вь начело бѣше слово. и слово бѣ кь б҃ȣ и б҃ь бѣ слово. съставно. сло-
весы въ / послѣдніихь врѣменехь ꙗвль се. и вьсе / лѥнноую сп҃сьше, слово ѿчааго
соущь / ства съставное. ꙗкоже бѡ иже вь мнѣ слово сьсоущьствомь ѥⷭ҇ д҃шев-
ныимь / по ѥже изнести же се оусты и приети / одѣанїе гласа не к томȣ прочее
вь мнѣ // тьчию ськрыт се, нь и всѣмь прочее / познавает се, сице и ѥдинород-
31а 13—17 ныи сын / вь б҃зѣ и вь соущьствѣ о҃чи прѣбыва / ше изначела невѣдомь. По
еже ѡблѣ / щи се вь пльть. сице вьсѣмь прочее / ꙗвлѥно бⷭ҇ы, ꙗкоже бо слово
ѡдѣано / вь глⷭ҇а, вѣдомо вьсѣмь оустраает се, / тако и б҃ь слово ѡблькь се вь
31а 17—20 //31б 1 пльть. / вьсѣмь чл҃кѡмь ѿкрьвено бⷭ҇ы ради пль / ти. Ѡбрази же сие не ради
б҃жиꙗ ѥстьва / приемлѥмь. неизслѣдимо бѡ и недо / мыслимо и неиспытанно ѥⷭ҇
ѥстьство / ѡно. аще бѡ соудбы б҃жиѥ неизслѣдимы и неиспытаны и неизслѣдимыи /
поутїе ѥго. како дрьзнеть кто нѣкако / испытати ѥство ѡно непостыжимоѥ. / нь
чл҃чьскые ѡбразы приѥмлѥмь ради нашее немощи. Ѥда како вьзможе / мь и ѿчести
31б 3—13 разȣмѣти ибысниихь чюде / сь образы. Сїа бѡ и апⷭ҇ль глѥ сказааше / намь ꙗко
ѿчести разȣмѣваемь и / ѡчести пр҃рчьствоуемь. сего ради ѿ земльниихь и чл҃чьс-
31б 13—21// 32а 1 кыихь ѿчести нѣкото / рыи разоумь тьщим се приѥти. Нь // ꙗкоже немощно ѥⷭ҇
слово ѿ д҃ше ѿсѣ / щи нь ѥⷭ҇ самѣмь соущьствомь од҃ше / влѥно и сь нимь неѿ-
стоупно разȣмѣ / ваемо а неѿсѣцаемо. сице ѿ соущь / ства и ѿ тогожде бжⷭ҇тва
сын ѿча ѿ / оч҃ьскыи скровищь прошьдь сьни / де пльтїю ѡбложь се и всѣмь
32а 1—5 даро / ване и чюдеса дарѡва. Сїе намь ск҃ро / вище ѿкри Іѡаннь, иже рыбь
32а 5—17 безгла / снѣишіи і ѿ філосѡфь прѣмоудрѣ / ишіи, іже писаниꙗ не вѣдыи. И
вѣ / тїамь заградивыи оуста. „Въ начело / бѣше слово. и слово бѣ оу б҃а. и

б҃ь бѣ сло / во. се бѣ искони кь боу҃". Се четыри / жди вьспоменȣ слово, и
32а 17—20// 32б 1—5 ни единии / цею рⷱе „бѣсть.“ что оубо по сихь? „Вь / са тѣмь быше“. Не рⷱе
зде „бѣ“, понеж’ о тварех / бѣше слово. вьса тѣмь быше. не рⷱе еже „бѣ“. нь
„быше“. и без нѥго не бⷭы и ничесоже. пакы бⷭы. Егда о бз҃ѣ „бѣ“ гл҃ѥть, „бѣше“.
Егдаже о твари гл҃ѥть „бѣше“. „Вь наче / ло бѣ слово“. Ѿсоудоу и ѿць
32б 5—14 дрѣвнѥ / завѣтѣ познаваше се. Ѥгда бѡ рече / ѥмоу Мѡуси: „Аще рекоут
ми с҃нѡве // ї҆илїеви: Кто ѥⷭ послaвыи те кь намь? / что рекȣ кь нимь? И рⷱе
б҃ь: „Азь ѥсмь / сыи. Сыи посла ме кь вамь“. Ѿць сыи / с҃нь вь начело бѣ.
Аще ли кто любо / поет се гл҃ѥ, ꙗко нѣсть тожде о / ѿци и о Хⷭѣ. О о҃ци
оубо: „азь ѥсмь / сыи“, о с҃нѣ же: ѥже „вь начело“. Нѣсть / тожде ѥже
„сыи“ и ѥже „бѣ“. Покажи / ми тождеименованїе и на единоро / днѣмь с҃нѣ.
32б 15—20// 33а 1 Послȣшаи еуⷢлиста гл҃е / ща. „Единородныи с҃нь сыи вь нѣдро / ѡчиихь“. Се
ѥдинь имать глⷭа еуⷢль / скыи ѡ еже сыи. И пакы апⷭль: „Ѿ ни / хже о҃ци
и ѡ нихже Х҃с по пльти, сыи / надь вьсѣми б҃ь блⷭвень“. Видѣ ли ка / ко
ȣтврьждает те Iѡаннь ѥже „бѣ“ / о бз҃ѣ положивь а еже „быше“ о тва / ри?
33а 1—8 Рⷱено бⷭы не бѡ подабаеть боу҃ еже / „быше“. ниже твари ѥже „бѣ“. „Вь на /
чело бѣ слово и слово бѣ кь боу҃. и б҃ь бѣ / слово“. Се бѣ искони кь боу҃
„вьса тѣ / мь быше. и без нѥго ничесоже бⷭы, еже / бⷭы“. Егда же „быше“, на
тварь сьходи / ть. Егдаже ѥже „бѣ“, на сьдѣтелꙗ // вьсходить. И пакы:
33а 8—13 „животь бѣ“. Пакы / вьсходить на сьдѣтелꙗ. Лѣствицоу / дⷭнь многыхь
таинствь испльнѥнȣ но / сить. Егда вьсходить кь боу҃, ѥже „бѣ“ вь / спропо-
вѣдȣеть. Егдаже сьходить кь / тварем, „быше“ приѥмлѥть. Егда вь / схо-
33а 13—21 дить кь боу҃ ѿлагаеть „быше“ и при / ѥмлѥть ѥже „бѣ“. Ꙗко кь ц҃рю кто
при / ходе, сь ѡдеждею приходить сь нѥюже / достоино ѥⷭ видѣти ц҃ра. Кь
невѣжди / же аще вьнидеть, сь хȣждьщею ѡде / ждею приходить. Си҃це и
бл҃говѣстни / кь: Егда вьсходить кь боу҃, сь ѡною / вьсходить рѣчїю, по̂бною
33а 21// 33б 1—10 б҃ȣ: „вь начело бѣ“. / Егдаже сьходит кь твари, сь рабскою рѣчїю / сьходить:
„вьса тѣмь быше и без нѥ / го не бⷭы нечесоже, ѥже бⷭы“. Вь томь жи /
воть бѣ, и животь бѣ свѣть ч҃лкѡмь. / И пакы бѣ свѣть истинныи, иже про /
свѣщаеть вьсакого ч҃лка, гредȣщаго / вь мирь. Идеже слово — „бѣ“; идеже
жи / воть — „бѣ“; идеже свѣтъ — „бѣ“. а идеже / тварь — „бⷭы“. „Бⷭы ч҃лкь
33б 10—16 послань ѿ б҃а име / ѥмȣ Iѡⷩ“. Нь дрьзають рещи нѣции // ѿ еретикь: „бѣ нѣ-
когда ѿць, егда не бѣ / с҃нь.“ Колико же ѥⷭ ч҃лче поср̂ѣ рьци ми! Врѣме

33б 16—21 бѣ посрⷣѣ, нь сн҃ь врѣмена, и лѣ / та, и вѣкы сьтвори. „Вьса тѣмь выше“. /
Послꙋшаи Павла гл҃юща мнѡгочь / стнѣ и мнѡгоѡбразнѣ: „Древлѥ б҃ь гл҃а /
ѡ҃цемь пр҇ркы, напослѣдьк же д҇нии / намь вь сн҃ѣ его положи наслѣдника /
33б 21//34а 1—6 вьсѣмь, имже и вѣкы сьтвори. Како / оубѡ вѣкь или лѣто прѣжде сътво /
ршаго вѣкы? Послоушаи пр҇рка гл҃ю / ща: сыи прѣжде вѣкь апⷭ҇ль гл҃ѥть /
ꙗко „тѣмь сьтвори вѣкы“. Єу҇листь: / „вьса тѣмь выше“. И пакы апⷭ҇ль: „аще /
начела, аще власти. аще прѣстоли. / аще госпоⷣства“. „Вьса тѣмь выше“. и вь /
нѥмь сьздаше се. И ть ѥⷭ҇ прѣжде вьсѣхь. / И ты дрьзаеши рещи: „бѣ ѡ҃ць, ѥгда
34а 6—13 не бѣ / сн҃ь“? Нь дрьзновенїа сего прѣимоуть / дати вь д҃нь соудныи. пр҃изываєт
бѡ вь д҃нь соудныи Іѡанна и гл҃ющіихь / еже „бѣ“ и гл҃ющіихь еже „не бѣ“. Чесо /
ради? Занѥ оубѡ ѡ҃ць никомꙋже соуди / ть, нь вьсь соудь даⷭ҇ сн҃ови, да
34а 13—21// 34б 1—7 вьси чь // тоуть сн҃а, ꙗкоже чьтоуть ѡ҃ца. Призы / ваеть оубѡ вь д҃нь соудныи и гл҃ющіихь / еже „бѣ“ и гл҃ющіихь еже „не бѣ“. Изнесе / т се роукописанїе когождо. „Ты что ре / кль еси? Прочьти исповѣданїе!“ Азь / рѣхъ ѥже
„бѣ“. „Сь же что?“ Тьже р҇е ѥже / „не бѣ“. „Іѡанне, ты ли того научиль /
еси гл҃ати ѥже „не бѣ“? „Азь? Ни, влⷣко, / нь что „вь начело бѣ слово и
слово бѣ / кь б҃оу и б҃ь бѣ слово“. И ть бѣ вь наче / ло. Вьсоудꙋ „бѣ“ и нигдеже „не бѣ“. Ѿ мы / слеи чл҃чьскыихь. „Что ино ты исповѣ / даль еси?“
„Азь, рече, ꙗко „равнь ѥⷭ҇“, ѡнь / что ꙗко „непоⷣбнь“. Ты же где навы / кль
34б 8—16 ѥси ꙗко „равьнь“? Кто же наоучи / выи те? Єу҇листь рекь: „сего раⷣ рече /
гониꙗхоу їоудеи Сп҃са, ꙗко не тьчию / разараше соубѡты, нь и ѡ҃ца своего / гл҃аше б҃а,
подобна себѣ творе б҃оу.“ / Сїа ме и апⷭ҇ль наоучи, что рекь не / вьсхыщенїемь неп-
щева, еже быти / равьнь б҃оу, нь себѣ изл҃їа“. Ѿк҇оу / дꙋ оубѡ сьнавиче ѥже непоⷣбьнь?
34б 16—20// 35а 1—12 ѿ мыслеи чл҃чьскыихь. „Ты же пакы что / исповѣдаль еси?“ азь „Ꙗкоже дѣлаеть/
ѿць дѣлаеть сн҃ь“. „Кто наоучивыи?“ / Єу҇листь, что рекь, ꙗкоже ѿць вьзⷣы / жеть
мрьтвые и животворить, та / ко и сн҃ь ихже хощеть, животворить“. / Что ꙋбѡ пакы
исповѣдаль еси? „Ꙗко / поⷣбьнь ѥ҇ вь вьсѣмь ѡцоу“. „Кто реⷭ҇че? / „Єу҇листь“ „видѣвыи мене, видѣ ѡ҃ца“ / „Ѡнже что рече?“ „Сьзданїе ѥⷭ҇ сн҃ь“. „Кто / наоучивыи?“
„Никтоже, нь ѿ мы / слеи чл҃чскыихь хоулнаа, аще же сиꙗ еретикѡмь сьпротивнаа
дрьза / ющиимь кр҃щати кромѣ заповѣда / ниꙗ хⷭ҇ва: „шьⷣше наоучите вьсе ѥзыкы/
35а 12—21// 35б 1—4 рече кр҃щающе ихь вь име ѡ҃ца и сн҃а / и ст҃го д҃ха „Да не дрьзають ѥретици /
кр҃щати вь име ѡ҃ца и сн҃а и непоⷣбнаго / нь боудеть тѣхь хромо кр҃щенїе. Нь / мы
едино исповѣданїе имоуше, еди / нокрьщенїе приемлѥмь стою троици / несоумнно

ѡс҃щаваемїи. Сѥ оутвр҆ / жденїе вѣрѣ молю вьсѣхь вась извѣ / стно дрьжати и никакоже ѡ єдино / роднѣмь приемати или ѥже „бⷭ҇ы“ или // ѥже „не бѣ“. Сїа бѡ нижьша соуть не / сказаннаго и неисповѣдимаго єдино / роднаго соущьства. Чесо ради, занѥ / „вь начело бѣ слово“. Начело же сего ни / чтоже ѥⷭ҇ начелнѣишее, елико бѡ аще / вьзыдеши, елико аще вьзвысиши се, / елико аще протегнѣши се под начелом. / о нѣмь ѡбрѣщеши се а не. нⷣа начелом҆ „Вь начело бѣ“. И да не прѣ-

35б 4—15 вьзыдеши / ни бѡ можеши. Нь помысли бл҃же / наго Iѡанна како тѣлесное ловлѥ / нѥ ѡставль ради г҃ль сихь вьсȣ вьсе / лѥнноую кь сп҃сеїню оулови. „Вь наче / ло бѣ слово“. Колици м҃чтелѥ потьща / ше се гⷭ҇ла сьи разорити и не вьзмого / ше. Прїиде вѣтрь, дьхнȣше вльны, / приразише се зданїю сирѣчь вѣрѣ и не паде се. мырь, бѡ бѣ сьздань на ка / мени, ѿ вьсоудȣ бнемь и никогдаже / паде.

35б 16—20// 36а 1—4 „На семь камени съзыждȣ ц҃рко / вь мою и врата адова не оудолѣють / еи“. Вьсташе ц҃рїе, вьсташе мⷱте / лѥ, быше гонѥнїа, быше на / Христї / аны брани мⷱтелѥ и б҃гоборци. Мно // жицею дїаволь вьврьже на хⷭ҇тїаны / мⷱтельство, нь не вьзможе ѥдинь вла / сь потрѣбити ѿ еⷢ҇улѥ. „Вь начело бѣ / словѡ“ не сь вѣкѡмь послано, нь / вьса побѣждае, вьсѣ наказȣе. И вѣ / коу сьпротежещȣ се словоу и земли, / и н҃бо сьдѣлавшоу. И мнѡгы с҃ны по / б҃лгти кь ѡ҃щоу приведе. Томȣ слава / и дрьжава вь вѣкы вѣкѡмь. Аминь.

Съпоставката между основния текст и *Г* и среднобългарската преработка показва много и разнообразни различия: текстови разлики, съкращаване, изоставяне на пасажи или попълване и разширяване на съществуващите; преработки, при които се достига до друго виждане и ново тълкуване, т. е. до литературно-естетическа редакция и идейно избистряне; стилова редакция с цел да се постигне по-висока художествена обработка; езикова редакция, при която в новото произведение навлизат езиковите особености на Търновската школа (лексикални замени, предпочитани словообразователни модели, синтактични обрати, морфологични варианти, словоредни особености и т. н.).

За разлика от съкратената версия от Сборник № 320 в среднобългарската преработка е оставена само първата, философско-богословската част от *Г* (30 б 1—36 б 5), и то значително преработена, с големи съкращения, както може да се установи и от съпоставките с *Г* в лявата страна на наборния текст. При преработката е отстранена и заключителната част от словото в *Г*, поради което в същност от *Г* 36 б докрая текстът липсва. И това не е случайно. Съдържанието на среднобългарското слово от Сборник № 153 ни убеждава, че преработката е била подчинена на други изисквания, тъй като очевидно старата версия вече не е могла да задоволи вкуса на читателя и слушателя от XIII—XIV в.

Това се вижда още от уводната част на словото в *Г*, откъдето е отпаднало славословието на Йоан Богослов: Иѡанъ высочепарни ѡрелъ, Иѡанъ, великыи тоулъ, не вѣдыи что ⷭ҇е троудъ или покои. Иѡанъ, с҃нъ громныи, егоже оученние ꙗко громъ ѡбтече всѧ земѧ. Прⷱ҇тыи львъ, доброгласныи славеи, иже ꙁвиꙁданиѥмъ, рекше, правымъ оучениемъ не прѣгынь и не поустынь изведе чл҃вкы. Постынѧ бо и прѣгынѧ сѫть невѣрны срⷣца и скврьнаа и дѣла и темнаа (*Г* 30б 4—14).

В съкратената версия от XVI в. този увод е почти напълно запазен, но в преработката от него няма и следа.

По-нататък книжовникът от Евтимиевата школа решително се намесва в текста. Дори малката наглед промяна говори за стремеж към избягване на делничния изказ, към лапидарен стил, към бягство от поучителния разказвателен тон:

Съ бо сладкословии и прѣчистии Иwанъ дⷭне сь нб҃се прише, прѣжде рыбарь бывъ и мрѣжѫ оставлъ ѭ сѧ по еуⷢлие (*Г* 30б 14—17).	Iwаннь намь дⷭнь сь нб҃сь прїиде, рыбарь, поврьгы мрѣжоу и възьмь еуⷢлие, Iwанн намь оставлѥн трьсть и приемы слово (среднобългарска преработка)

Най-често смисълът на текста се запазва, но е изразен сбито и безспорно много по-майсторски:

Се ны съкровище ѿкры Иwанъ, иже рыбъ безъгласнѣи бѣ. Тотъ еⷭ философъ и вѣти мѫдрѣи, и книгы не вѣды, книжникъ бⷭы мѫдрѣи и хытрѣи. И загради философомъ ꙋста (*Г* 32а 1—6).	Сѥ намь скровище ѿкри Iwаннь, иже рыбь безгласнѣишии ї ѿ філосwфь прѣмоудрѣишии, иже писанїа не вѣдыи и вѣтїамь заградивыи оуста (среднобългарска преработка).

Екзарховият текст съдържа пет глаголни форми. В преработката е оставена една лична глаголна форма ѿкри. Изоставени са бѣ, ѥⷭ, бⷭы, а вместо загради стои причастна форма с функция на обособена част.

На голямо съкращение е подложен пасажът *Г* 32а 16—20 // 32б 1—2. Изоставено е всичко, което Екзарх използува, за да разясни на слушателите си във възможната най-достъпна форма тежкия смисъл на евангелието. Проповедникът търси контакт с току-що покръстените си слушатели, наивни и необразовани хора, приканва ги заедно с него да броят колко пъти Йоан Богослов употребява глагола бѣ за божественото начало и колко пъти бⷭы и сътвори за преходното, земното. Ето една част от него от *Г* 32 а 6 и сл.: азъ гл҃ѧ вы чьтѣте... се четырижⷣи помина слово, ти единоѭ рече, ѩко „сътвори“. На оня, който прави преработката, всичко това ще да е звучало много наивно и той го отхвърля решително, като срещу целия голям пасаж оставя само следния текст: вь начело бѣше слово, и слово бѣ оу б҃а, и б҃ь бѣ слово. Се бѣ искони кь б҃оу. Се четырижди вьспоменꙋ слово, и инединицею рⷮе „бысть“. В преработката се променя малко и смисълът.

От следващата съпоставка може да се види как среднобългарският книжовник се старае да направи по-лека за разбиране мисълта на Екзарх, който има твърде тежък стил и не винаги много лека за схващане мисъл.

Преди всичко се съкращава понятието сыновъство, тъй обикнато у Екзарх. Чрез него Екзарх се мъчи да обясни особеното отношение, особената божествена връзка между бога-отец и бога-син. Среднобългарският книжовник съзнава невъзможността на подобно обяснение, знае, че божието естество не може да се разбере чрез ума:

Притчѧ же сиѫ не ествⷭа дѣлъ б҃жиѫ приемемъ, невѣдомо бо еⷭ и недопытно, и неразꙋмно, и неислѣдно, ни же бо ꙋмъ не можетъ домыслити сѧ // того с҃новъства. Єлма ꙋбо сѫдове б҃жии неислѣдніи и неиспытнии, и неислѣжденіи пѫтие его (*Г* 31а 17—21//31б—31).	Ѡбрази же сие не ради б҃жиꙗ ѥстьва приемлемь, неизслѣдимо бо и недомыслимо, и неиспытано ѥⷭ ест҃ьство ѡно. Аще бѡ соудбы б҃жиѥ неизслѣдимы и неиспытаны, и неизслѣдимыи поутиѥ ѥго (среднобългарската преработка).

Съпоставките биха могли да се продължат. Те все повече утвърждават впечатлението, че пред нас е една интересна среднобългарска преработка на Екзарховото слово, която заслужава специални детайлни изследвания. Особено съществена е езиково-стилната редакция, на която е подложен взетият от оригинала текст. Най-често, и подчертано системно, в словото навлизат типичните за езика и стила на Търновската книжовна школа стилно-езикови средства, които могат да се намерят и в съчиненията на Евтимий Търновски и на неговите ученици и които недвусмислено говорят за наличието на езиково-стилни норми, на които са подчинени всички произведения, създадени, преведени, преработени или дори само преписани по време на късното българско Средновековие.

Поправките, нанесени в публикувания тук текст, в повечето случаи имат за цел да направят словото — така да се каже — „да звучи по Евтимиевски". Така напр. въвежда се типичният Евтимиевски словоред, с глагол в края на фразата; навлизат голям брой причастни форми, особено страдателни, които заменят личните глаголни форми от оригинала; подчертано е предпочитанието към глаголите от несвършен вид срещу свършени форми в оригинала; появяват се предпочитаните словообразователни модели, като напр. образувания с представки срещу безпредставъчни думи и т. н. Особено ярки са белезите на преработката в областта на лексиката. В преработката навлиза богатата Търновска синонимия. Изказът става тържествен, тонът приповдигнат. Избягват се думите от оригинала, които имат конкретно значение, като се заместват от думи с по-неконкретно, общо или отвлечено значение. Тук, по липса на място, няма да дадем илюстрация на тия видове преработки, още повече, че те са предмет на друг труд, който е под печат.[4]

---

[4] Д. Иванова-Мирчева. Отражението на езика и стила на Търновската школа върху хомилетичната литература от XIV в. — Материали от втория международен симпозиум „Търновска книжовна школа". Срв. и Д. Иванова-Мирчева. Евтимий Търновски, писател-творец на българския книжовен език от късното Средновековие. Търновска книжовна школа Международен симпозиум. С., 1971, с. 197—210.

СЛОВОТО ЗА ПРЕОБРАЖЕНИЕ ОТ ЙОАН ЕКЗАРХ

(ТЕКСТОЛОГИЧНИ БЕЛЕЖКИ)

КЛИМЕНТИНА ИВАНОВА

Словото за Преображение е измежду произведенията на Йоан Екзарх, които сравнително рано са въведени в славистичната наука. Познато е още на К. Калайдович, но едва О. М. Бодянски се обявява категорично в полза на Екзарховото авторство и в 1848 г. обнародва словото (по руски препис от XV в.). Изданието на Бодянски повече от столетие се използува от изследователите на старобългарската проповедническа литература.[1]

В 1971 г. излезе от печат ново издание на словото за Преображение — изготвено от Д. Иванова-Мирчева по препис от Германовия сборник, среднобългарски ръкопис от 1359 г. Изданието се придружава от обстоен коментар, включващ анализ на литературните и езиковите особености на паметника, с археографски данни за някои руски преписи, с изчерпателно проучване на Германовия сборник и бележки за съотношението между публикувания препис и останалите текстове.[2]

В изследването на Д. Иванова-Мирчева намира място и въпросът за източниците на тази Екзархова творба. За разлика от румънския учен П. Олтяну[3] Д. Иванова-Мирчева счита, че компилативният характер на словото не намалява стойността му на оригинално старобългарско съчинение, в което отделните заемки се свързват в едно стилово единство и в което могат да се открият определени, характерни за Йоан Екзарх предпочитани похвати на изображение.

Среднобългарският текст, публикуван в изданието на Д. Мирчева, е изключително ценен и дава основа за изучаване историята на творбата, нейното разпространение и редакционни изменения, настъпили през многовековния ѝ живот в книжнината на южните и източните славяни.

Тук ще изнеса някои допълнителни данни, засягащи историята на Словото за Преображение (нататък — СП) — за най-стария препис на словото и за редакционните промени, които то претърпява на руска почва.

В изданието е обърнато специално внимание на текстовите разлики между Германовия препис (Г) и преписите от руски произход.[4] Използваните 5 руски преписа — без изключение — са в много тясна връзка по-

---

[1] О. М. Бодянский. Славянорусские сочинения в пергаменном сборнике Н. И. Царского. — Чтения ИОИДР, 7, М., 1848.

[2] Д. Иванова-Мирчева. Йоан Екзарх Български. Слова. Т. I., С., 1971, с. 41—112.

[3] P. Olteanu. Contribuţi la studiul literaturii omiletice în vechile literaturi bulgară şi română. — Romano Slavica, XIV, Bucureşti, 1967, с. 306—358.

[4] Йоан Екзарх Български. Слова, с. 47—50.

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ БИБЛИОТЕКА СОФИЯ

между си и „очевидно са преписани от един общ руски първообраз“[5]. Затова към Г се дават разночетения само по изданието на Бодянски. Заключението е, „че Г е препис от извод, различен от руските преписи, които произхождат от един общ корен“[6].

И тук възниква въпросът, дали различията спрямо Г, присъщи на руските преписи от „общия корен“, трябва да се отнесат за сметка на неизбежното порусяване, или те ни отвеждат към един български архетип, различен от Г. Този въпрос може да бъде решен само при текстологическо проучване на всички известни преписи и преди всичко на южнославянските по произход, а те са малко на брой.[7]

В това отношение особено значение придобива един непознат досега препис от СП, намиращ се в прочутия Михановичев хомилиар.[8] Тъй като липсва един лист с началото на текста и СП е поместено непосредствено след словото за същия празник от Ефрем Сирин (основния източник за компилацията на Йоан Екзарх), то преписът е останал незабелязан от многобройните изследвачи на Хомилиара. Впрочем Вл. Мошин отбелязва в своето описание, че между л. 150 и 151 (л. 232 и 233 по изданието иа Айцетмюлер) липсва един лист, на който може да се е намирало начало на ново слово за Преображение. В същност липсват не един, а два листа (32 кола има 6 вместо 8 листа) и липсващият лист между л. 150 и 151 е съдържал част от словото на Ефрем Сирин (ѥже исⷮкпаше роуцѣ мои и но // вѣсте ть немощнии оумомь. приимоуть соудь ѿ ѥуⷢлиꙗ). На следващия л. 151 (233) продължава същата творба, а на изпадналия втори лист между л. 151 и 152 (л. 233 и 234) се е намирал краят на словото от Ефрем Сирин и началото на Екзарховата творба. Наличният текст на СП започва от л. 241б, ред 17 от Г (с. 87 от изданието).

Преписът от Хомилиара на Михановиче не само най-старият запазен препис — от последната четвърт на XIII в. Той е поместен в сборник, възхождащ към доказано стар архетип[9] и това придава на текста му голяма стойност.

Като цяло Михановичевият хомилиар (нататък — Мих) не се различава съществено от другите преписи (с незначителни промени при употребата на съюзи, частици и при словореда). Южнославянски по произход, Мих въпреки това не възхожда към общ протограф с Г, въпреки че в редица случаи се обединява с него. На някои съществени места обаче — и то там, където може да се предполага първична форма, дава еднакви варианти с преписите от руски произход. Няколко примера: В израза и оусьпша и боудеща се (Мих 234а: Г 242а, 12) Мих утвърждава първичността на останалите преписи, докато Г преосмисля боудеща в божща, като нарушава противопоставянето на „и заспал, и будещ се“.

---

[5] Йоан Екзарх Български. Слова, с. 45.

[6] Там, с. 50.

[7] От XIV в. са познати само два преписа, сръбски извод. Единият се намира в известния сборник № III с 22 от сбирката на Миханович (Библиотеката на Югославската академия, Загреб), а другият — в Хилендарския манастир в сборник № 457. Още един, по-късен препис се съхранява в Музея на Сръбската православна църква под № 27 — т. нар. Раковачки панегирик от 1592 г.

[8] Фототипно издание: R. Aitzetmüller. Mihanovič Homiliar. — Editiones Monumentorum slavicorum veteris dialecti. 9 raz. 1957. Описан: Vl. Mosin. Cirilski rukopisi jugoslavenske Akademije. I dio, Zagreb, 1955, с. (III с 19)

[9] Д. Иванова-Мирчева. Хомилиарът на Михановиич.—Изв. на Инст. за бълг. език, кн. XVI, 1969, с. 381—391 (с подробна библиография).

В Мих се чете двѣ слнци на горѣ оученици видѣꙗхоу (234b), което несъмнено е първично.

В първата част на израза не вѣдѣꙗше никтоже Илиѥ гдѣ ѥⷭ҇, развѣ іже и ѥⷭ҇ възвель (Мих 234c; Г 243б, 1—3) Мих е еднакъв с Г, но възвель, което тук и в другите преписи стои срещу възѧлъ, в Г е първично (става дума за възнесението на пророк Илия). Съответният текст в Словото за Преображение на Ефрем Сирин (в превода, който е поместен в Мих) е ни паки вѣдѣꙗше гдѣ бѣ Илиꙗ развѣ повелѣвыи и възведы того (232c).

На л. 234c в Мих, както и в Г, липсва Реⷱ҇ же емоу Іс҃ъ, с което руските преписи отнасят следващия израз Ѡ, Симоне, что гл҃еши като обръщение на Христос. Мих пази първичността на риторичния въпрос и има съответствие пак в Словото на Ефрем Сирин, където пасажът гласи: И реⷱ҇ Петрь: Добро ѥⷭ҇ намь здѣ быти: Ѡ Сумоне, что гл҃ши! Аще здѣ прѣбоудемъ, словеса проⷭ҇рочкаꙗ кто скончаѥт' ...и т. н. (Мих, 232d)

Трябва да се предполага, че някои разночетения в преписите на СП възникват под влияние на по-познатото и разпространено слово на Ефрем Сирин, чийто старобългарски превод на места е толкова близък до СП, че СП вероятно е било възприемано от книжовниците като литературен вариант на тази византийска творба. Така споменатото божщꙗ сѧ в Г съответствува на по-разгънатата фраза в превода: и спаа и оубоꙗ се и вьпоти сѥ (Мих, 231d). Или отклоненията: И аще не би быль б҃ь, то комоу се вльсви покланꙗхоу? И аще не бы пльтѣнь быль, то кого Сумеѡнь роукама ношаше? Аще не би б҃ь быль, то комоу гл҃аше: Ниꙗ поусти раба своѥго с миромь и т. н. (Мих 235d—236a).

И аще не би б҃ъ былъ съвръшенъ, то кого Гаурилъ гⷭ҇мъ нарицаше? И аще не би въплътилъ сѧ, то кого въ пелены повиваахѫ? И аще не би б҃ъ былъ, то комоу гл҃аше Сумеѡнъ: Нинѣ посли раба своего миромъ (Г, 246б).

Аше бо бы не бы чл҃къ былъ, то кому сѧ волъсви кланѧху? И аще не бы плотѧнъ былъ, то кого Семеонъ ношаше на руку? Аще не бы б҃ь былъ то кому гл҃ше нынѣ ѿпущаѥши раба своѥго вл̑ко по гл҃у твоѥму с миромъ? (Чудовски 20, л. 112б—113, приблизително така и в Б).

И аще не бы б҃ъ, ан҃гли, сиьдше, кого славише? И аще не бы пл҃ть пеленами кто повиваше се? И аще не бы б҃ь, пастоуси прѣ̑ ким' кланꙗхоу се? ...И аще не бы б҃ь, влъсвы дары комоу приношахоу? Аще не бы пльть, Сумеѡнь на роукоу своѥю кого ношаше? И аще не бы б҃ь, комоу гл҃ше: Посли ме с миромь! и т. н. (Превод на Ефрем Сирин, Мих 233a).

Тук обнародвам запазената на л. 234a—236c част от СП. Поради важността на преписа той се публикува с оглед за максималната близост към оригинала. Надредните знаци се пазят, съкращенията не се развързват. Запазва се оригиналната пунктуация, която в повечето случаи съвпада с естественото разчленяване на текста на периоди, пригодени за слухово възприемане на творбата. Запазването на оригиналната пунктуация няма да пречи, тъй като в изданието на Д. Иванова-Мирчева е въведена съвременна пунктуация и текстът е съпроводен с превод, който улеснява възприемането на словото. Въвеждат се главни букви за собствените имена.

Разночетенията към текста нямат за цел да фиксират отделни моменти от литературната история на творбата и затова се отбират само текстовите и лексикалните разлики, а от преписите на СП се използуват само Германовият Г, преписът, издаден от Бодянски Б, за да се спази единство с изданието на паметника и — вече като допълнение — препис от сборник № 20 от библиотеката на Чудовия манастир, като най-ранен представител на т. нар. Разширена редакция, която подробно ще бъде разгледана по-долу. Чудовският препис № 20 е от края на XIV в. и тук е означен с Чуд.

Л. 234 а и пакы показа имь ꙗкоже[1] ѥ творць[2] нб҃оу и землꙗ[3]. и сь[4] ѥ влка живыихь
и мртвыихь. повелѣ бо[5] вьш'дьшю ꙗки[6] на нб҃о[7] Илии сиіти[8]. и оумьршюмоу
Мосѣѡви вьскрноути[9] изь мртвыихь. вьзве[10] же[11] ѥ на гороу да покажеть[12]
имь ꙗко сн҃ь[13] ѥ б҃жии.[14] аще бо би рекль азь ѥсмь[17] бь ѿ ба то не биш[18]
ѥмоу ѥли[19] вѣры. вь пѫти видеще и и с ними вь житии семь ходеща. видеще бо[20] Марию ꙗко[21] сни[22] ѥ вьп'лщьша се родила. и Иѡсифа іже и[23] ѥ
вьскр'миль. и зовама ѡцемь[24] ѥго[25]. и [26]пакь жед'на и[27] видеще[28] и альчна
и ꙗдоуща. и троудна соуща и[29] почивающа[30]. и дрѣмлюща и оусьпша[31] и
боудеща[32] се и потеща се[33]. а то все вьнѣ и зѣло свѣнѥ[34] ѥства[35] ѥ б҃жиꙗ.[36]
да[37] сего цѣща[38] вьзве ѥ на гороу. да[39] ѿць самь вьзглѥть[40] к нимь и
наоучить ѥ.[41] ꙗкоже[42] сн҃ь ѥмоу ѥ по[43] истинѣ. и[44] сего радма[45] ѥ[46] вьзве[47]
да покажеть имь цртво[48] своѥ прѣже смрти. и[49] силоу свою прѣжде распетиꙗ.
Л. 234 b и[50] славоу свою прѣже оукорѥниꙗ. и чть свою // прѣже бечьстиꙗ. да и[51] ѥгда
[52]имоуть и[53] жидове то[54] оувѣдеть ꙗко не немощію[55] своѥю нь[56] спсниꙗ дѣлꙗ[57]
члвча. и пакы показа имь славоу свою прѣже вьскрниꙗ. да ѥгда вьстанеть[58]
из мртвыихь вь славѣ ѥства своѥго бжтвнааго. вьспоменоуть[59] ꙗкоже[60] [61]не
на здѣ приѥть славоу дроугь своихь ради[62]. ꙗкоже не имыи ѥѥ нь[63] оувѣдеть[64] ꙗкоже[65] ѡна се[66] ѥ слава. ѡ нѣиже гла рекыи[67]. ѡче прослави ме славою[68] юже имѣхь ѿ[69] тебе прѣже[70] [71]твари бытиꙗ.[72] тоу оубо[73] славоу бжтва
своѥго таимоую[74] вь члвчтвѣ. показа апламь вьшь на гороу. бы бо лице ѥмоу[75]
ꙗко[76] слнце. и ризы ѥмоу[77] бѣлы[78] ꙗко[79] свѣть[80]. двѣ слнци[81]на горѣ оученици[82] видѣꙗхоу[83]. ѥдіно ѡбычанноѥ а[84] дроугоѥ неѡбычанноѥ. ѥдино видимо[85] ими[86] и[87] вь всемь мирѣ сиꙗюще[88] на тврди. а дроугоѥ тѣмь самѣмь
тьчию[89]. мѣню же лице хво. и быше[90] бѣлы ризы ѥго[91]. тѣми бо ꙗви ꙗкоже

ѿ в'сего тѣлесе ѥмоу[92] коупѣꙗше слава ѥго[93]. и ѿ всеѥ пльти ѥства[94] просиꙗше
Л. 234 c лоу // че[95] не ꙗко[96] бо[97] ѿ лица Мосѣѡва извьноу вьсиꙗ[98] лѣпота. нь
изь[99] самого га вьскипѣ[100] свѣть и вьсиꙗ[101] слава и вь нѥмь прѣбы. не[102]
всоу же[103] славоу недовѣдомоую[104] ꙗви. нь противоу[105] силѣ ѥликоже[106] можахоу
видѣти ѡчеса иxь. и[107] ꙗви се имь Моси тии[108] Илиꙗ глюша с нимь.
да по томоу приходоу и[109] апли разоумѣше ꙗкоже[110] сь[111] гь[112] Ісь[113] ѥ.
погребии Мосѣꙗ іже[114] и[115] призва и. и[116] Илию вьзведыи на высотоу сь ѥ.[117]
не [118]бо вѣдѣꙗше[119] гроба Мосѣѡва развѣ[120] сего[121]. ни паки же[122] не[123] вѣдѣꙗше
никтоже[124] Илиѥ[125] где ѥ.[126] развѣ[127] іже[128] и ѥ вьзвель.[129] сь[130] бо
ѥдинь владеть[131] мртвыими и живымі[132]. и нбемь и адомь. и[133] видѣше се
[134]сами тоу[135] врьховнии[136] моужи. ветхааго закона и[137] новааго завѣта. видѣ
Моси стыи Сумѡна Петра ѡсвщена.[138] видѣ [139]строитель ѿчь Моси[140] приставника
сыновиꙗ Петра. и[141] видѣ снабдѣвыи (!) се плтию в' ветсѣмь законѣ.
Л. 234 d [142]чистааго плтию вь новѣмь законѣ[143]. Илию же[144] мѣ // ню и Іѡана.
іже вьзиде на ѡгньноую колесницоу[145]. вьзлегшааго на[146] прьси пламенныѥ.[147]
тии[148] ре Сумѡнь добро ѥ намь[149] здѣ быти.[150] Ѡ[151] Сумѡне что глеши.
аще здѣ прѣбоудемь то словеса пррческаа кто имать скончати. да
прѣбоудемь.[153] то ѥже[154] ископаше роуцѣ мои и нозѣ мои при ком се[155] скончаѥть.
или раздѣлише[156] себѣ ризы моѥ[157] и ѡ котыгоу[158] мою меташе[159]
ждрѣбиѥ гдѣ[160] се имать пристроити. и ѥже[161] даше[162] вь ꙗдь мою зльчь[163]
и вь жеждоу мою напоише ме ѡцта гдѣ то[164] се имать приложиті. и ѥже
вь мртвыихь свободь гдѣ то се имать оуставити[165] аще здѣ прѣбоудем[167].
и[168] прѣстоупление Адамово кто истрѣбить[169]. и славноѥ ѡдѣꙗло[170] кто
[171]ѥмоу имать[172] дати. [173]аще здѣ прѣбоудемь[174] то[175] ѥже то глахь како
се имать[177] збыти[178]. и цркы на[179] тебѣ како се имать сьздати[180]. и ключе
Л. 235 a нбныѥ ѥже ѥси вьзель на ки ти оуспѣхь боудоуть кого ли свежеши // [181]кого
ли[182] раздрѣшиши. аще здѣ прѣбоудемь то все[183] гланоѥ оупразднит се.
Тии[184] паки рече Сумѡнь кь Ісоу. аще хощеши створимь[185] здѣ[186] тріи сѣни.
тебѣ ѥдиноу[187] и Илии ѥдиноу и Мосѣѡви ѥдиноу[188]. не вѣдыи[189] что глѥ.
тако[190] бо[191] и[192] прѣмоудрыи Лоука ѿвѣщаваѥть[193] за нь[194] рекыи. [195]не вѣдыи
что глѥ.[196] нь ты[197] врьховнии апле[198] почто[199] тацѣми дхы и помыслы[200] глѥши. низиши[201]
бжьствны строи. тии тріи храмы створити хощеши вь поустыни. тии[202] равна
твориши[203] вькоу с' рабома[204]. [205]даѥ Хсоу ѥдиноу[206] сѣньи и[207] ѡнѣма рас'нѣ[208].

ѥть[209] лн ѿ ст҃го дх҃а прнѥль[210] се Мосн нлн ѿ дѣвы се роднль[211] Нлнѩ.[212]
ѩкоже сь[213] ѿ прѣстыѥ дв҃ы[214] Марнѥ. ѥда[215] младѣніць[216] [217]вь оутробѣ
оувѣдѣ Мосѣѩ[218] ѩкоже сего[219] прѣдьтеча Іѡань.[220] ѥда небо звѣздою[221] про-
повѣда Нлнино рождьство нлі вьсвн поклоннши се Мосѣѡвн вь пеленахь.
Л. 235 b ѥда[222] Мосн н Нлнѩ толнка чюдеса створнста. Мо // сн бо аще[223] н вь море[224]
[225]оударі палнцею.[226] прѣсоушн[227] н н прѣведе ѩко[228] по соухоу[229] нзатко
племе[230]. нь[231] твон оучнтель іс҃ъ[232] по водѣ морцѣн ходе н тебе по глоу-
бннѣ[233] поводн. Нлны же[234] поманвь се[235] вьдовѣ гобнньноу моукоу[236] створн.
н с҃на ѥн нз мртвынхь вьставнн.[237] а твон оучнтель петню хлѣбь петьтн-
соущь моужь насытнн развѣ[238] жень н дѣтнн. н сьшь вь адь нсконн[239]
мртвыѥ вьзвнже[240]. да не г҃н Петре створнмь трнн сѣнн. нн рці добро ѥ
намь здѣ быті. ннчесоже[241] земльнааго не[242] помышлѩн. нь горѣ мыслн вы-
сокааго нщі. каково ѥ[243] [244]здѣ намь бытн добро[245]. ндѣже змьн вьсвуставь
прьвааго чл҃овка врѣдн н породоу заключн. ндѣже [246]хлѣбь потомь[247] лнч-
нынмь ѡсоужденн быхомь[248] ѩсті. ндѣже[249] ннчесоже[250] [251]тврьда нѣ[252] нн дль-
готрпеща. нь акн[253] стѣнь[254] [255]скоромнныи все вь часѣ мннеть.[256] хоте же[257]
Л. 235 c нмь показатн ѩко[258] нѣ ѥмоу трѣбѣ[259] сѣнь. сь[260] бо ѥ іже творн[261] // ѡцемь
нхь вь[262] поустынн м҃ лѣ сѣнн[263]. ѥще[264] бо[265] нмь глющннмь[266] се же[267]
ѡблакь[268] ѡсѣнн ѥ. тьчью[269] не рекын.[270] се же[271] вцждь Сумѡне[272] сѣнь бес
троуда[273]. се[274] же[275] сѣнь оустоудная не нмоущн вь себѣ тмы. чюдещннм'
же се оученнкомь се[276] гл҃а нзь ѡблака[277] се слыша[278]. се ѥ с҃нь мон любн-
мын[279] ѥгоже[280] благоволнхь[281] того послоушаите рекше. не рцете се гл҃а Мосн
нн[282] гл҃а Нлнѩ. раба бо[283] соуща снѩ[284] ѩкоже [285]нма бы[286] повелѣно тако
н[287] гласта[288]. а сь сынь мон ѥ іже[289] нзволнхь[290] а[291] не домачедьць.[292] г҃ь
а[293] не рабь. вл҃ка[294] а не повнннкь.[295] [296]сь ѥ с҃нь мон ѥгоже нзволнхь[297]
сего[298] послоушаите. вьтороѥ то[299] снмьжде гамь[300] вьзглшаѥ. прн[301] вась[302]
ннѩ на горѣ сѣн.[303] а прі Іѡанѣ на Нѡрданцѣн рѣцѣ, да дрѣвле главын
пррк҃ь нстнннь боудеть. Ѳаворь н Ѥрмонь рекын.[304] вь нме твоѥ вьзвеселоуѥта[305]
се. выше[306] нме се ѥ с҃нь мон любнмын[307] ѥгоже[308] нз'волнхь. нь рецн[309]
нмаші брате что ѥ Ѳаворь.[310] повѣдѣ же тн азь[311] Ѳаворь гора ѥ. ндѣже[312]
Л. 235 d хоте прѣѡбра // знн се Х҃сь. н с҃нь любнмын свѣдѣтельствова[313] се ѡцем'.
ѩкоже[314] ннѩ слышасте. а[315] Ѥрмонь[316] ѥ гора[317] мала вь землн Нѡрданцѣн.
ѿ нѥѥже[318] вьзнде Нлнѩ. н оу[319] нѥѥже вьскран крстн се Х҃сь. н с҃нь любн-

мын свѣтатвова[320] се. на тою гороу ѡбою[321] прчтын ѿць оутврждаѥ сновь-
ство[322]. н[323] тьга н ннꙗ вьтороѥ[324] вьпнѥ глеть.[325] се ѥ снь мон вьзлюб-
ленын[326] іже[327] нзволнхь[328] сего[329] послоушанте. іже[330] [331]бо сего слышнть[332]
то мене слышіть[333]. н іже се постынднть ѥго н[334] словесь ѥмоу постыждю
се н азь ѥго вь славѣ своѥ. сь бо ѥ снь мон ѥгоже[335] нзволнхь[336]. сь
послоушанвын[337] а не ннь. послоушаѥ же даже[338] н до[339] распетнꙗ. О матн
велнкаꙗ[340] чесо не прнѥмлѥші спннꙗ[341] радма ншего[342]. Чесо не подьѥ нась[343]
оубгннх' дѣлма.[344] ꙗвлꙗѥн бжьство н чавчство сврьшено вь[345] себѣ[346].
аще бо[347] бн [348] чловкь[349] быль[350] то чнꙗ бѣ[351] Марнꙗ мтн[352]. н аще не
бн[353] быль[354] бь то [355]комоу се [356]вльсвн покланꙗхоу[357]. н аще не бы патѣнь
Л. 236 a быль то кого Сумеѡнь [358]роукама ношаше[359] // [360] аще не бн бь быль то
комоу[361] глаше[362] ннꙗ поустн[363] раба своѥго[364] с[365] мнромь. н аще не бн
патѣнь[366] то с цѣмь бѣжа Нѡснфь вь Ѥгупть. н аще не бн бь быль[367] то
гдѣ се бн слово се[368] скончало. нзь[369] Ѥгупта вьзвахь сна своѥго[370]. аще[371]
лн[372] не бн патѣнь быль то Іѡань кого крьщаше. н[373] пакн[374] аще не бн
бь быль то ѿць[375] с нбе[376] комоу глаше се ѥ снь мон любнмын[377] сего[378] послоу-
шанте. н аще не бн патѣнь быль то[379] кто вь кораблн[380] спаше. н[381] аще не бн
бь быль то вѣтромь н морю кто вьспрѣтн[382] оутншнте се. н аще не бн[383]
вьплатнль се то како[384] бн[385] вь ѡдеждн чавчцѣ ходнль. аще[386] лн[387] не[388]
бн быль бь пать[389] то чюдеса толнка како[390] бн творнль[391]. н[392] аще не бн[393]
патѣнь быль[394] [395]то како бн на землю плюноувь [396]брьнніе створнль. н аще не
бн бь быль то како брьннѥм[397] помазавь[398] слѣпомоу ѡчн[399] ѿврьзль. н аще
не бн [400]патѣнь быль[401] то кто[402] над Лазарѥмь просльзн се. [403]н аще не бн
бь быль то[404] чннмь повелѣннѥмь мртьвын ть[405] четврѣдневнь[406] вьста. н[407]
Л. 236 b аще не бн пать[408] // быль[409] то чнѥ[410] рнзы воннн раздѣлнше. н[411] аще не
бн бь быль то како[412] снце [413]тмоу прнѥмь помрьчаа[414]. [415]аще не бн патѣнь
быль то[416] кого распеше жндове на кртѣ. н аще не бн бь быль то землѥю
нзь дна[417] кто вьстресе[418]. [419]кто лн[420] прѣпоноу[421] црквноу[422] нлн[423] каменнѥ
расадн.[424] н аще не бн патѣнь быль то аплн н англн кого вндѣше вьскрша
н на нбо[425] вьсходеща. нь сь гь братнꙗ двѣ ѥствѣ нмын вь ѥдннон оупо-
стасн. свршень ѥ бь н сврьшень чавкь· ꙗкоже[426] выше глахь. бжтвомь снлы
н[427] чюдеса творе. а чловѣчтвомь страстн пріѥмлѥ. ѡбоѥ вь себѣ[428] ꙗвлꙗѥть
соуще[429]. сегоже[430] н днь ѿць свѣдѣтельствоуѥ глеть[431] рекын. се ѥ снь мон

любнмын[432] ѥгоже нзволнхь сего[433] послоушанте. мын[434] же сего послоушающе творца своѥго. веселоующе[435] се гл҃ѥм'. раⷣоун се н҃бо н земле н[436] вса тварн д҃нь. вндеще с҃льце правднвоѥ[437] патню проснꙗвше[438] на горѣ высоцѣı.[439]
Л. 236 с [440]Раⷣоунте се тьмнꙗ мѣста[441] // свѣть ненсповѣдынмн прıѥмлюще. іже[442] [443]ны ѿ҃ць ꙗвлꙗѥть[444] вь с҃ноу. нмже ѥдниноу[445] славоу[446] н[447] чⷭ҇ть н поклонь[448] вьснлаѥм[449] с[450] прѣ҃стынмь д҃хмь[451]. н нн҃ꙗ н прнсно[452] н вь вѣкь вѣка амнн.[453]

1. ꙗко Б, Чуд;—2—3 землн н н҃бсн Г.—4. сен Б; се Чуд.—5 липсва Чуд.—6 ꙗко Г, Чуд;—7—8. съннтн Іанн Б.—9. въстатн Чуд.—10. н възведе Г, Б.—11. липсва Г, Чуд, Б.—12. покажеⷭ҇ Б.—13—14 разм. б҃нн ѥсть Чуд. Б.—15. н аще Б.—16 липсва Б.—17 липсва Б.—18—19. разм. ꙗлн ѥму Чуд.—20. липсва Чуд, Б.—21. ꙗже Г; нже Чуд; еже Б.—22. и Г, Б; липсва Чуд.—23. липсва Чуд; е Б.—24 ѿ҃ца Г.—25 монмъ Б.—26—28. липсва Г.—27. липсва Чуд.—29. липсва Чуд.—30—33. преосмисля бдѫща н постѫща сѧ Чуд.—31. спѫща Б.—32. божща Г.—34. кромѣ Чуд.—35—36 разм. б҃жнꙗ есть Г, Чуд, Б.—37. и Б.—38. радн Г, Чуд, Б.—39. приб. покажеть нмъ Чуд.—40 възгласнтъ Г; гл҃еⷮ Б.—41. липсва Чуд.—42. ꙗко Чуд, Б.—43. н о Б.—44.—липсва Чуд.—45. радн Чуд, Б.—46. липсва Чуд.—47. приб. ꙗ на гору Чуд.—48. ц҃ртвне Б.—49. липсва Чуд.—50. липсва Чуд.—51. липсва Г, Чуд, Б.—52—53. разм. н нмѫть Г, Б.—54. н тогда Чуд.—55. приб. распѧтне прнѫ, нѫ волеѫ Г, Чуд, Б; разм. своѥю волею Чуд.—56. липсва Г, Чуд, Б.—57. дѣл'ма Г; радн Чуд, Б.—58. вскрⷭ҇нть Б.—59. н разоумѣѫтъ Г. Чуд, Б.—60. ꙗко Чуд.—61—62. не мъзⷣѫ за троудъ свон прнѫ славѫ Г; не мьзды радн прнꙗ славу но трудъ свонхъ радн Чуд; не наⷮ здѣ прнꙗть славу троуⷣ свон раⷣ Б.—63. но да Чуд, Б.—64 оувндать Чуд; разоумѣють Б.—65. ꙗко Чуд, Б.—66. липсва Г, Чуд, Б.—67. липсва Чуд.—68. оу тебе самого Чуд.—69—70. прѣжде ѿ Г.—71—72. створеньꙗ всего мнра Чуд.—73. во Чуд.—74. танную Чуд.—75. ѥго Чуд, Б.—76 приб. и Г; акн Чуд.—77. ѥго Чуд, Б; приб. быша Чуд.—78. приб. быша Б.—79. приб. н Г; акн Чуд.—80.—снѣгъ Чуд.—81—82 разм. оученнцн на горѣ Г.—83. днвлꙗху Б.—84. липсва Чуд.—85. всѣмъ внднмо Чуд.—86. липсва Чуд.—87. липсва Чуд; еже н Б.—88. снꙗеⷮ Б. 89. приб. снꙗюще Чуд.—90—91. разм. рнзы ѥго бѣлы Чуд.—92. ѥго Чуд, Б.—93. липсва Г, Чуд, Б.—94. емоу Г.—96. приб. акы стрѣлы Чуд.—96. ꙗкоже Г.—97. липсва Б.—98. проснꙗ Б.—99. н Г; се нзъ Б.—100 нсъкнпѣ Чуд.—101 липсва Б.—102 не же Г; н не Б.—103. липсва

Б.—104 недовѣдимꙋ Б.—105. проти Б.—106 єлико Г, Чуд, Б.—107. липсва Чуд.—108 и Чуд, Б.—109. липсва Чуд, Б.—110. ꙗко Чуд, Б.—111. липсва Б.—112. ѥсть г҃ь Чуд.—113. Хъ се Чуд.—114. ꙗкоже Чуд.—115. и сь Б.—116—117. съ єⷭ҇ възвелъ на высѡтѫ Г, Чуд; его иже его есть и възвел на высотꙋ Б.—118—119. разм. вѣдѣаше бо Г, Б; видѧше бо кто Чуд.—120, ꙗкоже Чуд; приб. и Г.—121. сеі Чуд.—122. липсва Г, Чуд, Б.—123. липсва Чуд.—124. кто Чуд; никто Б.—125—126. липсва Чуд.—126. бѣаше Б.—127. приб. и Г, Б.—128. ѥиже Чуд; иже есть Г; того иже Б.—129. възѧлъ Г.—130. се Чуд; Б.—131—132 разм. живыими и мр҃твыими Г, Чуд.—133. липсва Г, Чуд, Б.—134—135 разм. тоꙋ сами Чуд ;сами и тоꙋ Г.—136. приб ти Чуд.—137. липсва Чуд.—138. сц҃іна Чуд.—139—140. разм. видѣ Моіси строитеⷧ҇ о҃чь Б.—140. приб. и Чуд.—141. липсва Чуд, Б.—142—143. липсва Чуд.—144. липсва Чуд.—145. приб. и Чуд, Б—146—147. огньныꙗа перси Чуд.—148. си Чуд; и Б.—149—150. разм. быти сдѣ Чуд.—150. приб. Реⷱ҇ же емꙋ Іⷭ҇ъ Б.—151. липсва Чуд.—152—153. разм. пребꙋдⷨѣ здѣ Б.—153. иже Чуд; липсва Г.—155. приб. то Б.—156—157. разм. ризы моѫ себе Г.—158. матизмѣ Чуд.—159. възвръгошѫ Г.—160. кто Г; гдѣ приб. то Чуд.—161. иже Чуд.—162.—вдаша Чуд, Б.—163. крѫчинѫ Г.—164. липсва Б.—165 въставити Чуд.—166. и аще Б.—167. приб. то иже гл҃ахꙋ како можеть сбыти сѧ аще сдѣ пребꙋ-.демъ Чуд.—168. то Чуд, Б.—169 сътрѣби Б.—170. одѣние Б.—171—172 разм. имать ѥмꙋ Чуд.—173—174. липсва Б.—173—178. липсва Чуд.—175. и Б.—176. ѡ Г;—липсва Б.— 177. приб. то Б.—179—180. разм. како сѧ имаⷮ҇ создати на тобѣ Чуд; како сѧ имаⷮ҇ на тобѣ создати Б.—181—182. или кого Б.—183. приб. то Г.—184. и Чуд, Б.—185. да створимъ Г; здѣ створимъ Чуд.—186. липсва Чуд.—187—188. разм. и Мѡисєю єдинѫ и Или єдинѫ Г, Б; Моисѣѥви ѥдинꙋ, Ильи ѥдинꙋ Чуд. — 189. приб. сѧ Б.—190.—како Чуд.—191. липсва Чуд.—192. липсва Чуд.—193. ѿвѣⷮ҇ дастъ Г, Чуд, Б (даꙗ Чуд; даде. Б)—194. не Чуд.—195—196. липсва Чуд; невѣдыї сѧ Б.—197. липсва Б.—198. приб. Петре Чуд.—199—200. тацѣми помыслы Г. Чуд; тако оꙋмысливъ Б.—201. и низиши Г, Чуд, Б.—202. то Чуд; и Б.—203—204. рабы вл̑цѣ Чуд; вл̑кꙋ твориша к рабома Б.—205—206. да єдинѫ Хоⷭ҇ꙋ сѣнь Г.—207. а Чуд.—208. разнѣѥ Чуд; равнѣ Б.—209. и єⷭ҇ Г.—210. зачалъ Чуд, Б.—211. родиⷮ҇ сѧ Чуд; роди сѧ Б.—212. липсва Г.—213. Іⷭ҇ъ Б.—214. липсва Чуд.—215. ѥгда Чуд.—216. младенєць Чуд, Б.—217—218. разм. оꙋвѣдѣ Мѡисєꙗ въ жтробѣ Г; въ оутробѣ Моиси Б; оувидѣвъ во оу҃тробѣ възыгра сѧ Чуд.—219. приб. оувѣдѣ Б.—220—221. ѥгда звѣздою нб҃о Чуд.—121. липсва Г.—222. ѥгда Чуд.—223. липсва Г, Чуд; ꙗже Б.—224. раздили море Чуд; приб. створь Б.—225—226. разм. палицею ударивъ Б. 226. приб. и Г.—227—230 липсва Чуд.—228. липсва Г, Б.—229. по земи Г, Б.—230. семѧ Г.—231. а Г, Чуд, Б.—232. Хс҃ Г, Чуд.—233. приб. тои Г, Чуд, Б.—234 липсва Г.—235—236. сугубь муку вдовѣ Чуд; вдовици обилье в муцѣ Б. 237. во҃скрси Чуд.—238. кромѣ Чуд; приб. и Г.—239. испръва Г, липсва Чуд.—240. извѣ҇ Г, Б.—241. ничтоже Чуд, Б.—242. липсва Г, Чуд. —243, имамъ Г.—244—245. намъ здѥ добро Г: здѣ добрѣ быти Чуд, Б (добро Б),—246—247. хлѣбоⷨ и потомъ Б.—246—248. разм. потомь личнымъ осужені быхомъ хлѣбъ Чуд.—249 и зѣ҇ Г.—250. ничтоже Чуд, Б.—251—252. разм. нѣⷭ твръда Г.—252. ѥсть, Чуд.—253. ꙗко Г, Б.—254. сѣнь Чуд.—255—256. скоро мины все въ чѣⷭ Г; скороминуѥть и Чуд; скоро прѣходиⷨ Б.—257. липсва Чуд, Б.—258. ꙗкоже Г.—259. оу трѣбѣ Б.—260. зе҇ Г; се Чуд. 261. створи Г, Чуд, Б.—262—263. разм. сѣнь м҃ лѣⷮ в пустыни. — 264. И ѥще Г, Чуд.—265. липсва Чуд, Б.—266—267 и се Чуд; и о се Б.—268. свѣтелъ Г, Чуд, Б.—269. токмо Б.—270—271. липсва Чуд; сіцѣ Б.—272. приб. се Чуд.—273. стоуда Г.—274. се҇же Г; и се Б.—275. липсва Чуд, Б.—276. приб. же Г; и се Чуд, Б.—277—278. гл҃щь Чуд.—279. любленныи Г; возлюбленыи Чуд.—280 о немже Чуд, Б.—281 изволи҇ Г; бл҃гоизволихъ Чуд, Б.—282. и Чуд; приб. се Г, Б, Чуд.—283. липсва Б.—283—284. разм. сны суща Чуд.—284. приб. и Г, Б.—285—286. разм. быⷭ има Чуд.—287. липсва Чуд.—288—295. липсва Чуд.—289. ѥгоже Г, о немже Б.—290, бл҃гоизволи Б.—291. липсва Б.—292. приб. но Б.—293. липсва Б.—294. но вл҇ка владыи Б.—295. приб. сы Б; приб. а Чуд.—296—297. а се сн҃ъ мои возлюблены о немже бл҃гоизволихъ Чуд.—298. того Г.—299. се Г, Б.—300 образомъ и гласомъ Чуд.—301. и при Б.—302—303. разм. на горе сеи нінѣ Г; ни҃нѣ на горѣ сиꙗн. Б.—304. липсва Чуд, Б.—305. възра҇ует Г, Чуд, Б.—306. въ кое Г, Чуд. Б.—307. возлюблены Чуд, Б.—308. въ н'же Г.—309. приб. ми Г, Чуд, Б.—310—311. И что ѥсть Ѥрмонъ повѣдіте ми Чуд.—311. иже Г.—313. послушьствова Чуд.—314. приб. и Г, Б.—315. и Б.—316—318. таго҇же гора ѥⷭ Г; разм. гора ѥсть Чуд, Б.—318. ѿнждоуже Г, Чуд.—319. в Б.—320. послушьствова Чуд.—321. липсва Чуд.—322, сн҃ъ свои

Б.—323. липсва Чуд.—324—325. разм. гл҃ѧ вопьѥть Чуд.—326. любимы Г, Б.—327 о немже Чуд. Б.—329. сего Г, Чуд, Б.—330. И иже Б.—331—334. липсва Б.—332. послоушаѥтъ Г, Чуд.—333. послушаѥтъ Г, Чуд.—335. възлюбленыи Б.—336. липсва Б.—337. приб. ѥсть Чуд.—338. липсва Чуд.—339. липсва Чуд.—340. велиѩ Г.—341—342. разм. нашего рⷣа Чуд, Б.—343—344 разм. наⷭ҇ рⷣа оубоⷯгі Б; наⷭ҇ дѣлма Чуд.—345—346. липсва Б.—347. липсва Б.—348 не бы Чуд, Б.—349. приб. не.—350—351. липсва Чуд.—351—352. разм. мт҃и Мрьѩ Б.—353—354. разм. б҃ъ былъ Г.—354. приб. то кого Гаурилъ гдⷭ҇мъ нарицаше Г.—355—359. липсва Г.—356—357. разм. поклониша влъсви Б.—357 кланѧху Чуд.—358—359. ношаше на руку Чуд; приб. и Б.—359. приб. И аще не би въплътилъ сѧ, то кого въ пелены повиваахѫ Г. 360—362. липсва Б.—361. къ кому Г.—362. приб. Сумеѡнъ Г.—363. посли Г; ѿпущаѥши Чуд.—364 твоѥⷢ҇ Б; приб. вл̑ко по гл҃у твоѥму Чуд.—365. липсва Г.—366. приб. бы̑ Чуд, Б.—367. липсва Б.—368. липсва Чуд; то Б.—369. ѿ Чуд.—370. моѥго Чуд, Б.—371. И аще. Чуд, Б.—372. липсва Чуд, Б.—373. липсва Чуд.—374. липсва Чуд.—375—376. сн҃овьство Чуд, Б.—377. возлюбленыи Чуд.—378. того Г. Чуд.—379—380. разм. в корабли кто Чуд.—381. липсва Чуд.—382. запрѣти Г, Б.—383. приб. ѩко ч҃лвкъ Чуд.—384. кто Чуд.—385. липсва Чуд.—386. И аще Б.—387. липсва Г, Чуд, Б.—388—389. би б҃ъ былъ плътъ Г; бы б҃ъ плотью Чуд; бы̑ б҃ъ въ плоти Б.—390. кто Чуд.—391 створилъ Г, Чуд. Б.—392.—липсва Б.—393. приб. б҃ъ Чуд.—394. липсва Б.—395. липсва Г.—396—397. липсва Б.—397. бреніѥмъ тѣмь Г, Чуд.—398—399. разм. очи слѣпому Чуд, Б.—400—401. въ воплоти̑ сѧ Б.—402. приб. бы Б.—403—404. липсва Б.—405. и Чуд, Б.—406. четврътыи дн҃ь Г.—407. липсва Г.—408. во плоти Б.—409. липсва Б.—410. липсва Б.—411. липсва Чуд.—412 приб. въ распѧтьи Чуд; приб. бы Б.—413—414. въ тьму прѣложило сѧ Б.—415—416. липсва Б.—417. издавна Г.—418. вътрѧсе Г; потрѧсе Чуд.—419—420. то Б.—421. запону Чуд.—422, приб. раздра Чуд.—423. приб. кто Чуд.—424. разби Б.—425. нб҃са Г.—426. приб. и Г, Б.—427. липсва Г, Чуд, Б.—428—429. приѥмлюще Чуд.—430. липсва Чуд.—431. липсва Б.—432. възлюбенныи Г.—433. того Г, Чуд.—434. рⷱ҇е мы Б.—435. величающе Чуд.—436. липсва Чуд.—437. праведноѥ Чуд, Б.—438—439. на горѣ фаворьстѣи Чуд; высоцѣ на Ѳаворѣ Б.—440—441. липсва Чуд.—442. ѥгоже Б.—443—444. разм. ѩвлѧѥтъ ны оц҃а Чуд.—445. липсва Чуд, Б.—446. липсва Чуд.—447. липсва Чуд.—448. покланѣнıє Г, Чуд, Б.—449. вздаєⷨ Б; приб ѿ҃цѹ и с҃нѹ Г; съ с҃нмь и Чуд.—450—451. прⷭ҇тмъ бл҃гмъ животворѧщимъ д҃хмъ Чуд; прⷭ҇тмъ и животворѧщиⷨ д҃хмь Б.—452—453. вѣки Чуд.

Както вече се каза, СП е познато предимно в руски преписи от XIV до XVIII в. Освен неизбежното порусяване на текста, засвидетелствувано ни в различна степен в различните ръкописи, на руска почва творбата претърпява и целенасочени изменения. В преобладаващото число случаи СП се среща не в първичната си форма, а в един разширен вариант. Разширението засяга само уводната част на словото. Мотивът за грехопадението, който у Екзарх е само споменат, тук е разгънат в подробен, нелишен от апокрифни моменти разказ за извечната борба между бога и дявола (който отначало добръ бывъ и на добро створенъ, свѣтъ свѣтлыми ан҃глы створенъ); след като сатаната отпада от небесното войнство, той изкушава първите хора чрез дървото на познанието и с това ги подчинява на своята власт. Човешката природа е безсилна срещу греха и за спасението е нужен изкупител — водец безъ грѣха — оттук редакторът се връща към текста на Йоан Екзарх и с неголеми разночетения (вж. бележките към преписа на Мих) се придържа към него докрай. Източникът на разширението е известен — това е т. нар. Историческа палея, и то в нейната руска редакция, вече окончателно оформена през XIV в. От същото време — края на века — ни е познат и препис от разширената редакция. Той е поместен в пергаментен сборник № 20 от библиотеката на Чудовия манастир и сега се съхранява в ГИМ.[10] Този препис има още една особеност — в наслова му за автор е посочен Йоан Златоуст. Както ще видим, с името на Златоуст са означени повечето преписи от разширената редакция.

При това различие в насловите и в началните пасажи двете редакции започват да се разпространяват като самостоятелни произведения, връзката между тях се губи и вече през XVI в. в някои ръкописи ги намираме поместени една след друга. При това втората (Екзарховата) част на разширената редакция, изглежда, е била считана от руските книжовници за излишно повторение и те я пропускат. Така се появява един *съкратен вариант* на разширената редакция, завършващ с: моужє жє мѣнить иже нє имоуⷮ вкоусити см҃рти, доидеже видѧт славоу приходнꙋю єго, то сиє то бѧхꙋ триє апостоли ѿ двоюнадесѧть бг҃ꙋ нашємꙋ слава. В някои преписи финалът се оформя като риторичен въпрос: И кто сїє? То бѧхꙋ трїє апостоли ѿ двоюнадесѧтє. Бг҃ꙋ нашємꙋ слава. (Ръкопис от сбирката на М. Погодин № 914, ГПБ.) В изданието на Д. Иванова-Мирчева тази фраза се намира на л. 241б, ред 6, т. е. от текста на СП се запазва само незначителна част. Най-ранен познат препис от съкратения вариант се намира в сборник от 1531 г.

За да се получи по-пълна представа за разпространението на двете редакции в руската книжнина, давам археографска справка за някои техни преписи, като тук ще се огранича да посоча само ония, с които съм работила непосредствено.

---

[10] Ръкописът съдържа 362 л. пергамент, голям формат, устав в две колони (л. 304—313 вмъкнати по-късно хартиени листове от XV—XVI в.), руска редакция. Подробно описан и отчасти издаден от В. Н. Шчепкин по материали на А. Попов. — *А. Н. Попов.* Описание сборника № 20 Чудова монастыря. — Чтения ОИДР, 1889, кн. 3, с. I—XXXI; 1—152; I—XXXIX. Вж. и *М. В. Щепкина, Т. Н. Протасьева, Л. М. Костюхина, В. С. Голышенко.* Описание пергаменных рукописей Государственного исторического музея. — Археографический ежегодник за 1964 г. Москва, 1965. Ч. I. Рукописи русские, с. 197—198.

ПЪРВОНАЧАЛНА РЕДАКЦИЯ

1. Сборник слова за големите празници от 1443—1444 г., руска редакция, 556 л., полуустав, 1°, л. 155б—160б с името Йоан презвитер. Пази се в ГИМ, сбирката на Чудовия манастир, № 262.

2. Сборник смесено съдържание, XV в., руска редакция, 154 л., 1°, полуустав 2 колони, л. 122а—125б с името Йоан презвитер. Пази се в ГПБ, Ленинград, сбирката на М. Погодин, № 259.

3. Сборник слова за лятното полугодие на църковната година, руска редакция, XV в., 581 л., 4°, полуустав, л. 461б—467а с името Йоан презвитер. Пази се в ГБЛ, Москва, сбирката на Троице-Сергиевата лавра, ф. 304, № 754.

4. Тържественик от първата половина на XVI в., руска редакция, 503 л., 4°, полуустав, л. 413а—419б, без името на автора. В същия ръкопис е поместена и разширената редакция в съкратения вариант. Пази се в ГПБ, Ленинград, сбирката на М. Погодин, № 853.

5. Тържественик със слова от Благовещение до Усекновение главата на Йоан Предтеча, руска редакция, XVI в., 512 л., 1°, полуустав. л. 53б—59а с името Йоан презвитер. Пази се в ГИМ, Москва, в сбирката на Чудовия манастир № 267.

6. Сборник жития и слова, руска редакция, XVI в., 813 л., 4°, полуустав, с името Йоан прозвитер. Пази се в ГПБ, Ленинград, сбирката на М. Погодин, № 850.

7. Чети-миней за август, руска редакция, XVI в., 444 л., 1°, полуустав, л. 177а—185б с името Йоан презвитер. Пази се в ГБЛ, Москва, сбирката на Троице-Сергиевата лавра, ф. 304, № 680.

8. Тържественик, Златоуст с прибавки от повести и поучения, руска редакция, XVI в., 1124 л., 1°, полуустав, л. 986б—990а с името на Йоан прозвитер. Пази се в ГПБ, Ленинград, сбирката на М. Погодин, № 949.

9. Сборник слова, южноруска редакция, началото на XVII в., 660 л., 4°, полуустав, л. 29а—41а без името на автора; повторено на л. 242—247б (без край) с името Йоан прозвитер. Пази се в Киев, Библиотеката на Украинската АН, в сбирката на Безбородко под № 28.

10. Сборник от слова, руска редакция, XVIII в., полуустав, л. 207б—212б с името Йоан прозвитер. Пази се ГБЛ, Москва, в сбирката на Овчинников, ф. 209, № 264.

11. Чети-миней за август, руска редакция, XVIII в., 429 л., 1°, полуустав л. 288б—291б с името Йоан презвитер. Заедно с този текст е поместена и обширната редакция, в съкратения вариант. Пази се в ГПБ, Ленинград, сбирката на М. Погодин, № 914.

12. Чети-миней за август (от т. нар. Успенски чети-миней), руска редакция, 1552 г., 1569 л., 1°, полуустав, л. 92б—95а без името на автора, и на л. 102а—104а същия текст с името Йоан презвитер. В същия ръкопис е поместен и съкратеният вариант на разширената редакция. Пази се в ГИМ, Синодалната сбирка, № 997.

13. Тържественик със слова за големите празници през цялата година, руска редакция, XV в., 298 л., 4°, полуустав, л.112б—116а с името Йоан презвитер. Съхранява се в ГПБ, Ленинград, сбирка ОЛДП, сигнатура F 446.

РАЗШИРЕНА РЕДАКЦИЯ

1. Сборник (Тържественик и Златоуст), руска редакция, XIV в., 362 л. пергамент и хартия, 1°, устав в две колони, л. 109а—113б с името на Йоан Златоуст. Пази се в ГИМ, Москва, Чудовата сбирка под №20.

2. Златоуст и сборник слова, руска редакция, първата половина на XVв., 196 л., 4°, полуустав, л. 70б—81а —без името на автора. Пази се в Библиотеката на АН СССР, Ленинград, Арх. Д-4.

3. Тържественик от края на XV и началото на XVI в., руска редакция, 348 л., 4°, полуустав, л. 134б—143а с името на Йоан Златоуст. Пази се в ГПБ, Ленинград, сбирката на Вяземски под сигнатура Q-66.

4. Сборник слова и жития, руска редакция, от края на XV—началото на XVI в., 614 л., 1°, полуустав, л. 465а—469а с името на Златоуст. Пази се в ГПБ, Ленинград, в сбирката на М. Погодин под № 957.

5. Панегирик (Тържественик) със слова от Благовещение до Усекновение на Йоан Предтеча, руска редакция, от 1514 г., писан в Кирило-Белозерския манастир, 288 л., 1°, полуустав, с името на Йоан Златоуст. Пази се в ГБЛ, Москва, сбирката на П. Строев, ф. 295, М. 8282.

6. Сборник слова, руска редакция, от 1531 г., 1°, полуустав, л. 388а—390а с името на Йоан Златоуст, съкратения вариант. Пази се в ГПБ, Ленинград, сбирката на М. Погодин, № 1935.

7. Успенски чети-миней, руска редакция, за август 1552 г., 1569 л., 1°, полуустав, л. 100—102а, с името на Йоан Златоуст, съкратения вариант. В същия ръкопис два пъти преписана първоначалната редакция на СП—л. 92б—95а без името на автора и на л. 102а—104а с името на Йоан презвитер. Пази се в ГИМ, Синодална сбирка № 997.

8. Тържественик, руска редакция, първата половина на XVI в., 503 л., 4°, полуустав, л. 419б—421б, с името на Йоан Златоуст, съкратения вариант. Пази се в ГПБ, Ленинград, сбирката на М. Погодин, № 853. В същия ръкопис е поместена и първоначалната редакция.

9. Тържественик и неделен Златоуст, южноруска редакция, от средата на XVI в., 482 л., 1°, полуустав, л. 385а—391а, с името на Йоан Златоуст. Пази се в БАН, СССР, Ленинград, под сигнатура 31. 6. 26. (Толстой 40).

10. Сборник слова, жития и постен Златоуст, руска редакция, от средата на XVI в., 315 л., 1°, полуустав, л. 138а—142б с името на Йоан Златоуст. Пази се в ГПБ, Ленинград, сбирка ОЛДП, № F 186.

11. Сборник слова и поучения, руска редакция, от последната четвърт на XVI в., 466 л., 1°, полуустав, л. 290а—295б, без името на автора. Пази се в ГБЛ, Москва, ф. 178, Музейное собрание № 929.

12. Сборник слова и жития, руска редакция, XVI в., 607 л., 1°, полуустав, л. 487б—498б, с името на Йоан Златоуст. Пази се в ГПБ, Ленинград, сбирката на М. Погодин, № 868.

13. Постен Златоуст, Тържественик и Чети-миней с прибавки, руска редакция, XVI в., 815 л., 1°, полуустав, л. 162б—166б, с името на Йоан Златоуст. Пази се в ГПБ, Ленинград, сбирката на М. Погодин, № 947.

14. Сборник, руска редакция, 1552 г., 351 л., 1°, полуустав, две колони, л. 269б—276а, с името на Йоан Златоуст. Пази се в БАН СССР, Ленинград, под сигнатура 21. 3. 5. (сбирката на Плигин № 9).

15. Сборник слова и поучения, руска редакция, XVI—XVII в., 536 л., 1°, полуустав, л. 437а—481а, с името на Йоан Златоуст. Пази се в ГПБ, Ленинград, сбирката на Вяземски под № 37.

16. Чети-миней за август (Годуновски чети-миней), руска редакция, 1600 г., 678 л., 1°, полуустав, л. 207б—210а, с името на Йоан Златоуст. Пази се в ГИМ, Москва, сбирката на Чудовия манастир № 317.

17. Сборник, състоящ се от две части, втората е от XVII в., I—л. I—197; II—л. 198 докрая, 4°, общо 402 л., полуустав, л. 343а—354б, с името на Йоан Златоуст. Пази се в ГПБ, Ленинград, сбирката на М. Погодин, №800/II.

18. Измарагд, първична редакция с прибавка на празнични слова, руска редакция, XVII в., 310 л., 1°, полуустав към бързопис, като 97 подред е поместено в СП с името на Йоан Златоуст. Пази се в ГПБ, Ленинград, под сигнатура F I 233.

19. Тържественик, руска редакция, XVII в., 157 л., 1°, полуустав, л. 119а—123б, без името на автора. Пази се в ГПБ, Ленинград, сбирката на М. Погодин, № 958.

20. Сборник, руска редакция, от втората половина на XVII в., 693 л., 4° полуустав, л. 568а—579б, с името на Йоан Златоуст. Пази се в ГПБ, Ленинград, сбирката на М. Погодин, № 831.

21. Чети-миней за юли и август, руска редакция, XVIII в., 429 л., 1°, полуустав, л. 282б—284а, съкратения вариант, с името на Йоан Златоуст.

22. Сборник слова и жития за цяла година, руска редакция, XVI и XVII в. (л. I—277—от XVI в.), 324 л., 1°, полуустав, л. 138а—141а, с името на Йоан Златоуст. Пази се в Народна библиотека „Кирил и Методий“, София, № 320. За този препис вж. Д. Иванова-Мирчева. Йоан Екзарх български, с. 46—47.

23. Сборник слова и жития, руска редакция, XV в., 484 л., полуустав, л. 223б—232а, с името на Йоан Златоуст. Пази се в ГПБ, Ленинград, сбирката на Соловецкия манастир под № 637 (804).

24. Тържественик, руска редакция, XVI в., 1°, 167 л., полуустав, л. 202б—210б, с името на Йоан Златоуст. Пази се в ГПБ, Ленинград, сбирката на Соловецкия манастир под № 370 (1050).

25. Чети-миней за август, руска редакция, 1627 г., писан от Герман Тулупов, л., 1°, полуустав, л. 289а—291б, с името на Златоуст, съкратения вариант. Пази се в ГБЛ, Москва, сбирката на Троице-Сергиевата лавра.

26. Измарагд с прибавки, руска редакция, началото на XVII в., 329 л. 1°, полуустав, л. 302б—308а, с името на Йоан Златоуст. Пази се в ГБЛ Москва, №202, сбирката на Троице-Сергиевата лавра под № 202.

Сравнението между текстовете на преписите от разширената редакция показва, че те нямат сериозни лексикални отлики. Най-стар и най-близък по време на възникване до архетипа на разширената редакция е преписът от ръкопис № 20 на сбирката на Чудовския манастир (Чуд. 20). По отношение на този препис останалите се разделят на две групи — няколко от по-ранните преписи (от XV в.) и съкратеният вариант на тази редакция следват с много дребни варианти Чуд. 20. Останалите се обединяват от няколко общи разночетения. (Тук естествено не се имат пред вид правописните особености на отделните преписи.)

По-долу обнародвам уводната част на разширената редакция по Чуд. 20 (№ 1 в археографските бележки). Разночетенията с целия текст на СП са дадени при Мих. За да се види отношението на Чуд. 20 към останалите преписи от същата редакция, са подбрани всички съществени лексикални варианти по следните преписи: ръкописи № 1935 от сбирката на Погодин (Пог. 1935, № 6 в археографските бележки), ръкопис № 853 от същата сбирка (Пог. 853 № 8 в археографските бележки) — и двата представят съкратеният вариант и следват почти без отклонение Чуд. 20; ръкопис № 868 от сбирката на Погодин (Пог. 868, № 12 в археографските бележки) и ръкопис № 800 от същата сбирка (Пог. 800, № 17 в археографските бележки) — тези два преписа представят групата на преписите с известни малки отклонения от Чуд. 20. В последния пасаж, където текстът се връща към Екзарховата творба, са посочени и вариантите на Г и Б. Текстът се предава със запазени титли и съкращения, без надредните знаци, които са редки и без система; с осъвременена пунктуация.

Л. 109 а: Мцⷭа авгⷭу въ ѕ҃ слоⷡ Іо̂н Злаⷮу на преображеⷩ г҃а наⷲ і҃са хⷭа.

Б҃ъ перваго ч҃лвка створі [1]в ран въведе[2] ѥго и заповѣдавъ ѥму да познаѥть [3]вл̂ку и зижителѧ[4] всѧчьскимъ. Заповѣдь же [5]ѥму бѣ[6] не тѧжька дана, но ѿ[7] всего древа сущаго в ран власть имѣти ꙗсти[8], ѥдино же показа[9] ѥму сⷠлюсти и не прикасати сѧ ѥмь[10], ни[11] вкусити ѥго[12]. И се же ꙗвѣ рекъ ѥму: Аще преступита мою заповѣдь, то обнажита сѧ моѥꙗ славы и см҃ртью оумрета.

Мы же, заповѣдь б҃ию преслушавше[13], лестьца дьꙗвола послушахомъ, сладъко ласкающꙗ и в погибель ведущꙗ. Ꙗкоже и нынѣ многи заповѣдии
Л. 109 b б҃ии не брегуще, но дьꙗволѧ свѣты[14] приѥмлюще и того [15]волю свершающе[16].

Тои же[17] злодѣи испе//рва преже створеньꙗ ч҃лвча противникъ б҃у ꙗві сѧ, добръ бывъ и на добро створенъ, свѣтъ[18] свѣтлыми а҃нглы[19] створенъ, съ прочими на службу созданъ бывъ[20]. И не восхотѣ повинути сѧ творцю, но възгордѣвъ, помысли лукавы свѣтъ въ себѣ, рекъ: Поставлю преⷭтлъ собѣ[22] на облацѣⷯ и селико имамъ подъ собою[23], ѿ ниⷯже приму славу и буду подобенъ вышнему. Ѥдинъ бо бѣ[24] старѣишина десѧтому чину. Б҃ъ же вся мысли ѥго вѣдыи[25] и съверже ѥго с кругъ нбⷭныхъ съ ѿступными его [26]с ними[27] силами. И быша бѣси во а҃нглъ мѣсто и тма быⷭ[28] въ свѣта мѣсто.
Л. 109 c Дьꙗволъ же, не моги въ б҃ъ преложити сѧ, но на б҃ию тварь лесть свою излиꙗ и своимъ недугомъ чл҃вⷦа оуꙗзви. Влѣзъ[29] въ[30] змию и обрѣ//тъ жену кромѣ мужа своѥго сходѧща, прелестью рекъ: Что вама повелѣ б҃ъ ꙗсти, [31]что ли не ꙗсти[32]. Она же показа ѥму древо, рекущи. Сего не повелѣ б҃ъ [33]вкусити нама ѥдиного[34] [35]и реⷱ да с҃мртью оумрета[36]. Дьꙗволъ[37] реⷱ: Не с҃мртью оумрета, но будета ꙗко б҃ъ, вѣдуще[38] добро и зло.

Жена, потщавші сѧ славы и бжⷭтва желающе, вкуси[39] и мужеви дасть. И абьѥ [40]нага быста[41] славы б҃іꙗ [42]и гласу б҃ию бышю[43]: Адаме, гдѣ ѥси?

И рⷱ҇е Адамъ[44]: Г҃и[45], гл҇а твои оуслышахъ[46] и скрыхъ сѧ, [47]ꙗко нагъ ѥсмь[48].
И рⷱ҇е ѥму[49] Б҃ъ: [50]Аще бы[51] моѥꙗ заповѣди не ослушалъ сѧ[52], не бы нагъ
былъ.

И потомъ изведе ꙗ[53] изъ раꙗ и облече ꙗ в ризы кожаны и см҃ртью
осуди ꙗ[54]. И порадова сѧ врагъ нашею погибелі. И потомъ оумножьшим сѧ
Л. 109 d ч҃лвкмъ на земли //и множѣишѣ льсти наоучи ꙗ: братооубииству и блуженню,
зависти, клеветѣ, лжѣ, идолослоуженью, грабленню, мьздоиманью, лихоимьству,
мужеложью[55] и прочимъ всѣмъ злобамъ, ихже Б҃ъ ненавидить. Да того[56]
ради и потопъ наведе на первыꙗ люди, хотѧ оставити всѧко безаконнѥ.
Обрѣтъ Ноꙗ мужа[57] правдива, боꙗща сѧ Б҃а и ѿлучена ѿ дыꙗвъльскихъ
дѣлъ, съблюде и[58] съ женою и с треми с҃ны и съ женами ихъ[59]. И ѿ того
паки люди оумножиша сѧ. Дыꙗволъ же не престаꙗ рать творѧ на Б҃а, прельщаꙗ[60]
ѥго тварь к собѣ[61], да не ѥдинъ въ вѣчную муку внидеть, тому бо
ѥсть оуготована и анг҃ламъ ѥго. Да [62]того ра̂[63] ч҃лвколюбець м҇лтвы[64] Б҃ъ посла
Л. 110 а пророки своꙗ и праведники по всѧ времена своꙗ[65]. Они же // непокориви и ового
оубиша[66], другиꙗ же претроша пилами инѣх каменьѥмь побиша, посолники
Б҃иꙗ.

Б҃ъ же, понеже ѥстьтвомъ прем҇лтвъ ѥсть, послѣже посла [67]и не пощадѣ
ѥдиночадаго с҃на своѥго[68], но вдасть[69] ѥго, да всѧкъ, вѣруꙗ во нь, и
погибнеть, но [70]обрѧщеть жизнь вѣчную[71]. Тѣмьже ѥдиночадыꙵ с҃нъ слово
Б҃иѥ съ присносоущно о҃цю [72]въ желѣниѥмь о҃че[73] поспѣщеньѥмь ст҃го д҃ха ѥдинъ
сы пр҇чтыꙗ[74] тр҇ца, не терпѧ зрѣти твари своѥꙗ погибающа, сниде за бесчисленую
ѥго[75] мл҇ть, въплоти сѧ ѿ [76]пр҇чтыꙗ при҇двці[77] М҃рьи и ѿ ст҃го
д҃ха зачатъ бы҇ и роди сѧ с҃нъ[78] и бесѣменьꙗ[79] ѥго Б҃ца нар҇е сѧ. И бы҇ во
Л. 110 в двою ѥстьству — с҃нъ Б҃ии исполнь Б҃ь по божьству и исполнь ч҃лвкъ[80] по
ч҇лвчтву. Требѣ бо бы҇ въ водець безь грѣха, иже можеть възъврати// ти
ч҇тымъ путемъ ч҃лвчьскоѥ племѧ[81] въ мѣсто породноѥ паки[82] въвести[83]. Ꙗкож
г҃лть Павелъ[84], рекии: Путь наⷨ обновить новъ. И пребывающе[85], скончаѥть
дѣла о҃ча, понавлѧѥть плоть на бестлѣньꙗ[86] грехомъ съдѣла[87] съм҇рть бы
ту[88] же оумрѧ и [89]грѣхи погублѧꙗ[90], ин҃аку[91] бл̂гть творѧ собою, аже при
ѥстьствѣ ч҃лвчи ѥсть. По трех же десѧтⷯѣ лѣтъ кр҃щниѥ приꙗ, грѣхи наша
омываꙗ и во оученьѥ приимъ[92], оученики нарⷱ҇е.[93] И[94] въ ѥдинъ ѿ дни хотѧ

имъ показать[95] ꙗкоже прити имать[96] въ славѣ бжⷭтва[97] своѥго[98] и[99] плоти
Л. 110 c чл҃вчьстѣи в последнии дн҃ь на судъ. И рⷱе к нимъ: Суть ѥтери ѿ [100]прѣ̂сто-
ꙗщихъ сдѣ[101], иже не имуть вкусити смр҃ти, дондеже видѧть[101] сн҃а чл҃вча, гр҃ѧ-
дуща въ славѣ своѥи. Таче[102] по г҃ днии поѧ Си//мона[103] Петра и Ꙗкова[104],
Іоана (!) браⷮ ѥго и[105] возведе ꙗ на гору высоку ѕѣло. И преобрази сѧ пред
ним̋, [106]и просвѣти сѧ лице ѥго ꙗко сольнце[107] и ризы ѥго быша бѣлы ꙗко
снѣгъ.[108] Мужа же[109] мѣнить иже[110] не имуть вкус҃ити смр҃ти, дондеже видѧть
славу приходнуую ѥго[111] и то[112] сиѥ то[113] бѧху триѥ аⷭпли[114] ѿ двою на десѧть[115],
ꙗже поимъ[116], възведе ꙗ[117] на гору. [118]Възведе же ꙗ[119], хотѧ[120] показати
[121] кто се ѥсть, чии ли ѥсть сн҃ъ[122]. Єгда бо ꙗ въпрашаше, гл҃ѧ[123]: Кого мѧ
гл҃ть чл҃вци сн҃а чл҃вча[124]. И[125] гл҃аша ѥму: Ови Илью, а друзи Ѥремѣю или
ѥдиного ѿ пр҃рк. Сего[126] ради възведе ꙗ на гору и[127] показа имъ, ꙗко
же [128]нѣⷭ Илѧ̂, но б҃о [129](!) Илынъ, иже бѣ и[130] Ѥремѣю ос҃тилъ во оутробѣ
мт҃ри; ни ѥдинъ ѿ пр҃ркъ, но б҃о[131] пр҃рчьскъ, иже[132] посла ѧ.

РАЗНОЧЕТЕНИЯ

1—2. и вселн Пог. 868; в раи вселн Пог. 800.—3—4. съдѣтелѧ вл̂кꙋ Пог. 868, Пог. 800.—5—6. разм. бѣ ѥмоу Пог. 193. 5—7 липсва Пог. 800.—8. липсва Пог. 868; Пог. 800.—9. заповѣда Пог. 868.—10. ѥмоу, което е правилно в останалите, само Пог. 853 повтаря грешката. — 11. и не Пог. 1935.—12. ѿ него Пог. 868; Пог. 800.—13. приб. и. — 14. свѣъты в останалите без Пог. 853.—15—16. заповѣ̂ творѧщи Пог. 868; Пог. 800.—17. бо Пог. 868; Пог. 800—18. свѣтель Пог. 868; Пог. 800; приб. съ Пог. 1935; Пог. 800.—19—20. прочими създанъ бѣ на слꙋж'бꙋ Пог. 868; Пог. 800.—21 съвѣтъ Пог. 868; Пог. 1935; Пог. 800.—22. свои Пог. 800.—23. приб. воини Пог. 868; Пог. 800.—24. липсва Пог. 868; Пог. 800.—25. свѣди Поч. 868; Пог. 800.—26—27. липсват Пог. 868; Пог. 800.—28. липсва Пог. 800.—29. приб. въ злодѣица Пог. 868; бо въ злодѣицоу Пог. 800.—30. липсва Пог. 800.—31—32. липсва Пог. 853 Пог. 800; или что не ꙗсти Пог. 1935.—33—34. ꙗсти Пог. 868; да ꙗсти Пог. 800.—35—36. да не смртью оумрета рече Пог. 868; Пог. 800.—37. приб. же ѿвѣщавъ Пог. 868; Пог. 800.—38. липсва Пог. 868.—39. приб. абїе Пог. 868; Пог. 800.—40—41. ѡбнажиста сѧ Пог. 868; Пог. 800.—42—43. глаⷭ къ немꙋ бывшоу Пог. 868; гласоу бывшоу к немоу Пог. 800.—44. липсва Пог. 868, Пог. 800.—45. липсва Пог. 868, Пог. 800—46. слышахъ Пог. 1935.—47—48. липсва Пог. 868, Пог. 800.—49. липсва

Пог. 800—50—51. Да бы се Пог. 868, Пог. 800.—52. липсва Пог. 800.—53 липсва Пог. 800—54. липсва Пог. 800.—55. моужеложенїю Пог. 1935; мужеску полу леганїю Пог. 868, Пог. 800.—56. тѣмь Пог. 868; Пог. 800.—57 липсва Пог. 868, Пог. 800.—58. Нои Пог. 868, Пог. 800.—59. сн҃въ его Пог. 868, Пог. 800.—60—61. тварь его вѣдыи к' себе Пог. 868; Пог. 800; въвѣдыи Пог. 800.—62—63, то видѣвь Пог. 868, Пог. 800.—64. липсва Пог. 868, 800.—65. липсва Пог. 868, Пог. 800.—66. више Пог. 868, Пог. 800.—67—68. сн҃а своего единочадаго не пощадѣ Пог. 868, Пог. 800.—69. погрешно власть Пог. 868.—70—71. но имать житїе вѣчное. — 72—73. въ изволенїемъ оч҃еⷨ Пог. 868, Пог. 800.—74. ст҃ыѧ Пог. 800.—75. липсва Пог. 868.—76—77 дв҃ци Пог. 868, Пог. 800.—78. приб. бж҃їи Пог. 868, Пог. 800—79. без' сѣмени приб. ꙗко рожш̂аꙗ Пог. 868, Пог. 800.—80. липсва Пог. 800.—81. естьство Пог. 868, Пог. 800.—82. липсва Пог. 868, Пог. 800.—83. Оттук продължава текстът на Йоан Екзарх (Г, 240 б, 18). — 85—87. Да ꙗкоже и Павелъ гл҃етъ.—85. приб. и Г. Б.—86. безыстлѣнние Б; приб. а ꙗже Г. — Пог. 868, Пог. 800.—87. быⷭ съдолѣла Г; сдѣꙗнна Б; съдѣлана Пог. 1935—88. то Пог. 868, Пог. 800.—89—90. погуби грѣⷯ Б.—91. и инако оубо Пог. 868, Пог. 800; и инакѫ Г.—92. поимъ Г; липсва Б.—93. събра Г, Б, Пог. 868, Пог. 800.—94. липсва Б, Пог. 868, Пог. 800.—95—96. како имать приити Г, Б.—97. бжⷭтъвнъи Г, Б.—98. липсва Г, Б.—99. приб. въ Б.—100. здъ стоѧщиⷯ Пог. 800; стоѫщиⷯ зде Г.—101 не видѧть Б.—102. также Пог. 800; паче Пог. 853; и паки Б.—103 липсва Пог. 800.—104. приб. и останалите.—105. ти Г; тъ Пог. 868; Пог. 800.—106—107. лице емоу въсиа ꙗко и сл҃це Г; и въсиꙗ лице еⷮ ꙗко слнце Б.—108 и свѣтъ Г.—109. бо ѫже Г; ихже Б.—110. приб. рече Пог. 800; липсва Г.—111. пришествиꙗ его Б; липсва Пог. 800.—112. кто Пог. 1935; (И кто сие?.—113. липсва Б; же Пог. 800 114. липсва Г.—115. Край на съкратения вариант на разширената редакция, приб. боу же нашему слава Пог. 1935.—116. поимъ Пог. 868, Пог. 800. 117 липсва Г, Б, Пог. 800.—118—119. липсва Б.—120. приб. имъ Б.—121—122. кто еⷮ сн҃ъ сън чии ли Г; кто еⷭ сн҃ъ гии ли еⷭ Б; кто есть сн҃ъ сїи чии ли сн҃ъ Пог. 800.—123. рекы Г, Б. 124. быти Пог. 868, Пог. 800.—125. липсва Г, Пог. 868, Пог. 800; они же Б.—126 и сего Б.—127. липсва Пог. 868, Пог. 800.—128. ꙗко Г, Б, Пог. 868, Пог. 800.—129. б҃ъ останалите.—130. липсва Б, Пог. 868, Пог. 800.—131. г҃ъ останалите.—132 приб. и Г, Б.

ЕДНА НЕИЗВЕСТНА СБИРКА ОТ СЛАВЯНСКИ РЪКОПИСИ В РУМЪНИЯ

СВЕТЛИНА НИКОЛОВА

В Централната държавна библиотека (Bibliotecă Centrală de Stat) в Букурещ се намира една малка сбирка от неописани славянски ръкописи[1]. Ръкописите—десет на брой—са постъпили тук от частни колекции или са били набавени чрез антикварни книжарници. Досега те не са привличали вниманието на специалистите. Само един от тези ръкописи — най-старият (изборно евангелие от XIII в.) — е отбелязан в научната литература[2].

Безусловно, това е най-ценният ръкопис в сбирката. Той е не само един от най-старите славянски ръкописи, съхранявани в румънските книгохранилища, но и един от най-старите запазени до днес български ръкописи. Неговият текст е важен с оглед изследването на най-стария славянски превод на евангелието, тъй като в редица случаи съвпада с два от найранните старобългарски писмени паметници — Асеманиевото и Зографското евангелие.

Останалите славянски ръкописи от сбирката на Централната държавна библиотека в Букурещ са от XVI, XVII и XVIII в. Най-интересен между тях е един руски сборник със смесено съдържание, който съдържа голям брой оригинални творби на староруската литература, а също и някои произведения на старобългарската литература. Тук е поместена руската версия на житието на Николай Мирликийски от края на XI или началото на XII в. Особено богато е представена руската литература от втората половина на XV до края на XVII в. Тук откриваме манастирския устав на Йосиф Волоцки, житието на основателя на пустинните манастири в Псковска област Ефросин, „Повесть о новгородском белом клобуке“, житието на ростовския затворник Иринарх, популярното сред старообрядците съчинение на Арсений Суханов „Проскинитарий, хождение старца Арсения Суханова в 7157 (1649 г.) году во Иерусалим и в прочия святыя места для описания святых мест и греческих церковных чинов“, една от създадените през втората половина на XVII в. повести за хмела, знаменитите „Поморские ответы“ и др. Заслужават внимание също и намиращите се тук произведения на старобългарската литература — поместената в сборника част от посланието на Евтимий Търновски до Киприан, както и непознатият руски вариант на апокрифа за кръстното дърво, смятан за творба на поп Еремия.

---

[1] Освен тези ръкописи в библиотеката има още шест ръкописа от XVII, XVIII и XIX в., за които съобщи накратко N. Moldoveanu. Cîteva manuscrise muzicale vechi slave din România. — Biserica Ortodoxă Română, XCIII, 1973, nr. 9—10, p. 1162—1164.

[2] E. Linţa. Cele mai vechi manuscrise slave din ţara noastra. — Romanoslavica, XVIII, 1972, p. 250—251.

Другите ръкописи могат да заинтересуват преди всичко езиковедите. Привличат вниманието едно четириевангелие от XVI в. и два апостола от XVI—XVII в., българска редакция, но със забележимо руско влияние. Вероятно те са писани в Молдавия и трябва да се имат пред вид при изследването на създаваната в тази област славянска книжнина. Тук се намира също един октоих от XVIII в., писан на църковнославянски и румънски език, чието проучване би обогатило представите за двуезичната славяно-румънска книжнина.

Макар и неголяма по обем, сбирката от славянски ръкописи на Централната държавна библиотека в Букурещ представлява интерес за специалистите. Моята задача е да обърна внимание върху тези ръкописи и чрез предлагания тук опис да ги направя достъпни за научни изследвания[3].

1. I. Ms. $\frac{\text{sl. XIII}}{\text{I—1}}$ (10 848) *Изборно евангелие,* XIII в., българска редакция.

125 пергаментни листа, 23, 5 × 17, 5 см. Оригинална пагинация няма. Преписвачът е означил само броя на колите в долния десен ъгъл, но сега не всички означения личат (на л. 24а е отбелязано началото на 4 кола, на л. 56а—началото на 8 кола, на л. 64а—началото на 14 кола, последната означена кола е 22). От първата кола липсва един лист, между л. 63 и 64 липсват 5 коли (9, 10, 11, 12 и 13), между л. 71 и 72 липсват десетина листа (от 15 и 16 кола).

Пергаментът е дебел, плътен и твърд, кафеникав на цвят. От л. 8 до л. 42 горните външни ъгли са откъснати и са подлепени през XVIII в., като е дописан и липсващият текст. До л. 17 са откъснати и долните вътрешни ъгли, като до л. 15 те също са подлепени през XVIII в. и е дописан текстът.

Подвързията е от по-късно време, дъски, обвити с кожа. Върху предната корица има орнаментиран кръст, а върху задната — геометричен орнамент. Кòлите са разкъсани.

Писмо — среден полуустав, по 20 реда на страница, без надредни знаци и ударения (често има само точки над гласните със значение на йотация). Украсата е скромна: заглавията, заглавните букви и някои инициали са писани с червено и синьо мастило.

Съдържание:

л. 1а—63б: Изборно евангелие. Без край. Четивата вървят подред: от Пасха до Петдесетница са дадени четива за всеки ден, а след това само за съботните и неделните дни. Текстът завършва с началото на четивото за деветата неделя на новата година (Лук., гл. XII, ст. 16). По състава на четенията си запазеният текст съвпада напълно с типа на краткия апракос, представен в Остромировото евангелие.

---

[3] Със славянските ръкописи от Централната държавна библиотека в Букурещ имах възможност да работя в началото на 1974 г., по време на една научна командировка в Румъния. Румънските приписки, които цитирам в описа, са разчетени от М. Ангелеску, научен сътрудник в Института по история и теория на литературата в Букурещ. Нему и на В. Секареску, завеждаща Ръкописния отдел при Централната държавна библиотека, изказвам сърдечна благодарност за помощта, която ми оказаха при запознаването ми с написаните на румънски език откъси и приписки. Микрофилмови снимки на части от ръкописите се намират в Научния архив при Българската академия на науките. (Сбирка V, № 2063, № 2081, 2060, 2075, 2117, 2055 2058, 2072, 2101.)

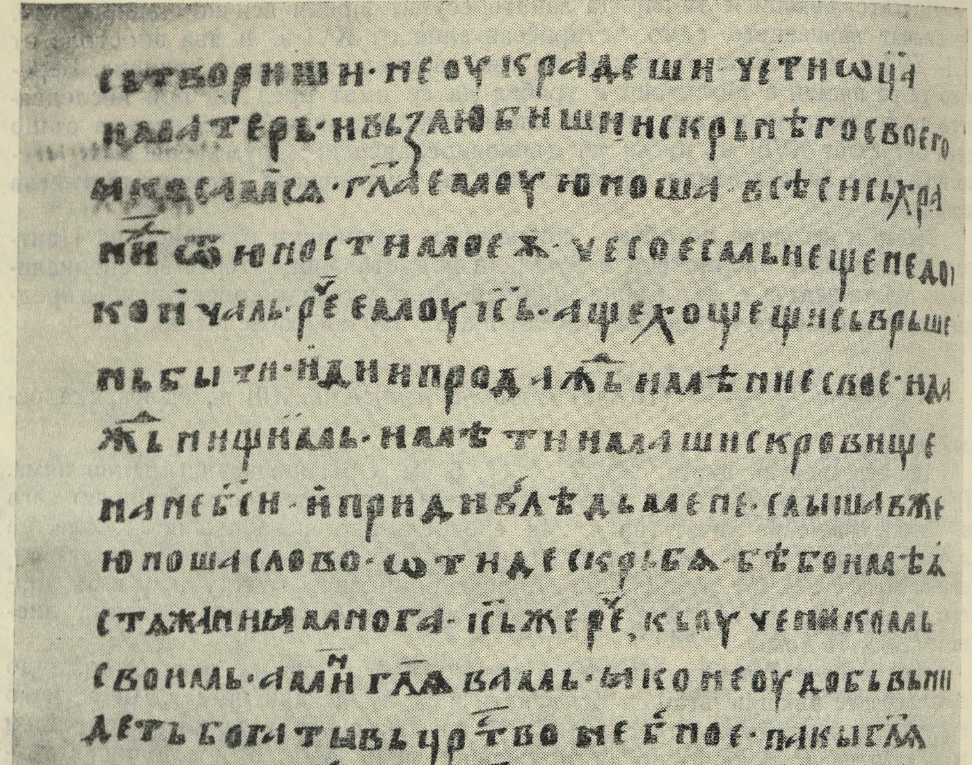

сътвориши· не оукрадеши· чьти оца
и матерь· и възлюбиши искрьнѣго своего
яко самъ ся· гла ѥмоу юноша· вьсѣ сиѥ схра
них отъ юности моѥ ж· чесо ѥсмь не ще недо
кончаль· рече ѥмоу ісь· аще хощеши съвьрше
нь быти· иди и продаи имѣние свое· и да
жь нищимь· и имѣти имаши скровище
на небеси· и приди вь слѣдь мене· слышавъ же
юноша слово· отиде скрьбя· бѣ бо имѣя
стяжания многа· ісь же рече кь оученикомь
своимь· аминь гла вамь· яко не оудобь вни
деть богатыи вь цртво небесное· пакы гла
вамь· яко оудобѣе ѥсть вельблоудоу· сквозѣ оуши
игльнѣ проити· не же ли богатоу вь цртво
бжие вьнити· слышавше же оученици ди
вляхоу ся зѣло· глаше кто оубо можеть
спень быти· вьзрѣ же ісь рече имь· отъ чловѣкь
все невъзможно ѥсть· а отъ ба вьсе възможна
зьѡ врѣ· съвѣть сътвори
ша фарисеи на иса· да и ѡбальстять словомь
и посълаша кь нему оученикы своя·

№ 1. Изборно евангелие, XIII в.

л. 64а—71б: Евангелията на страданията Христови за велики четвъртък. Без начало и край. Текстът започва от първото евангелие, Йоан, гл. XVI, ст. 8 и завършва с част от четвъртото евангелие.

л. 72а—76б: Указания за евангелските и апостолските четива.

л. 77а—117а: Месецослов със съответните евангелски четива за някои дни.

На 14.II (л. 104а) е отбелязан Кирил Философ: памѧⷮ ѿ҃ца н҃шего Кирила философа. и оуч҃тлѣ словѣнскаго.

На 6. IV (л.107б) е отбелязан Методий: ст҃го ѿ҃ца нашего Еѵтоухиѥ. арⷭхиппа, цр҃ѣгра̂. и оуспение ѿ҃ца н҃шег Методиѥ. архиеⷭппа морав'ска. и оуч҃тлѣ словенска.

л. 84б: Мⷭць. ѡктѧⷡ рекомы листопадь.

л. 117б—119а: Кончашѧ сѧ миⷱнѫ слоужбы ст҃хь. абие же скажемь прочимь всѣмь е̂га хощеши мⷱкꙋ и̂ пр҃ркоу. и̂ ап҃лоу. и̂ сⷭщенко̂ и̂ пр̂пobномоу. и̂ исповѣдникоу. абие з̂е скажеⷨ. (Указания за общи служби.)

л. 119б—125б: Єѵⷢлиѥ. оутрнѣа. вскрⷭна.

л. 125б: А се г҃дскымь днемь. оуказь. Без край.

Евангелският текст е предаден в доста правилна и старинна редакция, като същевременно притежава и някои нови черти (в сравнение с най-старите славянски изборни евангелия и четвероевангелия: Асеманиевото, Савината книга, Остромировото, Зографското и Мариинското). Ето някои примери: приходить година (градеть година Ас. М., придеть година Остр.) — Йоан, IV, 23; месиѩ градеть (месиа придет Ас. Остр. З. М.) — Йоан, IV, 35; рекомы (глаголемы Ас., нарицаемы Остр., рекомы З. М.)—Йоан, IV, 25; готовы (плавы — всички посочени) — Йоан, IV, 35; искони (искони Ас. З. М., испръва Остр.) — Йоан, VIII, 44; VI, 64; многь народь градѣхѫ (мъногъ народъ градетъ Ас. З. М., многъ народъ идетъ Остр.) — Йоан, VI, 5; градѫ (прѣходѧ Ас., мимоиды Остр. З. М.) — Йоан, X, 26; етери (етерии Ас. З., ѥдини́ Остр. М.) — Йоан, IX, 16, призваста (възгласишѧ Ас. Остр. З., призъвашѧ М.) — Йоан, IX, 18; година (година Ас., часъ С. З.) — Йоан, XVII, 1; V, 35; да сьбѫдеⷮ сѧ писанїе (да съконьчаѭтъ сѧ кингы С., да събѫдѫть сѧ кънигы Остр. М.) — Йоан, XVII, 12; зваше (възъпи С., зьваше — другите) — Йоан, VII, 42; етери (инии —С., етерии — Ас. Остр. З., едини — М.) — Йоан, VII, 25, 44; V, 5; VI, 64; Мат., IX, 3; искрьнѣаго (ближъниаго С. Остр., искрнѣаго Ас. М., подроуга З.) — Мат. V, 43; незравыѫ (болѧщихъ С. Остр., недѫжьныѩ Ас. З. М.) — Мат., VIII, 16; вѣрѫ али (вѣрѫ имали Ас. Остр. З. М.) — Йоан, V, 46; вѣрѫ али (вѣрѫ имали Ас., вѣрѫ ꙗли Остр. З. М.) — Йоан, V, 47; възыде (вънидє Ас. Остр., вьзиде З. М.) — Йоан, V, 1; видѣ дворѣны (видѣвъ сопьцѧ Ас. Остр. С. М., видѣвъ свир'цѧ З.) — Мат., IX, 23.

Правопис—едноеров. Употребява се само ь. В употребата на носовките е характерно типичното за среднобългарския период смесване: ищѫи, истиноѧ, свѣ̂тел҆ствоуѫщѫ, приѫти, погоублѧ, гл҃ѧ. В началото на думата стои винаги ѫ: ѫзыкъ, ѫти, ѫчмѣнѣˣ. След ж и ш се пише обикновено ѫ, но понякога (в 3 л. мн. ч. на аориста) откриваме и ѧ: лежѫщꙗ, помажѫть, жѫтвѣ, ꙗшѫ, оумрѣшѫ, но пристѫпишѧ, могошѧ. Винаги се пише ѫѧ: творѧщѫѧ, ѡдеснѫѧ. Засвидетелствуван е развой на вторична носовост в съюза нъ, който се пише винаги нѫ. В слаба позиция еровете са изпаднали навсякъде. Има следи от вокализация на еровете: вонъ, тои, оуповасте, пришель, двери, ничесоже. ѣ стои на етимологичното си място. Понякога се забелязва смесване на ы и и: поустыни, бисте. Йотацията е непоследователна: пише се есть и ѥ҇, ѥго, ѥи. Понякога се прави опит да се предаде йотацията с поставянето на точка над гласните: истинноѫ̇, тобоѫ̇, свѣ̂тель-ствуѫ̇ть, є̇смь. Употребата на епентетичното л е разколебана. По-често се пише приеметь, ѥмете, земѧ, корабь, приемѧ, но се среща и люблѧ, корабль, Африката ѕ или ꙁ не се употребява. Употребява се десетерично ї (писанїє видѣнїа, прїити, цр҇твїа, бж҃їа), но непоследователно .

Образец на текста:

к. 42б—43а нє̂ ѕ҃ єѵ҇ ѿ м҆ г̂ о҃. (Мат., IX, 1—8)

Вь ѡ҇ врѣ҇. вьшь̂ і҃сь вь корабь. прѣшедь и приде вь свои градь. и҆ се приносѣхѫ емоу раслаблена. на ѡдрѣ слежѫщꙗ. и видѣвь і҃съ вѣрѫ̇ его. рѣ҇ ѡслабеномоу. дрьзаи чѧдо ѡпоущаѫ ти сѧ грѣси твои. и҆ се етери ѿ книжникь рѣшѧ вь себѣ. се и власвимисает. и видѣ і҃соу помышлениꙗ иниꙗ (sic) и҆ˣ. и рѣ҇ имь вьс кѫѧ вы помышлѣете, неприꙗзниниаꙗ в ср̂цеˣ вашихь. что бо оудобь ѥ҇ реши· ѿпоущаѫт҆ ти сѧ грѣси. и҆лї рещї вьстани и ходи. нѫ да ȣвѣсте ꙗко власть имать с҃нь ч҃лчь на земи ѡставити грѣхы. тог̂а гл҃а ѡслабеномоу вьставь поими ѡдрь свои и иди вь домь свои. и҆ вьставь иде в домъ свои. видѣвше же || народи и чишѫ (sic) сѧ и прославишѧ б҃а давш·.. власть таковѫѧ ч҃лкомь.

Бележки:

На предната корица има бележки, писани от българи през XVIII в.

Изволенїе ѡ҃ца и съпоспѣщенїе с҃на и съшъствїе с҃таго д҃ха аминъ ѿ ро҇ хв҃о а҃ѱ҃м҃д҃ (1744) да҅ знае ка е подъновилъ сїꙗ книга г҃леме тетровангелїе. та го поднови петръ калчовъ да рабати за калчова д҃ша и за николова и за неника балю калчо цвѣтȣ цона добро пепетко (sic)

Кои ꙗ посвои или продаде да є проклетъ ѿ ст҃аго влⷣка и ѿ се съборъ и ѿ т҃ и н҃і ѿци аминъ.

С друг почерк: Сие евангелие харизa марка геро на папа Добрꙗ за ш̑ѹ спсение да работи за негова д҃ша и за бащина ѿцⷮ геро тати тѡ̑ро и синъ его павелъ.

За този ръкопис съобщи първа Е. Линца (*E. Linţa.* Cele mai vechi manuscrise slave, p. 250—251), но с някои неточности и съвсем накратко.

2. III Ms. sl. $\frac{\text{XVI}}{\text{III}-1}$(2706) *Четириевангелие*, XVI в., българска редакция със следи от руско влияние.

233 листа, 29,5× 20 см. Оригинална пагинация няма. Преписвачът е означил само колите на долното поле. Всяка кола има обикновено по 8 листа, но 21 и 24 тетрадки съдържат само по 4 листа, а 22 и 25 тетрадки — по 12 листа. В текста има някои липси: от първите 4 коли липсват 7 листа, между л. 111 и 112 липсват около две коли (16 и 17). Хартия доста дебела. Воден знак — глиган. Подвързия — дъски, обвити с кожа, върху която личат орнаменти. Подвързията е разкъсана. Всички листове са зацапани от влага. Писмо — уставно, по 23 реда на страница с надредни знаци и с непоследователна употреба на ударенията. Заглавията, заглавните букви, означенията в текста и полетата са писани с черно мастило.

Съдържание:

л. 1а—1б: Сказанїе прїемлѧщее въсего лѣта чи́сло є҆ѵⷢлское. ієѵⷢлистомь прїжⷮтїе. Ѿкѫдѫ начинаеть· и҆ догде стають.

л. 2а—8б: Сказанїе еже на всѣкъ д҃нь длъжно є҆ г҃лти сѧ еѵⷢлїе не̑лѧмь въсего лѣта.

л. 8б—9а: Єѵглїꙗ ст҃ыѫ великоѫ м҃ нїцѫ.

л. 9а—9б; Єѵⷢлїа оⷹтренїи въскрⷭна

л. 9б—10а: Єѵⷢлїа стыⷯ стрⷭтен г҃а б҃а и спⷭа ншго іс х҃а дванадесѧтыⷨ.

л. 10а—11б: Єже ѿ маⷮдеѧ стоⷢ еоⷹⷢлїꙗ гла́въ (Съдържание на главите)

л. 11б—14а: Ѳеѡфилаⷦта а҆рхїеп҃па ѡ҆хрⷣнскаго. прѣдисло́вїе еѵ̑ еже ѿ мад

л. 15а—81б: Єже ѿ Маⷮдеѧ ст҃ое бл҃говѣстїе.

л· 81б—82б: Главы еѵⷢлїа еже ѿ Марка (Съдържание на главите).

л. 82б—84а: Прѣ̑словїе еже ѿ Марка ст҃ого є҆ѵⷢлїа.

л. 85б: празен

л. 86а—109а: Єже ѿ Марка ст҃ое еѵⷢлїе.

л. 109а—110б: Єже ѿ Лоⷹкы ст҃ое еѵⷢлїꙗ главы (Съдържание на главите)

л. 110б—111а: Прѣ̑словие еже ѿ Лоⷹкы ст҃го еѵⷢлїа

л. 111б: празен

л. 112б—178б: Евангелие от Лука, без начало. Започва от гл. I, ст. 39.

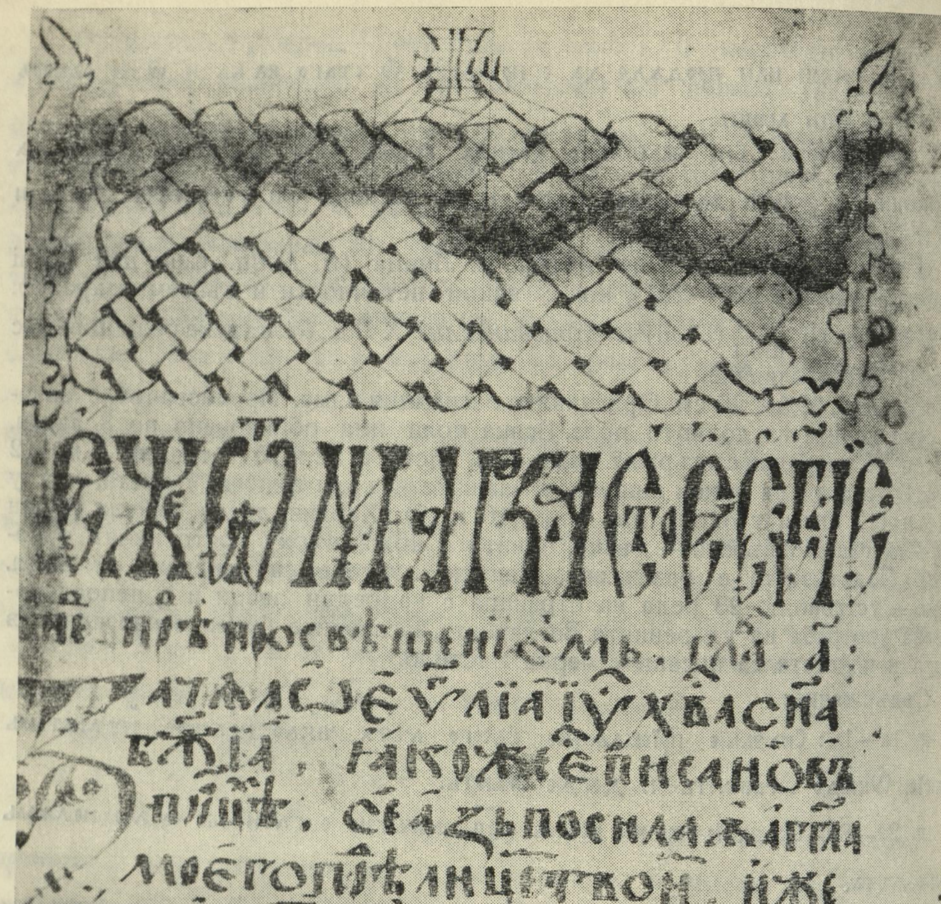

Еже ѿ Марка с҃тое бл҃говѣсте
нїе при просвѣщенїемь. гл҃а а҃:
Начало єѵ҃лїа і҃ѵ х҃ва с҃на
б҃жїа, ꙗкоже єсть писано въ
пр҃орцѣхь. се азь посылаѫ аг҃гла
моего прѣд лицемь твоимь. иже
оуготови пѫть твои прѣд тобоѫ.
глⷭ҇ь въпїѫщаго въ пѫстыни.
оуготоваите пѫть г҃нь. правы тво
рите стьꙁѧ его. бысть їѡань кр
стѧ въ поустыни. и проповѣдаѫ
крьщенїе покаанїа въ ѿпоущенїе
грѣховь. и исхождааше к немоу
вьсѣ їоудейска страна. ієрѹлимь

№ 2. Четириевангелие, XVI в.

л. 179а—180б; Прѣⷣсловїе ѐже ѿ Іѡⷩ стоⷢ҇ еѵ҃.

л. 181а—227б: Ѐже ѿ Їѡ̀анна ст҃ое е̓ѵⷢлїе.

л. 228а—232а: Съборникь съ бг҃мь починаемъ в҃і мь. мⷭцоⷨ. сказоуⷤ главы коѐмоуⷤ до е̏ѵⷢлїоу. избранныⷨ стыⷨ и празникоⷨ въсеⷨ.

л. 232б—233а: Еѵⷢлїа различна на въсѣкѫѧ потрѣбѫ.

л. 233а—233б: Оꙷказанїе гласоⷨ і оꙷтрънеⷨ еѵⷢлїаⷨ въскрⷭ҇ныⷨ и апⷭлѡⷨ. и еѵⷢлїаⷨ лѵⷮр. Без край.

Бележки:

Ръкописът съдържа няколко бележки от XVIII в., писани по полетата от различни ръце (л. 14б, 16б—18а, 103а—104б — на славянски, на задната корица — на румънски език).

л. 14б: Изьволение ѡ̆ца и по̔пешение и совершение ст҃ого дх҃ь сию книгоу рекомию еⷢлие тедрь коупиль еи рабь бж҃и на име Лариѡнь и с своею жоною Гафиею и чади его Мариею и зать его Козьма. И давь еи попови Горьдиеви за свое ѿьпоущение гхихоувь, ше бѫ немь еи нихто оузати ѿ роукь Горьдиевоухь а то бѫ еи хольоузавь, шо бѫ боувь проклать: ~ боуло то при епопице Фанови.

3. II Ms. sl. $\frac{\mathrm{XVII}}{\mathrm{II—1}}$ (3923) *Апостол*, края на XVI — първата половина на XVII в., българска редакция с много русизми. Писан вероятно в Молдавия.

265 листа, 30,5 × 20,5 см. Оригинална пагинация няма. До 31 кола на долните полета са поставени означения от преписвача. Липсват 5 листа от първите две коли, 1 лист от 12 кола (л. 84, който през XVIII в. е заменен с друг лист), 1 лист от 30 кола и 2 л. от 32 кола (л. 252—253, които са добавени вероятно през XVIII в.). Хартия плътна. Водни знаци — глиган и герб с вписан змей. Контрамарка — инициали b и v, между които стърчи детелина. Подвързия — дъски, обвити с кожа, доста повредена върху задната корица. По кожата личат следи от орнаменти. Ръкописът е сравнително добре запазен. Доста са повредени първите и последните листове, на места краищата на листовете са подлепвани по-късно. Писмо — едър полуустав, по 22 реда на страница, с надредни знаци и редки ударения. Заглавията, заглавните букви, означенията в текста и по полетата са писани с червено мастило.

Съдържание:

л. 1а—1б: Се посланїа съборныѫ.

л. 2а—63б: Дѣа́нїа ст҃ыⷯ апⷭлъ съписана стыⷨ апⷭлѡⷨ е̓ѵⷢлистоⷨ Лоукоѫ́.

л. 64а—242б: Апостолските послания подред. Преди всяко послание има Теофилактово Сказанїе.

л. 243а—252а: Сказанїе и҆звѣст иⷤ по́ въсѧ дн҃и главаⷨ дѣа҆нїи (Указател за апостолските четива по недели и дни).

л. 252б—265б: Съборниⷦ в҃і мцеⷨ сказоꙷѫ главы а҆п̔лоу,

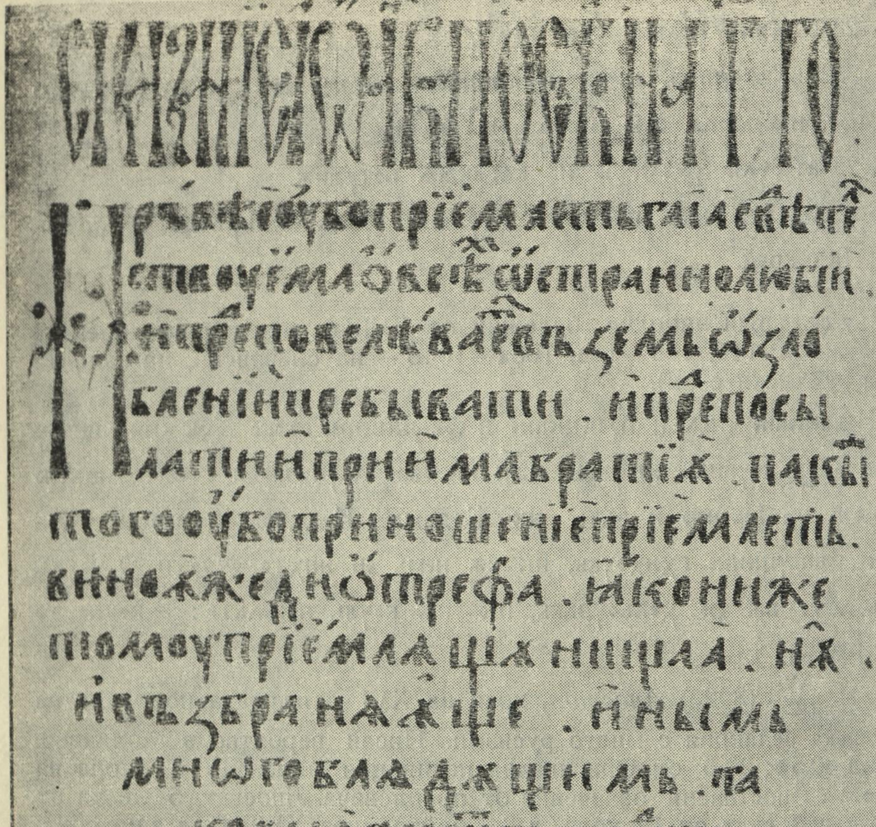

№ 3. Апостол, края на XVI—първата половина на XVII в.

Бележки:

В полетата на л. 2а—19а има следната бележка: Изволенїиⷨ оц҃а и с҃на и съврꙿшенїеⷨ ст҃го д҃ха сїѧ ѡбо книга рикома пракїꙋс сътвориⷧ раⷡ бж҃їи Їосиф свои и за д҃шѧ чаⷣ иⷯ да бѫдеⷮ... а бѫдѫ и памѣⷮ и по много врѣменⷩѫѧ състариⷣ сѧ бꙋла. Въ тоаже въстаⷣ сѧ с҃нь иⷯ почитаеⷩ и добрꙋ нравꙋ въждѣлѧ и оⷮ въсего срⷣца его на б҃а любезь, пѡпь Лꙋка и Софиⷩка ѿ тръгꙋ Асовниѡⷨнови нарицаемаⷢ ѧ и ѡкраси въ ст҃ыѧ ц҃рковⷡ въ сило Торѣни, едеже е҇ Хⷨ,аⷣ прѣ҇бна Параⷭкнва въ за д҃ши ѿцꙿ и дѣдови иⷯ и за своа иⷨ всѣⷨ и въ памеⷮ иⷯ. Аще кто ѡкрадеⷮ ѧ иⷧ иⷩзмениⷮ ѧ ѿ мѧсто того да бѫдеть ѡⷩ не прощеⷩ ѿ б҃а и ѿ въсѧⷯ ст҃иⷯ его. В л҃ зрѡз (1679) (sic!) м҇ц сеⷫ д҃ни н҃.

Целият ръкопис е изпъстрен в полетата с бележки на румънски език, писани през XVIII в. (л. 1б до л. 7а, л. 8а—б, 9а, 10а, 11а, 12а, 13, 14а, 15а, 16а, 17а, 18а, 19а, 42б, 55б, 64б, 67б—68а, 75б, 84б, 111б, 127б, 148а, 153а, 155а, 195б, 202а, 214а, 242а, 253б, 258б, 260б).

Ето някои по-интересни от тях:

л. 1б: Să să ştie de cînd au fost văcar Neculai sîn Dănilă cu dumnealui pah[arnic] Radu Racoviţă în luna lui nov. 14 în Cotnari. l[e]t 7256 (1748).

л. 3б: Să ştie că acestŭ sfînt şi dimnezeesc Apostol este a sfîntei bésérici Cotnarului şi am scris eu Ionic[ă] să să ştie va leat 7261 (1753) ghen[arie].

л. 4а: ... am scris eu Ioniţă sîn popii Lupului ce au fost la beserică Cotnari văleat 7258 (1750) mart.

л. 42б: Să să ştie cînd au venit moscali in Ţara Moldovii let 7208 (1700).

л. 65б: Să să ştie de cînd a vinit Ioniţă ... cînd să băté cu moscalii let 7240 (1732).

л. 84б: Să să ştie cînd au scos Costandin vodă turcii din Moldova la vălet 7257 (1749) şi au vinit Costandin sîn Mihaiu vod în postul Crăciunului şi au scos văcăritul cîte 2 lei şi 4 părali di vite în domnié întîi la vălet 7258 (1750) şi au fost goştina cîte 11 părali. Ioniţa sîn popii Lupului Coştian să să ştie.

л. 258б: Noi Costandin Mihail Racoviţă Cehan voevod Boji mlostivъ gospodar zemle Moldavskoi, dat-am domnii méle smerit rugătoriului nostru préutului Lupului Coştianului ce să află rugător la biserica domniai miale în tîrgu, în Cotnari, ca să fii volnic cu carté domnii méle a să apăra di poclon vlădicesc şi de alte dări oricît ar fi iar acest preut cu nemic supărat să nu fie.

4. III Ms. sl. $\frac{\text{XVII}}{\text{III—I}}$ (4285) *Апостол*, XVII в., българска редакция с много русизми. Писан вероятно в Молдавия.

157 листа, 30 × 19 см. Съдържал е 20 тетрадки, съставени от по 10 листа. Липсват около 50 листа (от 1, 8, 10, 14, 20 тетрадка и целите 7 и 11 тетрадка). Оригинална пагинация няма; от преписвача са означени само колите на долното поле. Без начало и край; липсите в средата са между л. 54 и 55, 58 и 59, 75 и 76. Хартия плътна. Водни знаци — три вида гербове: с вписана брадва (най-близък до него — у *E. Laucevicius*. Popierius Lietuoje XV—XVIII a. Vilnius, 1967, № 1702 от 1594, 1595, 1596, 1597 г.), с вписан в котва кръст и habdank (у *L. Laucevicius*. Popierius Lietuoje, № 1025—1054 от 1572 до 1647 г., но по-близък до тези от 1580—1601 г.). *Подвързия* — дъски и върху предната от тях остатъци от платно. Колите са полуразкъ-

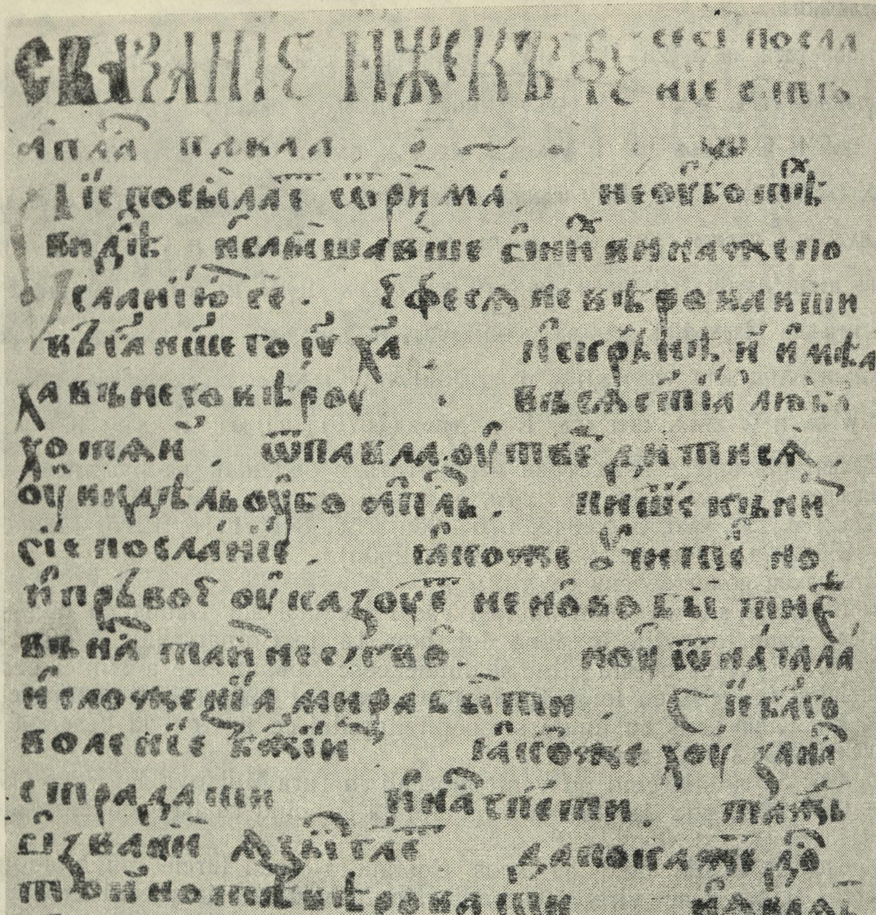

№ 4. Апостол, XVII в.

сани. Първите страници са проядени и окъсани по краищата. Писмо — среден полуустав, по 28 реда на страница, с надредни знаци и по-рядко — ударения. Заглавията, заглавните букви, означенията в текста и в полетата са писани с червено мастило. От л. 59 до л. 95 пише втора ръка с малко по-едър почерк.

Съдържание:

л. 1а—51б: Деяния апостолски. Без начало.

л. 51б—157б: Апостолските послания подред. Преди всяко послание стои Сказанїє (Теофилактово).

Върху залепените от вътрешната страна на предната и задната корица листове е написана молитва на румънски език.

5. I Ms. sl. $\frac{\text{XVIII}}{\text{I}-4}$ (4270) *Октоих*, XVIII в, църковнославянски и румънски език.

69 листа, 15 × 9,5 см. Хартия тънка и грапава. Подвързия няма, но листовете се крепят свързани. Първите два и последните два листа са проядени. Писмо — грозен дребен полуустав с различен брой редове на страница (от 22 до 28), с надредни знаци и ударения. Заглавията са писани с червено мастило.

Съдържа от л. 2а до л. 49б възкресните служби за събота вечер и неделя сутрин. На места заглавията са на румънски език с кирилски букви.

От л. 50а докрая: неясни текстове и приписки на румънски език (с кирилска графика) и на гръцки език, писани от различни лица. Сред тях интерес представлява румънската коледна народна песен, поместена на л. 59б—60б.

6. I Ms. sl. $\frac{\text{XVII}}{\text{I}-2}$ (4251) *Служебник и требник*, II половина на XVII в., българска редакция.

372 л. + 4 л., 20 × 14 см. Оригинална пагинация няма. Листовете са номерирани до 383 вероятно през XIX в., но от тях първите 11 липсват, тъй че номерацията започва в същност от л. 12. Оригинална е номерацията на колите, които са 49 на брой. Липсват цялата първа тетрадка и 3 листа от втората (изчезнали след пагинирането на ръкописа), а също първият лист от 4 кола, един лист от 7 кола, последните листове от 12 и 17 кола, два листа от 18 кола, седем листа от последната кола. Преди началото и след края на ръкописа заедно с него са подвързани 7 листа хартия от XX в. с воден знак Extra Strong.

Хартията е дебела. Водни знаци — три полумесеца с контрамарки инициали, между които стърчи детелина (най-близки вж. у *Вс. Николаев.* Водните знаци в хартиите на средновековните документи от българските книгохранилища. Т. I. С., 1954, № 231 а от 1668 г. и № 271 от 1686 г.), неясно личат също части от корона. Подвързия — нова, правена по всяка вероятност през XX в. Ръкописът е доста добре запазен. От влага са повредени около 40 листа в началото. Писмо — среден полуустав, по 17 реда на страница с надредни знаци и ударения, които не се означават съвсем редовно. Украсата е скромна: заглавията и началките са писани с червено мастило.

Съдържание:

л. 12б—21б: Сло́ⷹжба на ѡ҆сщенїє водѣ.

л. 22а—42а: [Чи]нь на ѡ҆снова́нїє [ц]ркви.

л. 42б—50б: Чи́нь бы́ваемыи [на] [ѡ]сще́нїє цркви.

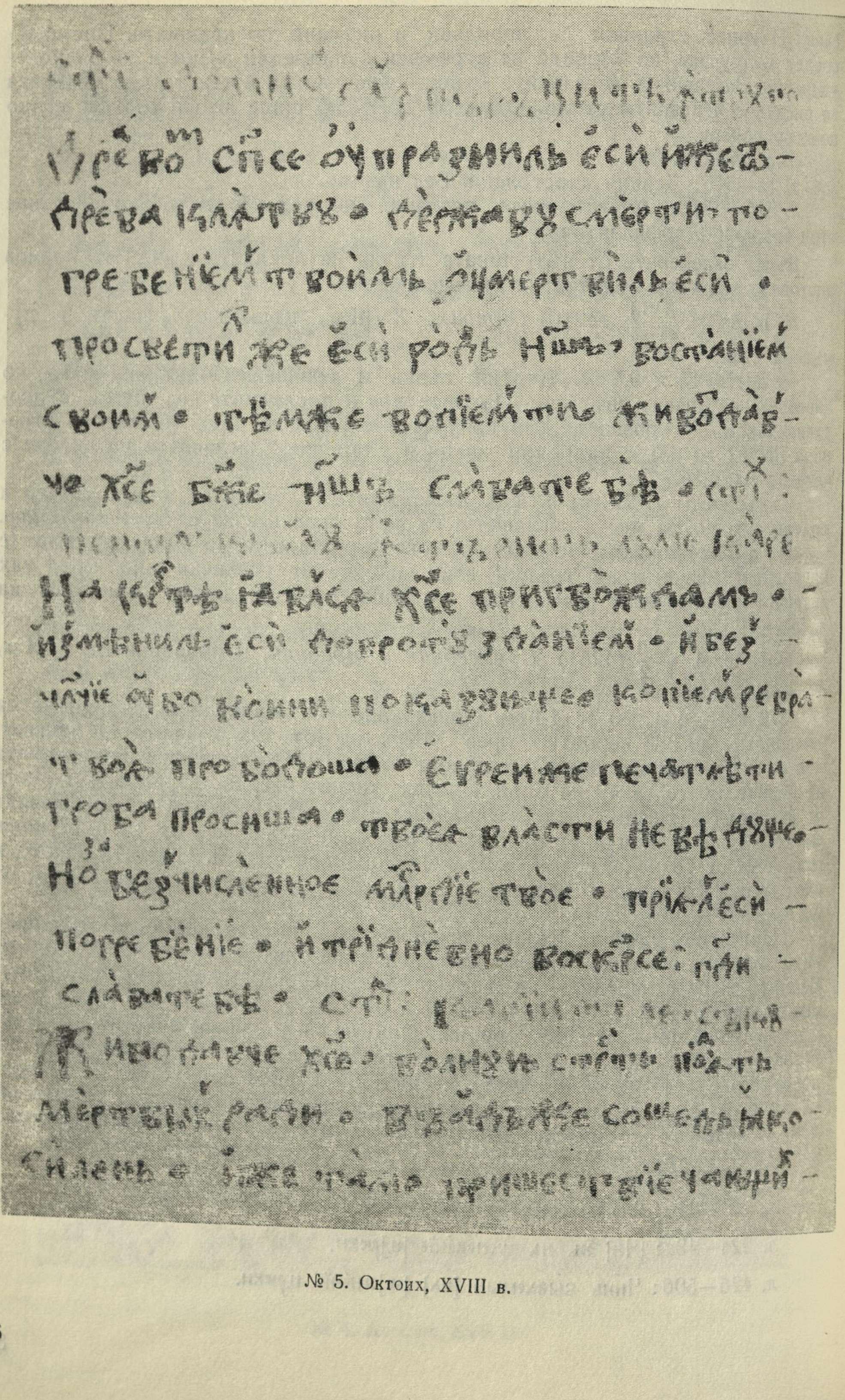

[illegible]

Древомъ спсе оупразнилъ еси иже ѿ-
древа клятву. державу смерти по-
гребенїемъ твоимъ оумертвилъ еси.
просветилъ же еси родъ нашъ. воскрнїемъ
своимъ. темже вопїемъ ти. живодав-
че хрте бже нашъ слава тебѣ. слава:

[illegible]

На крстѣ явися хрте пригвождаемъ. -
измѣнилъ еси доброту зданїемъ. и без-
члвчїе убо воини показавшее копїемъ ребра
твоя прободоша. евреи же печатати -
гроба просиша. твоея власти не вѣдуще.
но безчисленное млрдїе твое. прїялъ еси -
погребенїе. и тридневно воскресе. гди -
слава тебѣ. ст: [illegible] -
Живоначалче хрте. волную страсть подъять
мертвыхъ ради. во адъ же сошелъ яко
силенъ. и иже тамо [illegible] чающїй -

№ 5. Октоих, XVIII в.

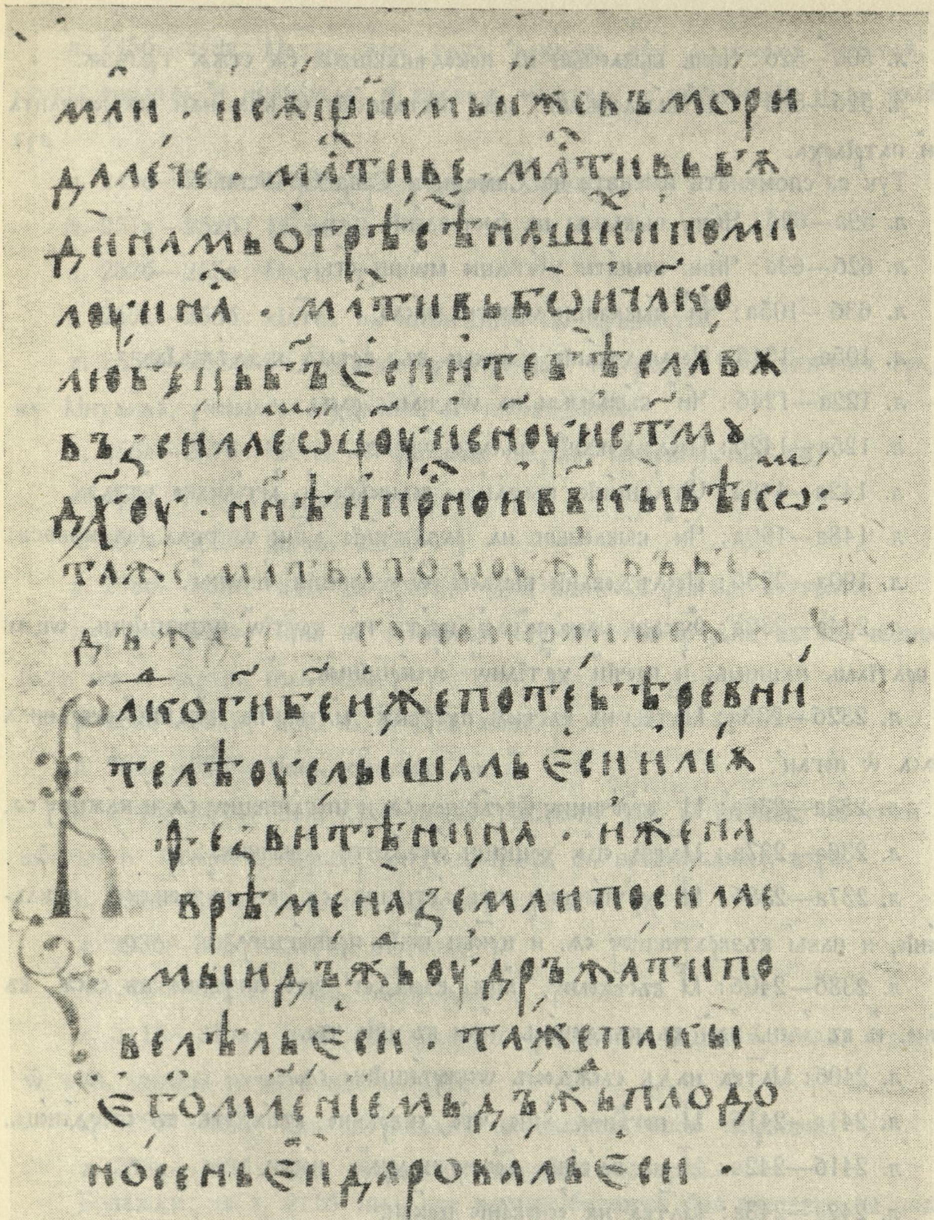

ман · нєждщиильниже ь ъмори
далєче · матнье · матнье а
дипамьогрѣє ѣнашиипоми
лоуина · матнье ьбѡнѧко
люьзиньеъ єсинтеь ѣ єлавж
възєнлаєѡцоунєноунєтмѫ
дхоу · нн ѣ ипрпонвиєыь ѣєсѡ:
тлж [illegible]
д [illegible]
ѩкогнєбєнжєпотєь ѣрєвни
тєлѣоуслышаль єсинлѧж
ѳєзвинтѣнина · нжєпа
врѣмєназємаипоєнлає
мындъжьоудръжатипо
вєлѣлєси · тажєпаиеы
єгомлєпиємьдъжьплодо
носєньєпдароваль єси ·

№ 6. Служебник и требник, XVII в.

л. 50б—52б: Чи́нь бы́ваемыи на̑ поколѣбавшѫѧ сѧ стѫѧ трапезѫ.

л. 52б—58б: Чи҃н бы́ваемыми на поставле́нїе еп҃кпа и҆ли митрополи́та и҆ли́ патрїарха.

Тук са споменати имената на Симеон и Сава Сръбски.

л. 59а—62б: Чи́нь бы́ваемы на постⷶвле́нїе цр҃ѣ.

л. 62б—63а: Чи́нь помы́ти хѡ҆тѧще мѡ́щи ст҃ыⷯ.

л. 63б—105а: Чи҃н бы́ваѫщи ѡ҆стїти ма́сло.

л. 105а—121б: Послѣдова́нїе бы́ваемо въ врѣ́мѧ бездъжді́а.

л. 122а—124б: Чи҃н бы́ваемыи на ѡ҆дѣа́нїе ра́сы.

л. 125а—142б: Послѣдова́нїе ма́лаго ѡ̑браза.

л. 142а—148а: Ѡ҆глаше́нїе въкра́ⷮцѣ велика́го и҆ а҆гг҃лкаго ѡ̑браза.

л. 148а—190а: Чи҃н бы́ваемыи на разлѫче́нїе дш҃и ѿ тѣла (за монаси).

л. 190а—223б: Послѣдова́нїе быва́ем ѡ҆ оусѡ́пшїиⷯ и҆нѡкыⷯ.

л. 224а—232а: Оу̑казь ка́ко поⷣбаѥ пѣⷮти на̑ коутїѡⷨ оусѡ́пшїимь ѡ̑цем҄ и҆ бра́тїамь на́шимь. и҆ прочїиⷨ хрⷭ҇тїанѡⷨ оуме́ршїимь.

л. 232б—233а: Мл҃твы на въсѣ́кѫ потрѣ́бѫ. мл҃тва на̑ ꙗ̑дшїиⷨ скврънинаа мѧса ѿ пога́н҄.

л. 233а—236а: Мⷧ҇ ѡ҆тро́чищоу ѿвръгшоу сѧ и҆ спога́нившоу сѧ и҆ ка́ѫщоу сѧ.

л. 236а—237а: Мл҃тва егⷣа хо́щеши ѡ҆гла́сити ѧ҆зы́чника.

л. 237а—238б: Мⷧ҇ хрⷭ҇тїа́нинꙋ прѣльсти́вшꙋ сѧ въ ѧ҆зы́чьское прѣльще́нїе, и пакы́ възвра́тившоу сѧ. и҆ цр҃кви бж҃їи прибѣ́гшоу.

л. 238б—240б: Мⷧ҇ въсѣ́комоу. а̑ще въпа́дет҄ что̀ скврънно въ съсѫⷣ. въ вино́. и въ е҆леи. и҆ли въ кладене́ць. и҆ли въ и҆но что.

л. 240б: Мл҃тва на́дь съсѫдомъ ѡскврънши́им сѧ.

л. 241а—241б: Мⷧ҇ пога́ноу. а̑ще что̀ скврънно въпа́деть въ стоуде́нець.

л. 241б—242а: Мⷧ҇ на блⷭ҇ве́нїе домоу и хра́ⷨ но́воу.

л. 242а—243а; Мл҃тва на ѡ҆снова́нїе цр҃кви.

л. 243а: Мⷧ҇ на въдрьже́нїе чⷭ҇тнаго крⷭ҇та.

л. 243а—243б: Мⷧ҇ на блⷭ҇венїе винꙋ.

л. 243б—244а: Мл҃тва в҃ то́мꙋжде.

л. 244а—244б: Мл҃тва на̑ прино́симыⷨ плѡ́дѡⷨ въсѣ́кого ѡ҆вѡ́щїа.

л. 244б—245а: Мⷧ҇ на̑ грѡ́здїемь.

л. 245а—245б: Мл҃тва на ѡ҆чище́нїе цр҃кви ѡ҆скврънене́и ѿ е̑ретикь.

л. 245б—249а: Мл҃тва ѫ҆же гл҃ть а҆рхіереи или дхѡвникь прощенѫ. за грѣ́хы вѡ́лныѧ и҆ невѡ́лныѧ. и въсѣ́кѫ клѧтвѫ и заклинанїе. и за въсѣ́кь грѣⷯ.

л. 249б—251а: Мл҃тва, раз̑рѣ́шати анаѳемѫ.

л. 251а—252б: Мл҃тва в҃.

л. 252б—255а: Мл҃тва г҃.

л. 255а—255б: Мл҃тва на̑ клън҆шїим сѧ дръзѡ́стїѫ.

л. 255б—256а: Раз̑рѣшенїе прѣ́осщеннаго патрїарха Кѡнстан҆тїнѣ гра́дѣ, кѵ́ Михаи́ла, рекомага а҆схалѡна. м̑ исповѣданїю.

л. 256а—257б: Мл҃тва ѿ въсѣкоѫ скврънѝ осквръ́нив҆шиⷨ сѧ.

л. 257б: Мл҃тва и҆дѫщи́ⷨ на рать.

л. 258а—258б: Мл҃тва бабѣ.

л. 258б—260а: Чи́нь въ третїи дн҃ь женѣ̀ по рож̑ени о҆трочѧти.

л. 260а—262а: Чи́нь на о҆бновле́нїе о҆тро́чѧти въ и҃ дн҃ь въ е҆же назна́менати е҆́го и҆ наре́щи и҆̆мѧ е҆мѹ.

л. 262а—264а: Чи́нь на м҃ дн҃ь женѣ̀.

л. 264а—284б: Чи́нь кре́щенїе дѣтеⷨ.

л. 284б—291а: Чи́нь ка́ко по̑баеⷮ приемати и҆̆же ѿ е҆ретикь. къ стѣи събѡ̀рнѣи и҆̀ а҅пⸯлъстѣи цр҃кви, прихѡ́дѧщѫѧ въ правосла́внѫѧ вѣ́рѫ.

л. 291а—293а: Чи́нь на ѡбрѫ̀че́нїе брака.

л. 293б—305б: Слоуⷤба вѣнча́нїѡ̌.

л. 305б—311б: Чи́нь и҆̀сповѣ́данїѡ̌.

л. 311б—319а: Чи́нь быва́емыи на разлѫченїе дш҃и ѿ тѣла. е҆гда̀ кто̀ ѿ҃ чл҃кь мі́рскыⷯ начне́ть и҆̀знемагати.

л. 319б—352б: Чи́нь погрибалнѣ на̑ въсѣкыⷨ чл҃кѡⷨ мі́рскымь.

л. 353а—383б: Чи́нь погрибанїе сщ҃енника. Без край.

Бележки: на л. 211б има две кратки бележки без значение на полски език и на славянски.

Ръкописът е купен от антикварна книжарница. На последния лист е означена дата 14. VII. 1959 и антикварната цена 1500 леи.

7. Ms. sl. $\frac{XVIII}{I-1}$ (231) *Богослужебен сборник*, 1789 г., църковнославянски език.

171 л., 15 × 10,5 см, запазена е оригиналната пагинация на листовете. Писмо — полууставно, по 16 реда на страница.

Съдържание:

л. 3а: Ѡглавленїе книги сеѧ.

л. 4а: Послѣдованїе вечерни.

л. 15б: Послѣдованїе полꙋнощниць.

л. 18а: Последованїе оутрени.

л. 29а: Послѣдованїе ѡ оусопшихъ.

л. 32а: Послѣдованїе исповѣди.

л. 43а: Послѣдованїе ст҃агѡ елеа.

л. 109б: Послѣдованїе малагѡ ѡсщ҃енїѧ воды.

л. 129б: Мл҃тва на немощнаго и неспѧщаго.

л. 132б: Мл҃тва на всѧкꙋю немощь.

л. 133а: Мл҃твы ѡ избавленїи ѿ дꙋхѡⷡ нечистыхъ (като автори са посочени Василий Велики и Йоан Златоуст).

л. 148а: Мл҃тва ѡ храминѣ стꙋжаемѣи ѿ ѕлыⷯ дꙋхѡⷡ.

л. 150а: Мл҃тва ѡ сꙋщихъ въ запрещенїихъ и себе клѧтвою свѧзающихъ.

л. 152а: Мл҃тва надʼ сосꙋдомъ ѡскверншем сѧ.

л. 152б: Чинъ бл҃гословенїѧ колива.

В текста често се споменават имената на руската императрица Екатерина II и на Павел Петрович (л. 5б, 10б—11а, 15а, 15б, 24б—25а, 118б 134а—134б). Възможно е текстът да е преписан от печатна книга.

Бележки:

л. 2а—2б: Во славꙋ ст҃ыѧ единосꙋщныѧ животворѧщїѧ и нердѣлимыѧ тр҃цы, о҃ца и с҃на и ст҃агѡ д҃ха, по бл҃говоленїю и бл҃гословенїю егѡ высокопреподобїѧ сщ҃енноархїмандрїта обители Зꙋграфвскїѧ гⷭдина Ігнатїа, емꙋже написа сѧ сїѧ книга (или паче рещи собранїе) во стѣи Адѡнстѣи горѣ въ рѡссїискомъ скѵтѣ Черномъ вирѣ, во ѡбласти Зꙋграфскїѧ обители въ лѣто ѿ воплощенїа б҃га и слова аѱпѳ (1789) мⷭца іаннꙋарїа. Написалъ же сїю книгꙋ іеромонахъ смиренныи Іерѡнимъ.

8. I. Ms. sl. $\frac{XVIII}{I-3}$ (4481) *Богослужебен сборник* (нотиран), XVIII в., южноруски.

210 листа, 12 × 15 см. Воден знак — гербът на Амстердам (забелязват се само части от него). Подвързия — дъски, обвити с кожа. Подвързията е разкъсана, а листовете са зацапани поради намокряне. Писмо — петлинейно киевско нотно писмо в пет и шест петолиния на страница.

Съдържа нотирани служби за вечерня от септември до август.

9. I Ms. sl. $\frac{XVIII}{I-2}$ (4250) *Сборник*, 1738 г., руска редакция.

294 листа, 20 × 15 см. Пагинацията е оригинална. Хартия — тънка. Подвързия — дъски, обвити с кожа, върху която има скромен орнамент. Върху вътрешната страна на двете корици са залепени листове от печатен

Часослов. Писмо — дребен полуустав, по 24 реда на страница, с много надредни знаци и ударения. Украсата е скромна: на л. 1а, 11а, 125а, 163а, 213б, 224б има заставки по подражание на печатните книги, заглавията са писани с червено мастило.

Съдържание:

л. 1а—10а: Предисловїе къ читателю благочестивомꙋ в нем же всѧ вещи изрꙗднѣишїꙗ книзѣ сеи своиственныѧ скращенно собранны сꙋⷮ.

л. 10а: Мл҃тва ст҃аго Єфрема преⷣ чтенїемъ книгъ.

л. 10а: Мл҃тва по чтенїе тогожъ слава тебѣ бж҃е покло̋ г҃.

л. 11б: празен.

л. 11б—124б: Книга нарицаемаѧ поꙋⷮ к цр҃ствꙋ нб҃номꙋ. Правїи и незаблꙋдныи ѿ многихъ ст҃ыхъ собраннаѧ, множае ѿ ст҃аго Касїѧна, и иныхъ ст҃ыхъ ѿц҃ъ бг҃оносныхъ бесѣдъ ѕѣлѡ дш҃еполезна и сп҃сителна. Словѡ а҃: ѿ бж҃ественныхъ писанїи собранное ѡ внꙋтрнемꙋ дѣлѣ или дх҃овнѣмъ, сирѣчъ ѡ пꙋти ведꙋщомъ до цр҃ствїѧ бж҃їѧ по немꙋ же подобаетъ ходити чистотою срⷣца нш҃его, о семъ бо дхъ ст҃ы̋ ѱал҆мистою рече, и тꙋ пꙋть в҆ нем҆ же идꙋщимъ, ѩвлю емꙋ сп҃сенїе мое.

Сего нѣкїи возлюбивъ рече: стретохъ пꙋтїи егѡ, и не совратих сѧ ѿ нихъ.

В текста има много вътрешни заглавия, които посочват използуваните източници: библейските книги, Григорий Синаит, Исак Сирин, Симеон Нови Богослов, Скитски патерик и др.

л. 125а—162б: В преⷤереченнаго ст҃аго чаⷮс втораꙗ ѡ цр҃ствии бж҃їиꙗ ко пꙋ҃темъ благочестно ходѧщимъ или дховною мꙋдростию ѿверзаеть семꙋ дверь кождо внꙋтръ себе: пренебрегши бо миръ и всѧ краснаѧ его, и бл҃годатїю бжїею, ѿгнавши страсти, цр҃ствоват иметь дховно. Аще ли не трезвитсѧ, обрѣтаеть противныи входъ и ѡсноваиїе полагаеть цр҃ствїю своемꙋ в҆ насъ.

Вопрошенъ бысть ѿ фарисеи, когда прїидеть цр҃ствїе бжїе, ѿвѣща имъ и рече.

Посочени в текста източници: Й. Златоуст, Исак Сирин, Макарий Велики, Гр. Синаит, Касиан.

л. 163а—213а: Слово третие ѡ чистотѣ въноⷹтрнеи и ѩкѡ стѧжавшии ю видѧть бг҃а, и разꙋмъ истинныи имꙋть. и в҆ срⷣцꙋ имꙋщїи чистотꙋ, и внѣ сꙋть чисты, одѣвають бо сѧ ѡдеждою ѿ дх҃а ст҃аго. Много бо сїю желающїи трꙋдыша сѧ, да ѡблекꙋт сѧ по ап҇толꙋ в҆ жилище свое нб҇ное. ѩкоже бо в҆ нб҇номъ ѡтышїи живꙋт҆, свѣдетелствꙋющꙋ о ныхъ дх҃ꙋ ст҃омꙋ. в мирѣ мѣсто его: и жилище его в҆ Сїѡнѣ, и стѧжавшїи сїю мирны сꙋть.

Блаженни чистии срⷣцемъ, ꙗкѡ тии бга оузрѧⷮ.

Посочени в текста източници: Исак Сирин, Й. Златоуст, Гр. Синаит, игумен Тодор, Касиан, Исидор Пелусийски.

л. 213б—223а: Книга [ш]естаꙗ преподобнаго ѿца нш҃еⷢ Касїана ѡ дȣхȣ лѣностномъ, шестаѧ брань противо дȣхȣ лѣностномȣ и ѡ естествѣ еѧ.

Шестаѧ брань, юже имами противȣ дȣхȣ лѣности, или оунынїемъ нарецїи можемъ ѕѣло бліⷤнаѧ еⷭ смȣщенїю ѕлобѣ.

В текста като източници са посочени същите автори и произведения, както и в предходните глави.

л. 224б—244а: Бесѣда втораѧ архимандрита Моусеѧ о разсȣжденїи, предословїе и благⷣти разⷥсȣжденїѧ.

Заоутра егда слнце восходило, с радостїю молихоⷨ бл҃гословеннаго старца да исповѣсть намъ ѡбѣщаннаѧ словеса.

Посочени в текста източници — както в предходните глави, а освен тях и Анастасий Синаит, патерични разкази.

л. 244а—267а: Ѡ исповѣди и окоесть (sic!) ѿдаⷭта бг҃а ѡ ȣставленїа и ѿ стыⷯ оц҃ъ свѣдителствȣема и оуспѣанїи еѧ.

Видѣвше оубо ѿ бж҃ественныхъ писанїи ꙗко вси грѣси или за сластолюбїе или за славолюбїе, или и ѿ простака до сщ҃енника.

Посочени в текста източници: Й. Златоуст, В. Велики, Симеон Нови Богослов, Й. Дамаскин, Исак Сирин, Азбучен патерик, Григорий Ниски, Петър Дамаскин, Гр. Богослов, Максим Изповедник, Анастасий Синаит, ава Доротей, Гр. Синаит.

л. 268а—281б: Иже в стыхъ ѿца нш҃его Іоана архїепископа, константина града златооустаго, слоⷡ егда внѣ цр҃кви ѡбрѣте сѧ еутропїи ѿорженъ быстъ, и ѡ еже преⷣста цр҃ца ѡ деснȣю тебе, в рызаⷯ позлащенныхъ.

Сладостенъ оубо цвѣтникъ и раи, многоже сладостнѣе кныжное прочитанїе.

л. 281б—293б: Иже въ ст҃ыхъ ѿца нш҃его Іѡана златооустаго архїепископа константина града, слово ѡ лжепророкахъ, и ложныⷯ оучителеⷯ, и ѡ безⷥбожныхъ скверныⷯ еретикохъ, и ѡ знаменїаⷯ скончанїа вѣка сего.

Болѣзненно слово, занеже послѣднее ꙗкоже ꙗвлѧетсѧ, но многїѧ радости исполненно, ꙗко прїиде ми времѧ. Без край.

Бележки:

На л. 267б преписвачът е оставил следната бележка: Слава бг҃ȣ изволившемȣ, начати и совершити: пребл҃гословенной двѣ бци Мр҃їи: поспѣшествовавшен, честь, амннь. Въ лѣто ѿ сотворенїѧ свѣта ҂з҃смѕ (7246): а ѿ вопло-щенїѧ бг҃а слова аѱлн (1738).

Книгата е купена от антикварна книжарница. Върху вътрешната страна на задната корица е отбелязана дата 15. VII. 959 и антикварната цена 1000 леи.

10. I Ms. sl. $\frac{\text{XVII}}{\text{I—1}}$ (4284) *Сборник*, XVIII в., руски (вероятно старообрядчески).

544 листа, 19 × 15 см. Има оригинална пагинация, която започва от л. 2. При пагинирането преписвачът е допуснал някои грешки: той е означил л. 263 като 163 и така листовете според неговата номерация са със сто по-малко, отколкото са в действителност; пропуснал е да означи един лист след л. 447; след л. 356 е означил 358, а след 386—388. В съвременната печатна пагинация също има допуснати грешки: неозначени са останали по един лист след л. 471, 486, 490, 510, 518 и 522 и затова според нея листовете в ръкописа са 538 (с шест по-малко, отколкото са в действителност). Листове липсват между л. 517 и 518. Хартия — руска. Водни знаци: „Pro Patria“ — най-близък до него е водният знак от 1762—1763 г., поставен върху хартия, произвеждана от Аф. Гончаров (вж. *С. А. Клепиков.* Филиграни и штемпели на бумаге русского и иностранного производства XVII—XX века. Москва, 1959, с. 13, 15, 20, 22, 38 (№ 20), 162); и едноглав орел. Върху хартията ясно се различава вензелът на Афанасий Гончаров. Подвързия — дъски, обвити с кожа, върху която има орнаменти; запазени са и кожените закопчалки. Писмо — среден полуустав, по 22 реда на страница, с надредни знаци и ударения. Заглавията, заглавните букви, означенията в полетата са писани с червено мастило. На л. 1 б има заставка в зелено, жълто и светлокафяво, изпълнена в стила на печатните книги. На л. 259а—261а пише втори преписвач от същото време; л. 534а — 535б вероятно са писани по-късно.

Съдържание:

Сборникът съдържа над 300 отделни произведения и части от произведения, които често нямат отделни заглавия: от Й. Златоуст, В. Велики, Гр. Богослов, Кирил Ерусалимски, Й. Дамаскин, Й. Лествичник, Ат. Синаит, Епифаний Кипърски, Григорий Ниски, Никон Черногорец, Симеон Нови Богослов, Максим Грек, многобройни патерични разкази и поучения, доста разкази от „Великое зерцало“, извадки от богослужебните книги, от номоканона, от Пролога, от сборниците „Пчела“, „Измарагд“, „Римские деяния“, „Звезда пресветлая“, от Чети-минеите, Кормчая и др. Част от тях са преписани от печатни книги. За това свидетелствуват някои заглавия: на л. 215а — „ѿ кнг҃н Моⷭкоⷡ печаⷮн зовоⷨ Кнрнла Алеѯаⷣ поⷭланїе і҃ Мелеⷮнево“, на л. 234а — „Іс кнг҃н мнⷬ з бгоⷨ Кїевопечаⷮнон в лѣⷮ ҂з҃род (1666) о чнⷭтотѣ“, на л. 256а — „Выпнсано іс праⷡ стыⷯ апⷭ҇лъ і стыⷯ оц҃ъ. іс кнг҃н Корⷨчїн печаⷮ прн ц҃рѣ Алеѯїн Мнханловнⷱ, патрїарⷯ Іоснѳѣ“. Ето някои по-интересни произведения от оригиналната част на староруската и старобългарската литература:

л. 12а—14б: Мⷭца їюлѧ во н҃ дн҃ь. Сказанне ѡ ꙗвленїн нконы прⷭ҇тыѧ влⷣчцы н҃шеѧ бⷣцы. і прⷭно д҃вы Мрїн. во градѣ Казанн. блⷭвн ѡче.

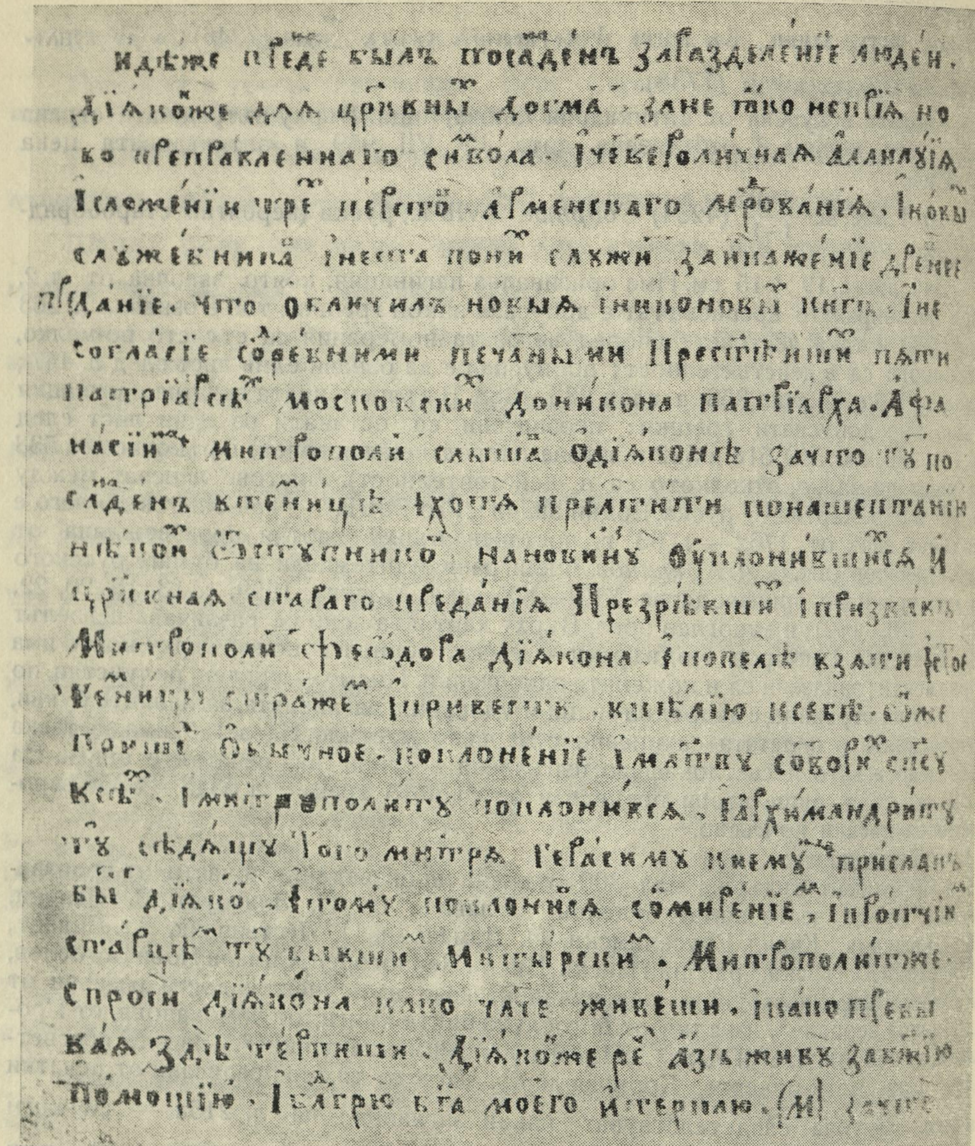

№ 10. Сборник, XVIII в.

В лѣто з҃пз (7087, 1579) при державѣ бл҃честиваго і х҃олюбиваго гⷭдрѧ цр҃ѧ великаго кнѧзѧ Іоанна Василевича.. всеѧ Роⷭїи самодержца. при ст҃ѣишⷨе митрополитѣ Антонїи московскомъ.

л. 15а—16б: Мⷭца іꙋлѧ д днь ꙗвленїе иконы прⷭ҇тыѧ влⷣчцы н҃шеѧ бⷣцы во градѣ Можанскѣ иⷤ на Колочѣ.

В лѣⷮ ѕ҃цка (6921, 1313) быⷭ во ѡбласти кн҃зѧ Андрѣѧ Дмитревиⷱ брата великаго кн҃зѧ Василїѧ во предѣлехъ града Можанска.

л. 17а—18а: Мⷭца ноѧбрѧ к҃з дн҃ь воⷭпоминанїе бывшаго знаменїѧ і чюдесе ѿ иконы прⷭ҇тыѧ влⷣчцы н҃шеѧ бⷣцы і прⷭ҇ие двы Мрⷭїи иⷤе в великоⷨ Новѣградѣ.

Бысть ꙋбо сїе знаменїе дневное ѿ іконы прⷭ҇тыѧ влⷣчицы н҃шеѧ бⷣцы. і прⷭ҇иодвы Мрїи в великоⷨ Новѣградѣ. в лѣто ѕхоз-е (6607, 1099).

л. 19а—20б: Мⷭца авгꙋста к҃в дн҃ь. Повеⷭⷮ о чюдоⷮворноꙵ прчⷭтыѧ бⷣцы іконѣ нарицаемои грꙋзинскои.

Великои Россї есть страна двинскаѧ ѿ рѣкы Двины тако нарицаемаѧ. прилѣжащаѧ краеⷨ великаго морѧ окїана полꙋнощнаго. по немꙋ же і корабли приходѧтъ ѿ западныⷯ странъ в Россїю.

л. 31а—114б: Мⷭ҇ца декабрѧ ѕ дн҃ь житїе и жизꙿнь і ѿчасти сказанїе о чюдесеⷯ. иже во стыⷯ оц҃а н҃шего Николы архїепⷭкпа Миⷬликїискиⷯ чюдо. блⷭ҇гви ѿче. глаⷡ г.

Мꙋдра оубо нѣкаѧ вещь бываеⷮ живописꙋющиⷯ рꙋкою еюже образа начертанїе истинны оуподобити сѧ можеⷮ.

л. 115а—117а: Сказанїе ѡ іконѣ прчⷭтыѧ бⷣцы. чⷭтнаго і славнаⷢ еѧ ѡдигитрїѧ ꙗⷤ обыче нарицатисѧ Смоленскїѧ і о созданїи миⷭтрѧ во имѧ еѧ блⷭ҇гави ѿче.

В лѣто ѿ соⷥданїѧ мира зрн-е (7108, 1600) в црⷭ҇тво блгⷭтиваⷢ ц҃рѧ і великаⷢ кн҃зѧ Михаила Феѡдоровича всеѧ Рꙋс.

л. 117а—146б: Мца генварѧ г҃і дн҃ь житїе прпⷣбнаго оца наш҃го воⷥдержателѧ і столпа крѣпка страдалца. і ꙋчтлѧ. и затворника бориса глѣбскаго миⷭ҇трѧ Іринарха ростовскаго чюⷣ. списаноⷤ тоѧⷤ обители его оучникоⷨ Алеѯандроⷨ. иⷤ бы сⷭ҇ ниⷨ л҃ лѣⷮ. блⷭ҇гави ѿче.

Сеи҃ прпⷣбныи оц҃ъ нш҃ъ Іринархъ роди сѧ. града Роⷭтова веси Кондаковы. ѿ хрⷭ҇тїана родителѧ ѿ оц҃а благоч҃ва именеⷨ Акиндина.

л. 147а—214б: Ѿⷮ книги гл҃емыѧ дх҃овныѧ грамоты. прпⷣбнаго і бг҃ноⷭнаго оц҃а нш҃го Іѡсида Волоколаⷨскаго — Поꙋчеⷩеже како подобаⷮ попеченїе имѣти о цѣрковноⷨ бл҃гочинїи, о соборноⷩ мл҃твѣ. глава а ѧ.

Преⷣде всего подобаⷮ старѣшемꙋ і всеⷩ братїи, мноⷢ тщанїе, попеченїе і поⷣвиⷢ о сеⷨ показати.

Това съчинение е манастирският устав на Йосиф Волоцки в неговата пространна (минейна) редакция, съставена след 1511 г. и включена в състава на Чети-минеите на митрополит Макарий; тук обаче са разменени местата на последните две глави.

л. 222а—234а: Ѿⷮ помор҆ски ѿⷮвѣтов.

С҃таⷢ мира ска҆. Вопро҅ Меⷮ. миро с҃тое к помазанїю в кр҃щенїи млⷣнцевъ По градоⷨ, селаⷨ і деревнаⷨ вашего разꙋмѣнїѧ.

л. 235а—255а: М҅ца маїѧ е҃і днь о хоⷤденїа к цр҃ю гд҆ꙋ. с҃тго прпⷣбнаго оц҃а нш҃го Єдросина.

Прїиде емꙋ помы҅лъ нѣкїи ѿ бг҃а со҆ва всю братїю и гл҃а.

Тук са поместени само някои откъси от житието: по изданието на *Н. Костомаров.* Повести религиозного содержания, древние поучения и послания. — Памятники старинной русской литературы, вып. IV. СПб., 1862, с. 80—99, 102—106.

л. 255б—256а: В кнгѣ стоⷢлавѣ собо҆ Іоаⷩ Васиⷧевиⷱ глаⷡ м҃в о трегꙋбоⷨ аллиⷧ̑ ѿⷮвѣ стыⷯ оⷰ на соборѣ тоⷨ бывшеⷨ что во Псковѣ и во Псковскои зеⷨли ми҅тре҅ⷨи по цр҃кваⷨ да и в новгородскои зеⷨли по многиⷨ же мѣстоⷨ до дн҅и говорили трегꙋбꙋю аллилꙋїю кромѣ ап҅лскиⷯ преданїи ізвѣ҅ⷮ но же ꙋвѣдѣхомъ ѿ списателѧ житїѧ прпⷣбнаго оц҃а Єфросина новаⷢ псковⷡскаⷢ чюдоⷮво҆ца какъ его ради стыⷯ мл҃твъ ізвѣстии ї запрети пр҅таѧ бⷣца о трегꙋбои аллилꙋїи.

л. 256а—258б: О стѣⷨ причащении вопро҅ Кипрїана миниха живꙋщаго во стѣⷩ горѣ Афонскои. Ѿⷮвѣт Євдимїѧ патрїа҆ха трапезоⷩскаⷢ.

Пакиⷤ вопросилъ еси: понеже в҆ пꙋстыни стѣнишаⷢ мѣста сего живꙋща, слꙋчисѧ грѣⷯ ради нш҃иⷯ ꙗзыческое одержанїе насъ окрꙋжати. сеѧ ради вины і недовѣдомаⷢ збытїѧ мнози ѿ с҃щенныⷯ, взеⷨше с҃тое причащенїе, оу себе во воиⷯ храниⷨ кѣлїаⷯ. нꙋⷤды оубо нѣкотороⷩ ненадѣж҆нен слꙋчившесѧ і с҃щенникꙋ несꙋщꙋ, како дер҆знꙋти смѣеⷨ прича҅тити, ниже с҃щенницы сꙋще, ниже дїакони, ниже ѿниⷣю прича҅ⷮ ни санъ имꙋще? і о семⷨ молиⷨ проститисѧ мыслїю, не точїю же сїѧ, но і ина, елика твоѧ вѣ҅ⷮ с҃тость, могꙋщаѧ ползовати дш҃а нш҃а ꙗко ѿ сна возбꙋдити грꙋбо҅ⷮ, прошенїѧ свободити ѿⷮвѣ. Вопрошенїе се многаго имаⷮ опасенїѧ требовати.

Тук липсва началото на Евтимиевото послание до Киприан. Текстът започва от втория въпрос (вж. *Е. Kałužniacki.* Werke des patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375—1393). Wien, 1901 (с. 231). Настоящият препис е най-близък до използувания от Е. Калужняцки за разночетения ръкопис № 204 от сбирката на граф Толстой, от XV в. (C^3), понякога съвпада с ръкопис № 579 от сбирката на В. М. Ундолски, от XVI в. (O^1), а притежава и редица индивидуални четения.

л. 267а—272а: Прѣнїе сщ҃еннодїѧкона Ѳеѡдора з грецеⷭкиⷨ миⷮрополитоⷨ Аѳанасїеⷨ іконїнскиⷨ о сложениⷩ перстоⷡ воⷥ наменїи крⷮноⷨ.

Быⷭ се в н҃нѣшнеⷨ во роѕ годꙋ, живꙋщиⷨ на Моⷭквѣ в бг҃оѧвленскоⷨ миⷭ҇трѣ что завѣтощиныⷨ радоⷨ прислаⷩ быⷭ Ѳеѡдоⷬ дїѧкоⷩ тꙋⷮ же поⷣ начаⷧ і зак’лючен бѣ в полаткѣ ст҃го Филиⷫ҇а митрополита.

л. 272а—273б: Iз ѿвѣтоⷡ помоⷭ҇ркиⷯ ѿ отвѣта проⷭ д҃ї.

Ибо сщ҃енныи сеи собоⷬ бѣ в лѣ҃ ⷥнд҃ гоⷣ при благоⷭчтивоⷨ цр҃ѣ і веⷧ кн҃зѣ Iѡаⷩ ВасиⷧевиⷱI, при митрополите Макарїи.

л. 305а—305б: Слово ѿ старчеⷭтва о травѣ хмелю.

Быⷭ оубо нѣкто стареⷰ живыⷩ в пꙋстыни во всеⷨ бг҃ꙋ оугоⷤдаѧ. блиⷥ же кѣлїи его растѧше трава высокаѧ.

л. 334б: В тоиⷤ днь слоⷡ Iанна Єѯарха да не желаеⷨ погребатиⷭ Iѡаннꙋ великомꙋ сꙋщїѧ в Римѣ цр҃кве Єѯархꙋ. доⷭтоинꙋ памѧти гл҃ющꙋ ексархꙋ бесѣдꙋ. ꙗко Валерїанъ патрикїи.

Словото е приписвано на Йоан Екзарх Български от Е. Е. Голубински през 1880 г. и от Филарет Гумилевски през 1884 г. Това твърдение бе опровергано още през 1889 г. от Н. Петров и в ново време от *Д. Иванова-Мирчева.* Йоан Екзарх Български. Слова. Т. I. С., 1971, с. 11—12, 15). В същност то представлява гл. 52 от книга 4 на Диалозите на папа Григорий Велики.

л. 416а—426б: Ѿ книги проскинитарїи описанїе Арсенїѧ Сꙋханова о разглаголⷭтвїи с патрїархоⷨ цр҃еградскиⷨ Паисїеⷨ.

Во р҃ни гоⷣ маⷬта въ л҃ дн҃ь ѣдꙋчи с Москвы ѿ патрїаⷯра Iосиⷴ живоначаⷧныѧ трⷪцы Сергиева миⷭ҇трѧ строителⷧ старецъ Арсенїи Сꙋханов в цр҃ь граⷣ к патрїархꙋ Паисию.

л. 427а—443б: Сказанїе о бѣлоⷨ клобꙋкꙋ. Посылнаѧ грамота Димитрїѧ грека тоⷧмача к новогороⷣскомꙋ архїепⷭкпꙋ Генадїю о бѣлоⷨ клобꙋкѣ.

Прчⷭтныѧ і великїѧ ст҃ыѧ соборныѧ і апⷭлкїѧ цр҃кви Софїи премⷣрости бжїѧ первопрⷭтолникꙋ гⷭ҇рю преосщ҃еномꙋ архиепⷭкпꙋ великаго нова града і Пскова влⷣцъ Генадїю.

л. 448а—469б: Мⷭца юнїа въ к҃ѕ д҃нь праⷥднꙋеⷨ прⷭтѣꙵ дв҃ѣ бцⷣѣ ꙗвленїа ради прⷭчтыѧ еѧ чюдоⷮворныѧ іконы нарицаемыѧ Тиⷯвинскїѧ в предѣлеⷯ великаго нова града ѿ различныхъ рꙋкописцов. ѿ воплощенїа б҃га слова ат҃кг (1323).

В лѣто бытїѧ мира ѕѿча (1383) є во времѧ бл҃гочⷭтивыѧ державы великаго кнзѧ Димитрїѧ Ивановича.

л. 473б—476а: Мⷭца авгꙋста и҃ днь праⷥднеⷭⷮво причстѣи дв҃ѣи бцⷣѣ ꙗвленїѧ радꙵ прⷭчтыѧ еѧ чюдотворныѧ іконы нарицаеⷨ Толскїѧ блиⷥ Ꙗрославлѧ.

В лѣто ѿ соⷥ мира з҃ ѿ҃кв (7822,1314) во д҃ни ст҃го Пет҃ра митрополита кїевскаго і всеѧ Роⷭсїи кн҃жившꙋ в Ꙗрославлѣ благовѣрномꙋ кнзю Дв҃дꙋ Ѳеѡдоровичю.

Това е Сказанието за Толгската икона на Богородица в редакцията, печатана в Киев през 1705 г. в т. 4 на Чети-минеите на Дм. Ростовски. За това произведение вж. А. А. Гумилов. Малоизвестные памятники ярославской литературы XIV—начала XVIII в. (сказания о ярославских иконах) — Археографический ежегодник за 1974 г., Москва, 1975, с. 169—171.

л. 476б: Преⷭднꙋеⷨ прⷭтѣи Бⷣцы владимерскои ізбавленїѧ раⷣꙵ црⷭⷮвꙋющаго града Москвы ѿ Ахмата ордиꙵскаго.

В црⷭтвꙋющаго града Москвы црь Ахмаⷮ болшїѧ орды воѡрꙋжиⷡсѧ прїиде на великаго кн҃зѧ Іоанна Василⷢевича.

л. л. 477а—478б: Повѣⷭⷮ о древѣ крⷭтнѣⷨ из рꙋскои кн҃иги рꙋкописаноꙵ ізбран҃никъ глемои.

Адаⷨ егда раⷥболѣ сѧ к смерти, поⷭла сна своего Сида краю ко агг҃лꙋ, хранѧщемꙋ раи, просити ѿ агг҃ла врачеⷭⷮва соблюденїѧ ради здравїѧ, продоⷣженїѧ ради жиⷥни на зеⷨли, врачеⷭⷮва же ѿ елеѧ маⷭрдїа, ѿ него же б҃ъ поⷭлати емꙋ обѣща ізгонѧ иꙵ ѿ раѧ. І елеꙵ, бгомъ обѣщаныꙵ Адамꙋ, знаменовашѣ сн҃а бж҃їѧ, егоⷤ имѣ б҃ъ послати на зеⷨлю на искꙋпленїе рода члчⷭкаго ѿ вечныѧ смерти. Адам же о вещественоⷨ врачебноⷨ елеи мнѧ просити того, велѧше: „не бꙋди же дивно комꙋ сїе ꙗко Сид.“ Чл҃къ сы ко агг҃лꙋ послаꙵ быⷭ, ібо не первое Сидꙋ со агглоⷨ знанїе бѣ. Еще бо въ юности своеи, м҃ лѣ ѿ роⷤденїа імѣвы, воⷥхищенъ быⷡ агглоⷨ вꙿ высотꙋ по бж҃їю повелѣнїю і наꙋченъ вѣденїа многиⷯ таинъ бж҃їиⷯ і вѣдѣ расположенїа горнїа твари, движенїа н҃бсъ, теченїа с҃лнца і лꙋны, і ѕвѣзды оустроенїе планиⷮ нбⷭныⷯ и дѣнⷭва тѣⷨ разꙋмѣ. Свидѣтелствꙋеⷮ о тоⷨ Георгїи Кедринъ цр҃еградецъ во своеи историческоꙵ

кн҃зѣ. Что оубо дивно аще таковы посла ⷩ би ⷭⷮ ѿ оц҃а Адама ко агг҃лꙋ раи҃ хранѧщемꙋ. Агг҃лъ оубо бж҃їиⷨ веленїеⷨ ѿ древа заповѣданнаго, ѿ негоⷤ Адаⷨ вкꙋсиⷡ престꙋпи заповеⷣ бж҃їю, даде еⷨ г҃ зерна, да ѿ коегѡ древа начаⷮ сѧ грѣⷯ чл҃ческїи, ѿ того и спсенїе оустроиⷮ сѧ чл҃ческомꙋ родꙋ. Сиѳ же ѿ агг҃ла тыѧ ѕерна прїеⷨши, воⷥвративсѧ ко ѿц҃ꙋ своемꙋ Адамꙋ и ꙋже не оужете (sic) его в жⷯивы, но ꙋмерша и погребена. И посади оубо зерна тыѧ в зеⷨлю при гробѣ, о чемъ ѿ тѣⷯ зернъ прозѧбоша три лѣторасли — кедрова, кипарисова и финикова, ꙗже и палмова или по Исаиномꙋ реченїю певнова. Таже лѣторасли тыѧ срастоша сѧ во едино древо велїе ѿ корене оубо до верха. Едино бѧше древо, в' верхꙋ же вѣтви коегоⷤⷷ древа особъ раⷥдѣлиша сѧ. И пребыⷭⷮ то древо даже до днеи цр҃ѧ Соломона. Созидаемо же бывшеⷩ црк҃ви ст҃аа ст҃ыⷯ во Ієр҇лимѣ ѿ Соломона и многиⷨ древесаⷨ изрѧдныⷨ ѿ всюдꙋ бывшиⷨ приносимыⷨ, посечено быⷭⷮ оное древо, ꙗко изрѧдно. Во Ієр҇лиⷨ к соⷥданїю принесоша, но смотренїеⷨ бж҃їиⷨ не ꙋпотребисѧ в зданїе црк҃вьное, на иноⷨ бо мѣстѣ бываше долго, на иноⷨ же краⷮко. Того ради древо то оставлено быⷭⷮ в сѣнеⷯ црк҃овныⷯ при стѣнѣ сѣданїѧ ради людеⷨ приходѧщиⷨ и почити ѿ трꙋда изволѧющиⷨ. Егда же цр҃ца Савска, именеⷨ Никавлѧ, едина ѿ древниⷯ пр̇орочицъ сивилъ гл҃емыⷯ, прїиде во Еⷭрлиⷨ слышати Соломоновꙋ премⷣрость, та раⷥсмотрѧа пречюⷣное црковное зданїе, оузрѣвше тамо оное древо, быⷭⷮ во ꙋжасѣ и пр̇оческиⷨ дх҃омъ пр̇рече, ꙗко на тоⷨ древѣ имать бъ вь естеⷭⷮ во чл҃ческое оболченыⷩ оумрети. Кн҃га же рꙋⷭкаа избранниⷦ гл҃емаа и то повѣствꙋеⷮ ꙗко тоⷢда и сїе тамо пр̇рчечески (sic) речено быⷭⷮ: „Ѡ треблаженное древо, на неⷨже раⷭпѧⷮсѧ Хс҃ Гь҃“. Того ради древо оное повѣленїеⷨ цр҃ѧ Соломона закопано быⷭⷮ в землю глꙋбоко прї овчеи кꙋпѣли, да никогдаⷤ в рꙋки чл҃ческїи прїидеⷮ. Но то по ⷨногиⷯ лѣтеⷯ бж҃їиⷨ смотренїеⷨ иⷥ зеⷨли изыде и по водѣ кꙋпѣли овчїѧ плаваше, коего ради древа и агг҃лъ гн҃ь на всѧко лѣто в кꙋпѣⷧ онꙋ вхождаше и воⷥмꙋщаше водꙋ, древо то ѿмываѧ, и подавашесѧ цѣлба болѧщиⷨ, иже первѣе по воⷥмꙋщенїи воды вхоⷤдаше в кꙋпѣль. Егда же Хс҃ Гь҃ нашъ естеⷭⷮ во чл҃ческое на сѧ прїеⷨ на зеⷨли ꙗвисѧ и с чл҃ки поживе, еⷨше его и к Пилатꙋ на распѧтїе предавше, искаша древа таⷤчаишаго на крⷭтъ да бы тѧготꙋ Х҃ꙋ соделаали. И ꙋвѣдѣвше преⷤде помѧнꙋтое древо в водѣ кꙋпѣли овчїѧ водою овчею намоченое и ѕѣло тѧⷤкое сꙋщо, и иⷥвлекоша е ѿтꙋдꙋ и вдаша на соⷥданїе из него кр҇ⷭта, иже тоⷣ

тажⷦа бѣ ıако нȣⷤда бѧше да кто в ношенїи того Х҃ȣ поможе ї задѣша Симоонȣ Кириинеиⷭкомȣ понести крⷭтъ его. До ҆дѣ повеⷭⷮ.

В полето над началото на текста е отбелязано: и҆ еретическои книги (от друга ръка, но вероятно по същото време).

л. 478б—482а: Мⷭца марта. во в҃і днь повеⷭⷮ ѕѣло поле҆на о прⷣпбнѣⷨ оцѣ ншеⷨ Григорїи папѣ Риⷨскоⷨ і о житⷮ его.

Сеи блаженныи҆ Григорїи папа Риⷨскїи роди сѧ ѿ королевскаго родȣ дⷣѣ же ѿиде свѣта сего і остасѧ оу него дѣтище.

СЛАВЯНСКИТЕ РЪКОПИСИ В МУЗЕЯ НА ВЪЗРАЖДАНЕТО — ВАРНА

КРАСИМИР СТАНЧЕВ, ТРИФОН БАНКОВ

От съществуващите в момента обществени библиотеки, музеи и архивни сбирки в град Варна само Варненската митрополия и Музеят на Възраждането съхраняват славянски ръкописи. Архивата на Варненската митрополия[1] съдържа предимно документи от възрожденската епоха и само една ръкописна книга — часослов на Милко Котленски, писан през 1748 г.[2] В музея на Възраждането се пазят пет ръкописа, които описваме по-долу в хронологически ред.[3]

I (инв. № 7/I)

ФРАГМЕНТ ОТ ПСАЛТИР

XIII в.

2 листа (последователни), пергамент (силно набръчкан от дясната страна), 11,5×7,5 см, текстово поле 8×5,5 см. Не личат следи от оригинална пагинация или номерация на колите.

Писмо: дребен устав (височина на буквите 1,5 мм), по 24 реда. Всеки стих в псалмите започва на нов ред, с червена буква. Краят на стиха и краят на тропарите се отбелязват с четириточия. От надредните знаци освен титлите се използува само точка, поставяна над широки, самостоятелни и съседни гласни. Червенослав в заглавията и богослужебните указания.

Правопис: едноеров (ь), безюсов, без ударение. Редовна употреба на ѣ, ы, ꙗ, ѥ. Употребява се епентетично л, но африкат ѕ в запазения текст липсва.

Украса: инициали в неовизантийски стил, двойно контурирани хасти с леки растителни удължения.

---

[1] Описана от П. Ников. Архивата на Варненската митрополия от преди Освобождението. — ГСУ, Ист.-филолог. факултет, кн. XVIII, 9, С., 1922.

[2] Вж. П. Ников. Цит. съч., № XXXVIII.

[3] В музея се съхраняват и старопечатни книги (славянски и гръцки), които също заслужават внимание. За любезността и създадените условия за работа с ръкописите благодарим на др. В. Тонев и др. Димитрова.

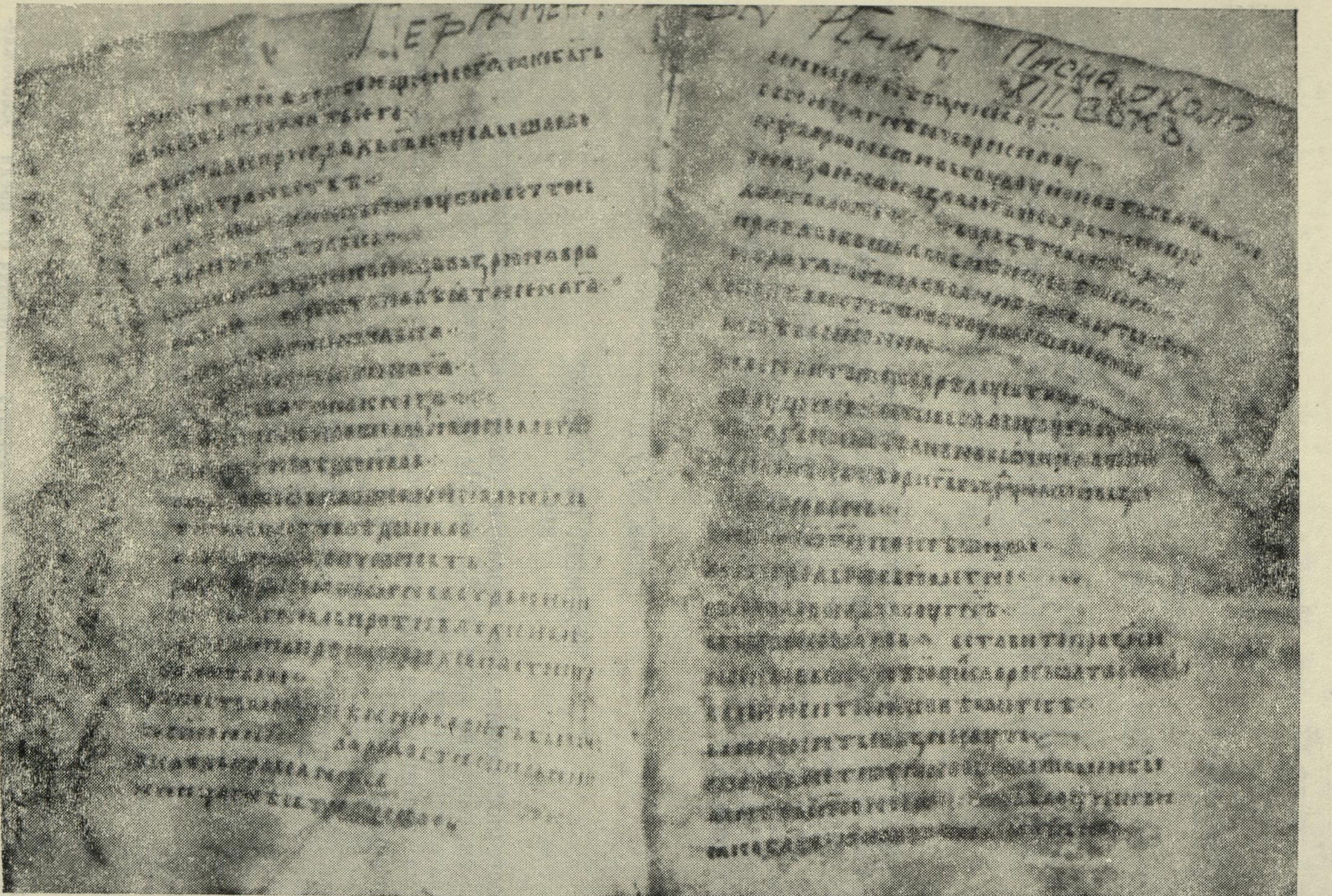

Варна, Музей на Възраждането, ръкопис № I (7/I), псалтир (фрагмент) от XIII в., л. $1^{б}$—$2^{а}$

Съдържание

Псалм 115 без първите два стиха и целите 116 и 117 псалми, а след тях, на л. 2б — тропар, слава и богородичен за началото на новата катизма.

Пример от текста (л. 1а, началото на запазения фрагмент):

что вьздамь гв҃и за всѣ, ꙗже вьздасть мнѣ ⁘

чашоу сп҃сениꙗ приимоу и име гⷭ҇не призоⷡ ⁘

ѡбѣти моѥ гⷭ҇ви вьздамь прѣдь всѣми люⷣми ѥго ⁘

Приписки няма. В лявото поле на л. 1б нов дарствен надпис: 27. IV. 1912 год. Подарявамъ за споменъ на Арх. Музей въ Варна. Алеко Апостоловски. Зографски машинистъ. В горното поле на л. 1б—2а същата ръка пише: Пергаментова книга. Писана около XIII вѣкъ.

До 1912 г. ръкописът се е намирал в Зографския манастир, както личи от следното писмо, носещо щемпела на манастира и дата 28. IV. 1912 г. [Окръжен държавен архив — Варна, фонд 91к, опис 1, арх. ед. 34, документ № 98]

„Г-нъ Х. Шкорпилъ,

Разглѣдвайки книгитѣ въ Зографската библиотека, вадѣхъ книги написани на пергаментъ. Библиотекаря ми каза че сѫ били писани около XIII вѣкъ. Пожелахъ да ми даде некой откъслек от тия книги за да го испратя въ Варненския Музей. Прилагамъ въ писмото книгата състояща се отъ 4 страници.

Ви поздравлявамъ Алеко Апостоловски
(машинистъ)"

Най-близък палеографски паралел към този фрагмент дава новооткритият Боянски псалтир от XIII век.[4]

II (инв. № 929)

ЧЕТВЕРОЕВАНГЕЛИЕ

от 1625 г., писано от йеромонах Даниил Етрополски

206 листа, хартия (воден знак корона със звезда и полумесец над нея, близък до № 167 у Вс. Николаев, от 1623 г.), 29,5×20,2 см, текстово поле 23×13 см. Оригинална пагинация няма. Коли по 8 листа с буквена номерация. Между л. 196 и 197 липсва един лист, а между л. 200 и 201 — неизвестно колко. Подвързия запазена, дъска и кожа, на предната корица сребърен кръст, вътре в него по-малък кръст с разпятие, на който е отчупен долният вертикален стълб.

Писмо: полуустав, по 26 реда, с надредни знаци и киноварни заглавия.

Правопис: двуеров, безюсов, с ударения. Редовна употреба на ѣ и ы. Йотацията на ꙗ и є непоследователна. Употребява африкат ѕ и епентетично л.

Украса: пред всяко евангелие има заставки, разработващи растителни мотиви. В заставките са включени медалиони с изображения на евангелистите (л. 4а — Матей, л. 56а — Марко, л. 91а — Лука, л. 150а — Йоан). Други заставки — балкански стил, разработващи мотивите на пресичащите се

---

[4] Боянският псалтир бе открит на 20. I. 1977 г. при ремонт във втория етаж на Боянската църква. В момента е в лабораторията на НБ „Кирил и Методий" за консервация. Въз основа на предварителен оглед можем да изчесем следните данни за него: 107 листа, пергамент, 14×9 см, дребен устав (1,5 мм); служебен псалтир — съдържа Давидовите псалми и библейските песни. Първите девет листа са по-късна добавка (втората половина на XIV в.) Правопис двуеров, двуюсов.

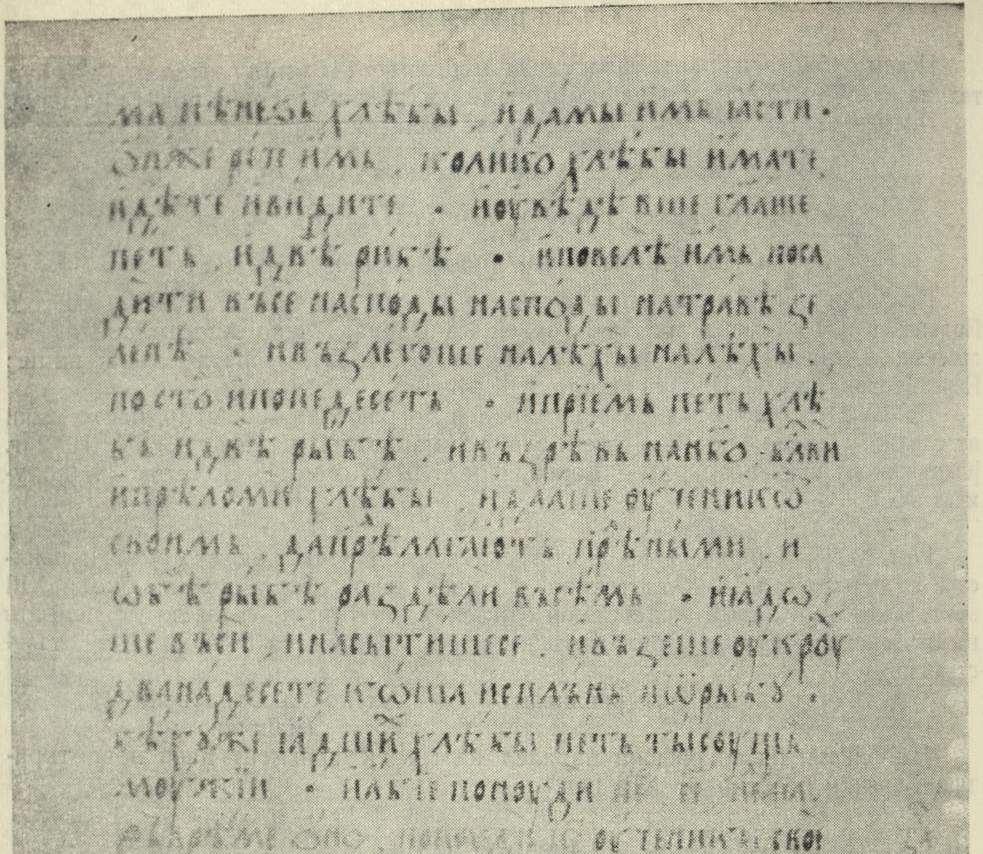

Варна, Музей на Възраждането, ръкопис № II (929), Четвероевангелие на йеромонах Даниил, 1625 г.

кръгове и плетеницата. Криловидни показалки, растителни мотиви. Два вида инициали: неовизантийски от геометрично-растителен тип и балкански. На л. 56ᵃ — буква ȝ, разработена като змей.

Съдържание

Л. 1ᵃ—195ᵇ: Четирите евангелия с оглавления, Теофилактовите предисловия, тропари, кондаци и богородични за евангелистите.

Л. 196ᵃ—199ᵇ: Съборникь Вімь мцемь. Поради липса на един лист между л. 196 и 197 се губи част от месецослова (от края на м. октомври до началото на месец януари вкл.). От славянските светци са застъпени само руски: под 15. VII — въ тъже дн҃ъ оуспеніє велнкаго самодръжца роусїнскаго Владнмера. нже въ ст҃ѣмь кр҃щенін нареннаго Васнлїа; под 24. VII — Борис и Глеб.

Л. 200ᵃ—204ᵇ: Сказаніє како чьтѹтсе еуⷢлїа въскрѣснаа и т. н., придружено с таблици за реда на евангелските четения.

Приписки:

На предния форзац долу, обратно, имена за помен: † Петаръ Ндѣлчо (следва едно нечетливо име) Дончо Драга[.]но.

На л. 204ᵇ от ръката на преписвача: Нспнсаⷯ азь мнѡгрѣшнын Данїн їеромонаⷯ сын тетрⷢоеуль. въ лѣⷮ, зрл҃г (1625 г.). На същия лист по-долу, друг почерк: Да се знае когн пѡкрнха прнсѡıане черквата бѣша прѣстѡıатлъ(...) Славчѡ попѡве бѣха г҃. попь Ювань н попъ Станкѡ н попь Костаднн҃ь пнса манстѡре бѣха д҃ Бѡгнца н чаѹшъ бѣше Вѹнца н Вѹко н Петко ѿ Прнсоѡ н почехаа ва масца авгѡстъ і҃є дн҃ъ а дѡвръшнхаа на Днмнтрвъдн҃ъ ⁘ В тон врѣме дѡде патрнıархь ѿ Єрѡсалнмъ та прнде на цр҃ква ѹспенне Бц҃е в тѹн врѣме са ıавнхаа ѕвѣздн ѡпашатн г҃ ва лѣтѡ з҃р н о҃г (1665 г.) а кр҃ста направнха дѡгѡднната за к҃ грѡшѡве бѣха по [.] р҃л бѣше крѹкъ слн҃цѹ є҃ крѹкъ лѹнѹ і҃ бѣше на дѡбрѡ чернѡ вⷧака бѣше Герасн҃мъ сніа слѡвѡ пнса попъ Кѡстаднн҃ь прн тѹркн бѣше цⷭръ сѹлтанъ Мнхмнетъ въ лѣто з҃р҃од (1666 г.) ва тѹн врѣме ходѣше арасланъ по стѡ н по трндесе н по петъ на Царнгратъ бѣше по сто ѡщамь бѣха р҃м на Романнıа.

На л. 205ᵃ, друга ръка: попъ Нванъ, поⷫ Костаднн҃ъ поⷫ Станкѹ.

На л. 206ᵃ, друга ръка: Да се знае, щоо нма аⷭпрн на Мнха оовчара. а҃. гроⷲа на Коонıа Іѡванова .є҃. гроⷲа. на Станıа Пенкова .г҃. гроⷲа. на Коонıа Воон҃нова .а҃. гроⷲъ. н є҃. парн. Іѡванъ мѹтафъ .а҃. гроⷲ. Іѡванъ Маркоовъ .а҃. гроⷲ. Іѡванъ Днмнтаръ н Іг҃натъ .в. гроⷲа. н по. на попъ Славча .г҃. гроⷲоа. на ıака. маїстоора. д҃. гроⷲа. на Ннкола н Лекалъ гроⷲа к҃.

На л. 206ᵇ, друга ръка: Слншнте господне н ваз'г҃лю вамь како глıет вас темь евангелѹн семь. Г҃лıеть ва последнıе време ва ѡсмо тнсоущно васа зла съвршают се.

Видехомь ѡчима нашима [ва лето з҃р҃ч поиде соултань Мехемет на Бечь].[5] Ва лето з҃.р҃.ч҃. (1682 г.) ꙗви се ѕвє̂за на западь хоуда ѕело и ѿ ѕвездоу лоуча широока ѡ дневно видение. До среде н҃ба досезаше и д҃нь по д҃нь на востокь ѿхождаше ⁘ Ва лето з҃.р҃.ч҃.а҃ (1683 г.) поиде соултань Мехеметь на Бечь ахь неволе. Ва лето з҃. р҃ч҃д (1686 г.) бисть гладь велїки. Ва лето з҃(С҃)ч҃[6] ѡгладнихоу [.]зи Трьновъ.

Във втората приписка на л. 204б вероятно става дума за с. Присово, Търновско. Ерусалимският патриарх, за чието посещение се споменава в същата приписка, е Нектарий (1661—1669), който действително през 1665 г. пътува от Влашко за Цариград[7] и явно е минал през българските земи.

Кратко съобщение за този ръкопис направи *Б. Райков.* Йеромонах Даниил и Етрополският книжовен център през първата половина на XVII в. В: Старобългарска литература. Изследвания и материали, кн. 1, С., 1971, с. 274 (на с. 284 е поместена снимка от л. 150а с изображението на евангелист Йоан). Споменаването на търновското село Присово (вж. по-горе) и на самото Търново (в приписката на л. 206б, в края) дават основание и този ръкопис да се свърже с търновския период от дейността на Даниил Етрополски, плод на който са двата сборника от 1623 и 1626 г. (вж. *Б. Райков.* Цит. съч., с. 267). За това, как е попаднал ръкописът във Варна, няма сведения.

III (инв. № 924)

СБОРНИК ОТ СЛОВА, ЖИТИЯ И АПОКРИФИ
(дамаскинарски тип)
1761 г.

104 листа, хартия (воден знак три полумесеца), 16×11 см, текстово поле 11×7,5 см. Коли по осем листа. Без оригинална пагинация (при новата пагинация като л. 1 е отбелязан предният форзац). Подвързия — дъски и кожа, с щампован орнамент.

Писмо: полуустав, по 14 реда, с надредни знаци и киноварни заглавия. Употребява характерното дамаскинарско к.

Правопис: преобладаващо едноеров (ь), среща се и ъ, но рядко; с ударения. Често заменя ѣ с є; йотация непоследователна; срещат се епентетично л и африкат ѕ. Силна редукция в и. В съседство пише мьж8 и м8ж8. Език новобългарски, с църковнославянизми.

Украса: на л. 3а заставка, разработваща растителен мотив; неовизантийски инициали от геометрично-растителен тип; заглавия с везано писмо

Съдържание

Л. 3а—27б: Слово с҃тго Іѡ̂ина Златоѹстаго ѡ покаанїи д҃шевнемь. бл҃ви ѡ҃че⁘

Начало (л. 3а): Привлачи риболовець мрежа оу дльбока вода и кога метне мрежата 8 дльбина водна по м8 са 8л8вить много риби и тегли мрежата на с8х8 сась голема веселба.

---

[5] Текстът в скобите е задраскан от автора на приписката.

[6] Годината нещо е сбъркана, после погрешно поправяна — С е изписано върху друга буква, но не личи коя.

[7] Ив. Снегаров. Кратка история на съвременните православни църкви. Т. I. С. 1944, с. 80.

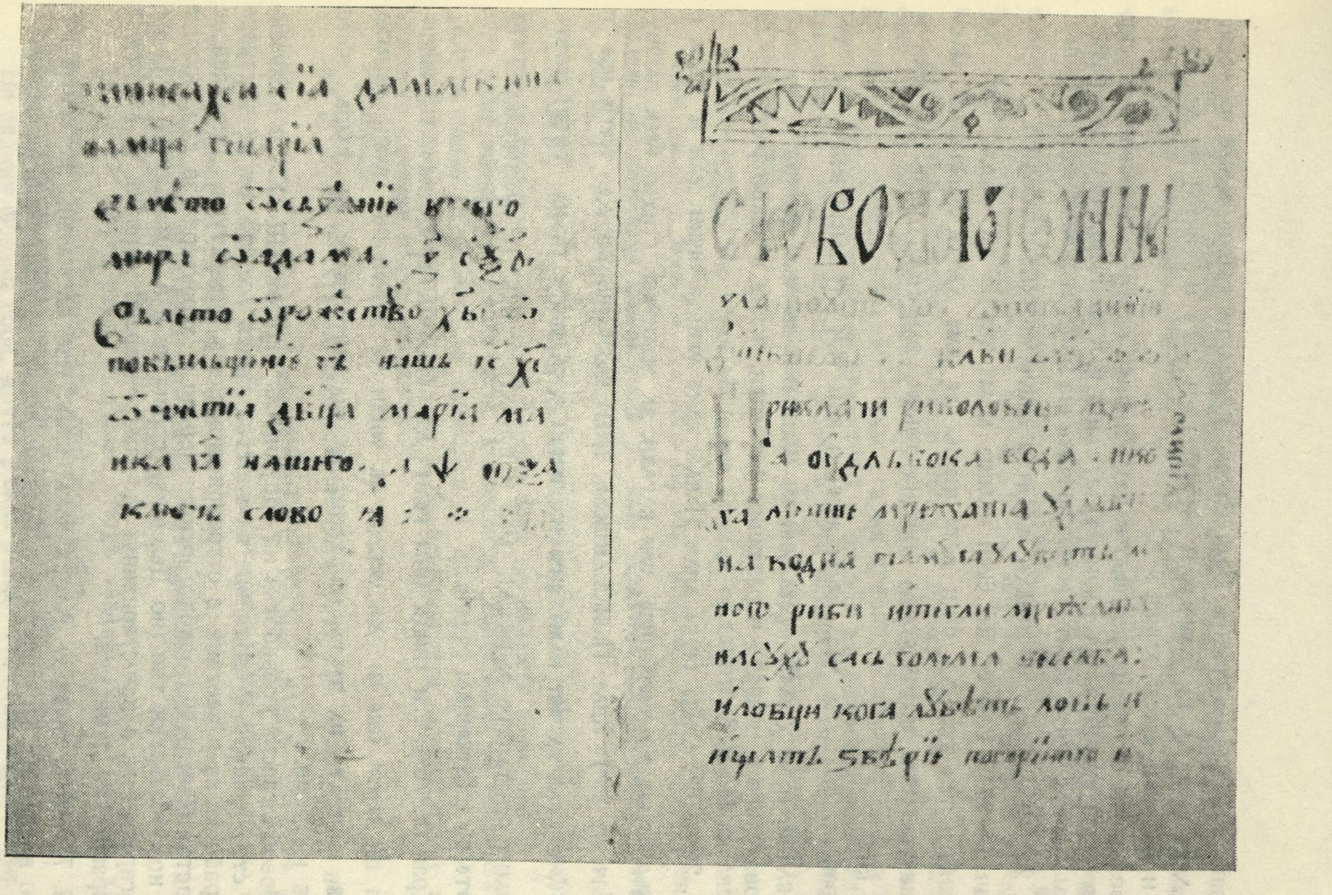

Варна, Музей на Възраждането, ръкопис № III (924). Сборник от слова, жития и апокрифи, 1761 г.

Край (л. 27^{б}): ...а то щє вамь г҃ь б҃ь дарѹва по голємо добро на ѡнзи свѣть дєто щєм да го славимь и почитами и сєго и сѣкоги и до краи свѣть и вь вѣки вєковь аминь ⁘

Това слово се среща редовно в дамаскините от III и IV новобългарски тип (по класификацията на Дьомина), а също и в по-старинния Тихонравовски дамаскин[8], с чийто текст показва значителна близост и настоящият препис.

Л. 27^{б}—28^{б}: Слово ѡ жєнахь добри и мьлчаливихь и благихь̽.

Нач. (л. 27^{б}): Рєчє г҃ь кь Єѵви кьмшо мьжѹ твоємѹ да бьди твои до поврьщєнїє и тои тєбє да сѹди дєто щєшь ти нємѹ да сє срамишь вь мьлчанїє жєната мѹжѹ своємѹ стрѹва почєтна прьвоє заповѣдь б҃жїю ѡдрьжи и бⷭлвєна бива.

Край (л. 28^{б}): ...а това чѹитє жєни и вїи тьи стрѹваитє като да стє ѡ҃ б҃а бⷭлвєни и ѡ҃ хората похвалини б҃ѹ нашємѹ и вь вєки аминъ.

Това слово е познато в различни варианти, като в някои ръкописи се приписва на Йоан Златоуст.[9]

Л. 29^{а}—76^{б}: Слово ст҃ого ап҃ла Павла како ѡбидє сички раи и мѹка и како вьзнⷭєн би до трєтїє н҃бо. ѡчє блгⷭлви. за молитавь ст҃ихь ѿць наших.

Нач. (л. 29^{а}): Аⷭпль Павєль нѣкои врємє вьзнєсєнь би до трєтїє н҃бо и дѹдє ѿ б҃а глⷭа та ми кажє. ричє на тєизи хора щото са на тоизи свѣть жиͥв защо пристапатъ заповѣдь, моа и прилⷢать грѣхь и прогнѣвавать г҃а б҃а щото гї є сътвориль.

Край (л. 76^{б}): ..и сиица щєм голи да станимь прєⷣ х҃вото сьдовищє, и сєки щє самси сєбє си да ѡсьди. вь ѡнзи чⷭа никои ни мѡжи помогна никомѹ. ни брать на брата, ни баща на с҃на, нито чєдѡ на баща. нїкои никомѹ ни можи.

Новобългарска преработка на популярния още от XIII—XIV в. в славянските страни апокриф „Видение на апостол Павел“, който от своя страна е преработка на известния в старохристиянската литература „Апокалипсис на апостол Павел“.[10] Новобългарската версия е характерна за дамаскините от III новобългарски тип (по Дьомина), среща се и в дамаскините от IV новобългарски тип, а най-старинният ѝ дамаскинарски вариант е запазен в Тихонравовския дамаскин.[11]

Л. 77^{а}—87^{б}: Слово ѡ Алєѯїа чл҃ка б҃жїа. ѡ҃чє благослови. за мли҃твь. В полето вдясно от заглавието е отбелязан денят на чествуване на светеца — м̓, з҃ї (17 март).

---

[8] Е. Демина. Тихонравовский дамаскин. Кн. I. С., 1968, с. 210—214. Кн. II, С., 1971, с. 240—247 (текста).

[9] Б. Ст. Ангелов. Из старата българска, руска и сръбска литература. Кн. I. С., 1958, с. 155—157.

[10] Ем. Георгиев. Литература на изострени борби в средновековна България. С., 1966, с. 147—149.

[11] Е. Демина. Цит. съч., кн. I, с. 214—217, кн. II, с. 248—255.

Нач. (л. $77^{а}$): Бисть ч҃лкь бж҃їи бл҃го вернь, вь Риме граде имениимь Єфимїань. славен беше ц҃рь римски и богать бе ѕело. имаше раби вь домь его ч҃ед'ць р҃ вь свилии ризи и вь златехь поꙗсехь.

Край (л. $87^{а-б}$): ...мⷭць мартїа ꙁї д҃нь и празнꙋвахꙋ ꙁ д҃нь а ѡць его и м҃ти и сньха ею пребивахꙋ ꙋ гроба его бж҃їемь бл҃гтїю истече миро иꙁ гроба и благоꙋхаа//нїе иꙁ ковчега и выи недꙋжни исцѣлѣвахꙋ ѿ него и славѣхꙋ б҃а вь веки амин.

Житието на Алексий, человек божи, е преведено на старобългарски още през X в. В дамаскините и сродните с тях сборници то се явява в две редакции — едната възхожда към стария превод, а другата — към извършения в Москва и издаден през 1660 г. превод по новогръцката редакция. Настоящият препис се отнася към първата редакция и показва най-голяма близост с преписа в дамаскина от 1796 г. от сбирката на Сырку (БАН СССР, № 13.6.16).[12]

Л. $87^{б}$—$105^{а}$: Сїю епистолїю како сънинде сь нбⷭе г҃а б҃а нашего ї҃са х҃а

Нач. (л. $87^{б}$): Вѣдомо да есть сїа ст҃а епистолїа сьⷩбь сьниде вь град юⷭрлимь, кь патрїархꙋ иерⷭлимскомꙋ ꙁа вьса беꙁаконїа наша иже творить ч҃лци на ꙁемли и ꙁа сьгрешенїа волнаа и неволнаа.

Край (л. $105^{а}$): ...и прощавате о҃ци и братїа а що самь сьⷭ рꙋкꙋ мою грѣшна сьгрѣшиль. а вїе ни кльнѣти амин прощаванте и исправети.

Този апокриф, познат под названията „Епистолия за неделята“, или „Камък падна от небето“, е преведен в България още преди XIV в., но особено разпространение получава в дамаскинарската литература и оказва известно влияние върху фолклора.[13]

Приписки:

На л. $2^{б}$ от ръката на преписвача: Ꙁаписахси сїа дамаскина на мⷭца генарїа вь лѣто ѿ сьꙁданїе вьсего мира ѿ Адама ꙁ҃с҃ѯ҃ѳ҃ вь лѣто ѿ рожство х҃во ѿ повьпльщенїе г҃ь нашь ї҃с х҃с ѿ чистїа д҃вца Марїа маика г҃а нашего а҂ѱѯ҃а (1761 г.) ключь слово ꙗ.

На предния форзац от по-късна ръка написано името Тодорь, а в ляво от него числата от 1 до 20 и техния сбор.

На л. $93^{б}$ друга ръка: М҃лтвами ст҃ыхъ о҃ць нашихъ. гⷭди і҃исе хрⷭте бж҃е нашь помилꙋи насъ аминь. сїа писмо лаꙁарꙋвъ.

На л. $105^{б}$ някакви сметки и полуизтрити нечетливи думи.

На задния форзац горе, друга ръка: Тиись епистоле какь е см(..,)т к҃в години лиⷭта р҃е. Под това написано: Ꙁа когꙋ, а под него в рамка, очертана е единична линия: Кирꙋва книга дамаскинь.

Ръкописът е подарен на музея от архитект Емил Пасков от Варна през 1959 г.

---

[12] Е. Демина. Цит. съч., кн. I, с. 110—116, кн. II, с. 326—329.

[13] Д. Петканова-Тотева. Апокрифна литература и фолклор. — В: Въпроси на старобългарската литература. С., 1966, с. 156—158.

IV (инв. № 425)

МОЛИТВЕНИЧЕ

от 1850 г.

81 листа, хартия (гладка, бяла, без водни знаци), 17,8×11 см. Без оригинална пагинация. Л. 37б—46а, 58а—75б, 78а и 80а—81б — празни. Подвързия запазена, платно.

Писмо: бързопис, по 22 реда (средно).

Правопис и език: нов църковнославянски, в трепетника (л. 32а—37а) — новобългарски, а на л. 78б—79а — гръцки (с кирилица).

Украса: неумели композиции след всеки чин и инициали в черно.

Ръкописът е подвързан заедно с „Баснословіе Синтипы философа... преведеное отъ Х. П. д. п. н. ч. и. н. (т. е. Христаки Павлович дупничанин)... У Будиму. ...1844“.

Съдържание

Л. 1а—2а: Тропари на Богородица, на мъченик (общ), на Рождество Христово, на Възкресение.

Л. 3а—б: Псалом 23.

Л. 3б: Означение на 105 псалом и след това: Вѣровахъ тѣмже возгла҃хъ азъ же смирихсѧ...

Л. 4а—5а: Молитва, нач.: Слава въ вышнихъ бг҃ȣ и на земли миръ въ человѣцѣхъ бл҃говоление хвалимъ тѧ...

Л. 5б: Апостолъ къ колассаемъ зачало с҃ни (258). Нач.: Братїе ѡблецїте сѧ с҃ти и возлюбленни...

Л. 6а: Евангелие ѿ Марка зачало л҃з (37). Нач.: Рече г҃дъ иже хощеть по мнѣ ити да ѿвержетсѧ себе и в возметь крⷭ҇ть свой,...

Л. 7а—9а: Молитва, нач.: Бл҃гословенъ бг҃ъ нашъ прїидте поклонимсѧ ц҃реви нашемȣ бг҃ȣ. приидте поклонимсѧ и припадемъ хрⷭ҇тȣ...

Л. 9а—11а: Слава и нинѣ аллилȣиѧ аллилȣиѧ слава тебе боже. Г҃ди воззвахъ къ тебѣ оуслыши мѧ...

Л. 11а—б: Свитокъ Бг҃оматере или м҃лтва пр҃стыѧ Б҃дцы.

Л. 11б—18а: М҃лтва ко пр҃стѣи Бц҃ѣ. Нач.: Радȣисѧ бл҃годатнаѧ г҃дъ съ тобою...

Л. 18а—б: Трапаръ (sic!) гласъ ѕ҃ по҃ все ѿложше пр҃стна вл҃чце подъ кровъ твой...

Л. 18б—19б: М҃лтва ко г҃дȣ нашемȣ І҃исȣ Х҃ртȣ. Нач.: Вл҃ко г҃ди І҃исе х҃рте б҃же нашъ сотворивии н҃бо и землю...

Л. 20а—30а: М҃лтвы на сонъ грѧдȣщимъ.

Л. 30б—31б: Молитвы оутреннїе.

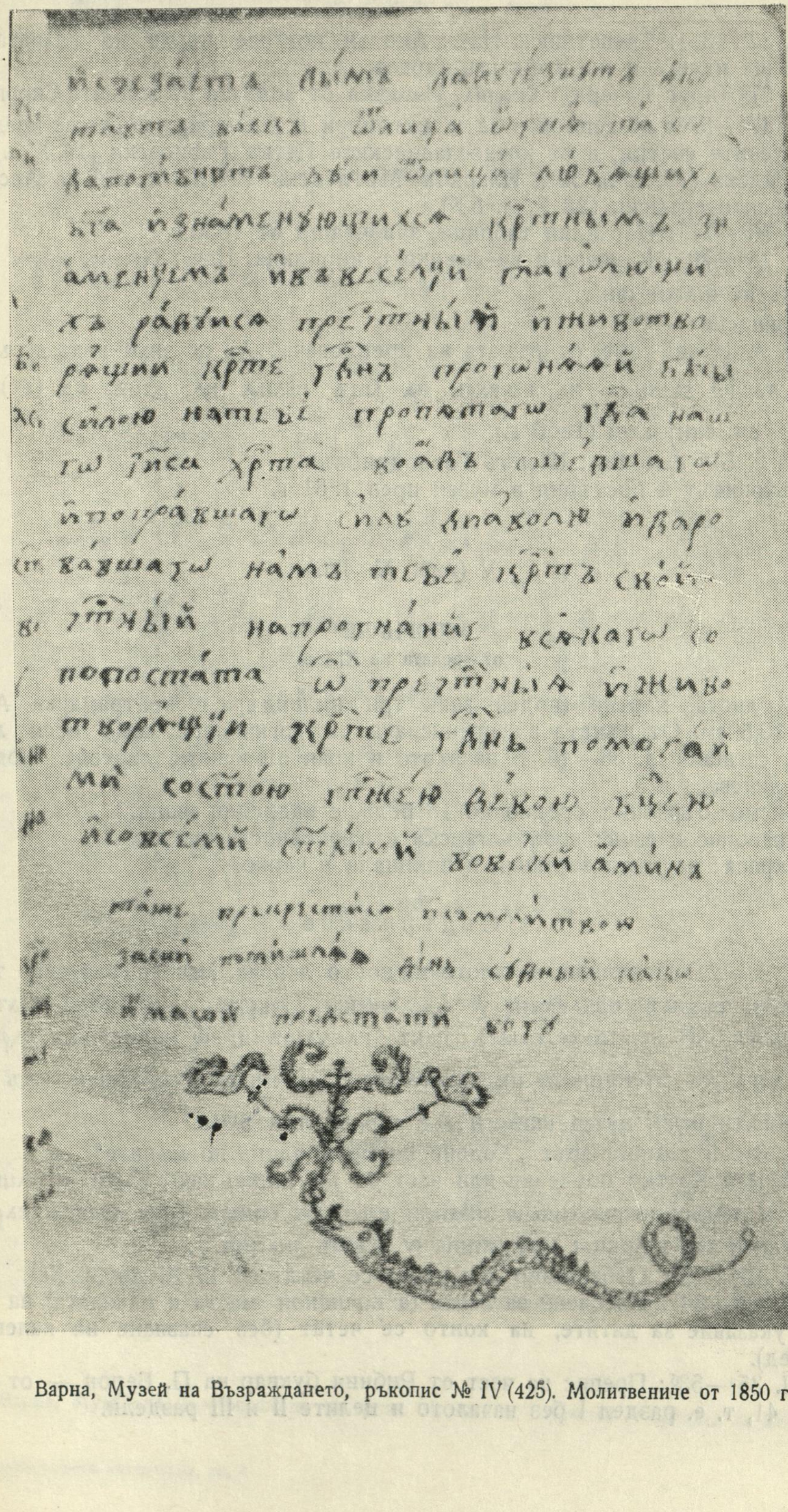

исчезаетъ дымъ да исчезнутъ ꙗко
таетъ воскъ ѿ лица ѿгнѧ та
да погибнутъ беси ѿ лица любѧщихъ
бга и знаменующихсѧ кртнымъ зн
аменїемъ и въ веселїи глаголющи
хъ радуисѧ пречтный и животво
рѧщий крте гнъ прогонѧй бѣсы
силою на тебѣ пропѧтаго гда наш
его іиса хрта во адъ сшедшаго
и поправшаго силу дїаволю и даро
вавшаго намъ тебѣ кртъ свой
чтный на прогнанїе всѧкаго со
попостата ѡ пречтныи и живо
творѧщїи крте гнь помогай
ми со стою гжею девою бцею
и со всѣми стыми вовѣки аминъ
[illegible] [illegible] [illegible]
за [illegible] [illegible] дѣнь [illegible] [illegible]
и [illegible] [illegible] [illegible]

Варна, Музей на Възраждането, ръкопис № IV (425). Молитвениче от 1850 г.

Л. 32^{а}—36^{а}: Трепетникъ. Нач.: Ако ти поиграе върха на главата на войска ще идешъ и ще дойдешъ здравъ.

Л. 37^{а} (друг почерк): Скорпїа. Извадка от зодиака за зодията Скорпион.

Л. 47^{а}—57^{б}: Месецослов за м. октомври и ноември, в който са представени руските светци, а от южнославянските Петка Търновска (14. X, л. 52^{а}), Иван Рилски (19. X, л. 52^{б}), Иларион Мъгленски (21. X, л. 52^{б}) и Арсений архиепископ сръбски (28. X, л. 53^{б}).

Л. 76^{а}—77^{б}: Пасхални таблици, започващи от 1850 г.

Л. 78^{б}—79^{а}: Катавасии на гръцки с кирилица. Нач.: Сѡсонъ кѵрїе тонъ лаѡи сȣ ке еклоси сон...

Приписки:

На л. 1^{а} най-горе, от ръката на преписвача: Да са знаи катȣ зеҳъ тесъ книги та ги зашиҳъ на бȣкварь на м҃цъ иȣлиѧ на денъ к҃д (24) сине (sic! — вм. сене) ҂аѡн (1850 г.).

На с. 57^{б} с молив: Василъ Господиновъ.

Ръкописът е постъпил в музея през 1961 г.

V (инв. № 426)

СБОРНИЧЕ
от средата на XIX в.

87 листа, хартия (воден знак три цилиндъра с контрамарка AFG), 16,2×10,5 см. От ръката на преписвача са пагинирани само осем листа (1—8), сегашни л. 38—45. В началото и края откъснати листове. Подвързията липсва.

Писмо: бързопис, средно по 18 реда, с надредни знаци.

Правопис и език: новобългарски с църковнославянизми.

Украса: неумели заставки и инициали в черно.

Съдържание

Л. 1^{а}—2^{б}: Поучение, началото на което липсва. Нач. на запазения текст ...заради тѣхнотȣ избавленїе ѿ фараѡновотȣ робствȣ бл҃гословены братїе...

Край: ...И по нѧкое врѣмѧ пакъ гледашъ и ѿ негѡ пакъ дрȣгигȣ поелъ того да ви пишими на памета си що поȣчава насъ самъ гдⷭ҇ъ бг҃ъ гл҃ѧ ищѧти перва ц҃ртво нбⷭ҇ное и всѧ приложитсѧ вамъ.

Л. 3^{а}—9^{б}: Апокрифът „Ходене на Богородица по мъките“.

Л. 10^{а}: Кратко поучение или част от поучение, нач.: Быти сȣдѧще по мздѣ и тȣмени небрежѧще ѡ спасенїи братїемь монаси [и]же лѣниви сварливи завистливи сластолюбцы небрѣжещїе ѡ своемъ спасенїе...

Л. 10^{а}—12^{б}: Отбелязано кои слова се четат от 17. XI до 30. XI.

Л. 13^{а}—34^{а}: Посочени заглавия (а на някои места и началата) на слова, с указание за датите, на които се четат (без спазване на календарния ред).

Л. 35^{а}—53^{б}: Препис на част от Рибния буквар на П. Берон — от с. 17 до с. 41, т. е. раздел I без началото и целите II и III раздели.

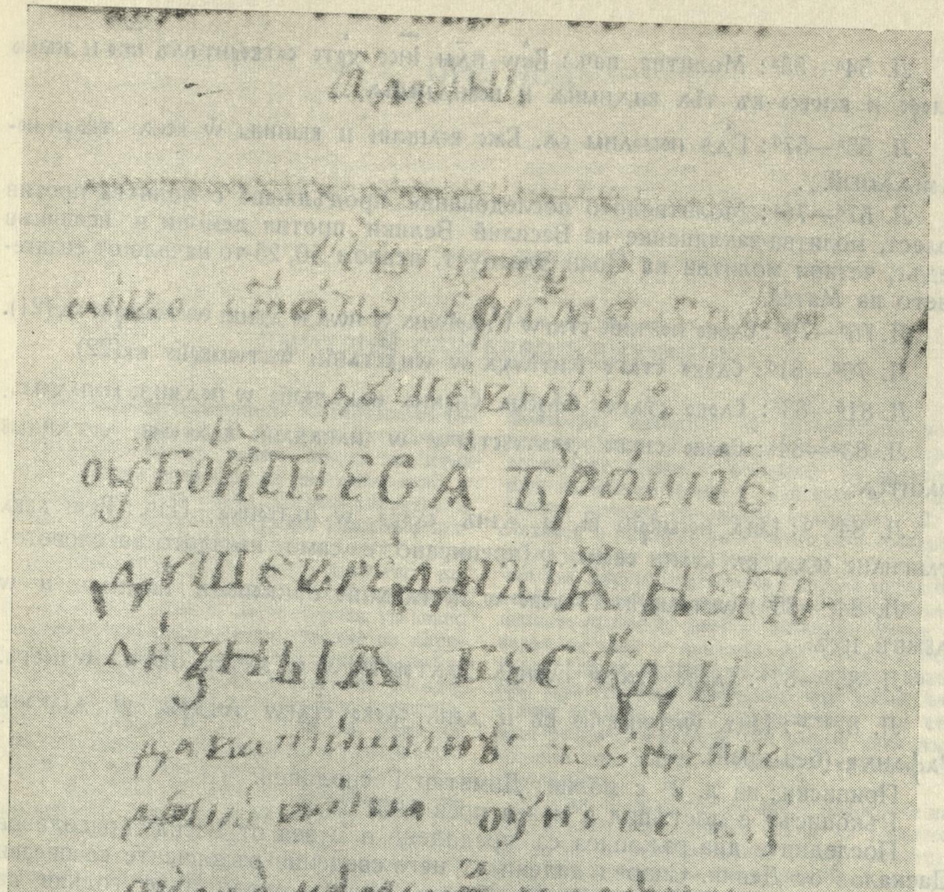

Варна, Музей на Възраждането, ръкопис № 5 (426). Сборниче от средата на XIX в.

Л. 54ᵃ—55ᵃ: Молитва, нач.: Вⷧ҇кѡ г҃ди І҃исє Хрⷭ҇тє сотворитѣ҃лъ н҃бо и землю морє и всичко въ тїѧ видимыѧ и нєвидимыѧ...

Л. 55ᵃ—57ᵇ: Гдⷭ҇ȣ помолим сѧ. Б҃жє вєликии и вышны ѿ всєѧ твари поклонѧѧмый...

Л. 57ᵇ—76ᵃ: Молитвеното последование продължава с молитва против болест, молитва-заклинание на Василий Велики против демони и всякакъв недъг, четири молитви на Йоан Златоуст, псалом 50, 25-то начало от евангелието на Матей.

Л. 76ᵃ—79ᵇ: Слово поȣчєнїє с҃тагѡ Ѵ̈ларїѡна ѡ пѡлзє дȣши ѡктомврїю к҃а (21).

Л. 79ᵇ—81ᵇ: Слово с҃таго Антїѡха ѡ ѡцвєтанїи ѡктѡмврїю к҃в(22).

Л. 81ᵇ—83ᵃ: Слово с҃тагѡ Єфрєма Сирина наказанїє ѡ подвизє монахомъ.

Л. 83ᵃ—84ᵃ: Слово с҃таго златоȣстагѡ ѡ наказанїє всѧкомȣ хотѧщємȣ спаситсѧ.

Л. 84ᵃ⁻ᵇ: Мⷭ҇ца ноємврїю вь н҃ дєнъ слово ѿ патєрика. Нач.: Рєчи авва єуангилиє сєдѧ въ кєлии своєи... (преписано е само началото на словото).

Л. 84ᵇ—85ᵇ: ѡктомврїю ї҃ слово ѡ поставлєнїє єпископомъ икономъ и ѡ слȣжбѣ ихъ.

Л. 85ᵇ—87ᵃ: Слово с҃тагѡ Іѡанна Златоȣстагѡ ѡ алчбѣ сирєчъ ѡ постѣ.

Л. 87ᵃ⁻ᵇ: Мⷭ҇цъ ѡктѡмврїю въ н҃ дєнь слово с҃тагѡ Андрєа ѡ дїаконѣ Рафаилѣ (без край).

Приписки: на л. 2ᵃ с молив: Димитар Господинов.

Ръкописът е постъпил в музея през 1961 г.

Последните два ръкописа са предадени в музея от Васил Господинов Даскалов от Девня. Според дадени от него сведения ръкописите са писани от неговия дядо Димитър Димов Дуков, раждан около 30-те години на XIX в. Преписвачът се е преселил в Девня от Ямболско и е бил псалт в девненската черква до края на живота си (1908 г.).

ПРЕГЛЕД

ДМИТРИЙ СЕРГЕЕВИЧ ЛИХАЧОВ

Седемдесетгодишнината на бележития съветски учен акад. Д. С. Лихачов бе отбелязана широко в нашия печат. Затова тук няма да се спираме подробно на неговото дело, а ще изтъкнем само някои негови характерни черти. Преди всичко заслужава внимание широкият обсег на научната му дейност : стара руска литература, старо руско изкуство, история на руската култура, руски фолклор, текстология, теория на литературата. На какво се дължи това голямо разнообразие на научните интереси? Мисля, че обяснението не бива да се свежда само до личността на учения. Личността, разбира се, има своето значение. Който е общувал с Д. С. Лихачов, може да свидетелствува за необикновеното духовно богатство на неговата личност. Касае се не само за широтата на научния му поглед и за научната му култура, но за отношението му към поезията, за тънкия му вкус в областта на музиката, за непрекъснатия му досег с живописта и архитектурата, за дълбокото му чувство за природата, за личния му финес при общуване с хората, за любовта му към руското минало и към старите руски градове, за възхищението му от Ленинград като архитектура, история, традиция, атмосфера — родния Ленинград, на който той дължи толкова много. Но в интересите и възхищенията си Д. С. Лихачов не се ограничава само със своята велика родина. Той умее да почувствува и оцени красотата и културата на страни и градове, които е посетил, и да ги обикне, да се привърже към тях, да ги направи част от духовното си битие.

Това са само няколко ограничени наблюдения и впечатления от обаятелната личност на Лихачов, разностранно надарена. Безспорно, качествата на тази личност са предпоставка за широтата и разнообразието на неговите научни интереси, но не това е основното обяснение. Обяснението трябва да се търси преди всичко в характера на материята, с която Лихачов се занимава. В центъра на неговите изследвания стои старата руска литература, която не само се докосва до история и философия, наука и делова писменост, но твърде често ги обединява. Средновековната литература влиза в една обща естетическа система с останалите изкуства ; намира се в твърде близки отношения с фолклора ; начините на разпространение и практическите ѝ функции ѝ придават черти, които още повече я отличават от литературата на новото време и изискват от литературния историк специална подготовка. Д. С. Лихачов е осъзнал много рано тези особености на старата руска литература и се е насочил към научна подготовка и научна методика, които да осигурят цялостното проникване в нейната същност, роля и значение. Всеки би казал, че това е напълно естествено и не е трудно да се разбере от литературния изследвач. При Лихачов обаче има още нещо : във всички области, които са свързани със старата руска литература, той работи като пълноценен специалист, с високите критерии на специалиста.

За да се разберат по-добре основните насоки в научната дейност на Д. С. Лихачов, трябва да се хвърли поглед върху времето, в което той се формира като учен. Това са главно тридесетте години, когато се съживява интересът към старата руска литература и култура. Този интерес значително намалява в първите години след Октомврийската революция, защото върху средновековната култура се струпват историческите грехове на феодализма и християнската черква. Обаче учени като А. С. Орлов, Б. Д. Греков, Н. К. Гудзий, В. П. Адрианова-Перетц и др. разкриват голямата роля на старата руска литература в културното и политическото развитие на руския народ ; те са в същност и учителите на Лихачов наред с големите руски медиевисти от XIX в.

Роден на 15 (28) ноември 1906 г. в Петербург, Лихачов изучава в Ленинградския университет в края на двадесетте години две специалности : романо-германската и славяно-руската секция на Отделението по езикознание и литература. След завършване на висшето си образование работи като редактор в Ленинградския клон на Издателството на Академията на науките. През 1938 г. е избран за младши научен сътрудник, а през 1941 г. за старши научен сътрудник в Института за руска литература (Пушкинския дом), където защищава кандидатска и докторска дисертация и където работи до днес. Известно време Лихачов е професор в Ленинградския университет (1946 — 1953). В 1953 г. е избран за член-кореспондент на Съветската академия на науките, а от 1970 г. е академик.

Лихачов насочва вниманието си най-напред към руските летописи. В резултат на неговите изследвания се явява значителният труд „Руските летописи и тяхното културно-историческо значение“ (1947). Летописите се разглеждат като жанр, който се развива и изменя. Лихачов ги въвежда в историята на старата руска литература като нейна най-характерна жанрова особеност. Изхождайки от изследванията на летописите, Лихачов се насочва към проблемите на средновековната култура и публикува редица книги: „Националното самосъзнание на стара Русия. Очерки из областта на руската литература през XI — XVIII в.“ (1945); „Новгород Велики. Очерк на историята на културата на Новгород през XI — XVII в.“ (1945); „Културата на Русия в епохата на образуването на Руската национална държава“ (1946); „Възникване на руската литература“ (1952); „Културата на руския народ през X — XVII в.“ (1961) и др.

Твърде рано Лихачов започва да изследва бележитата староруска поема „Слово о полку Игореве“, на която посвещава многобройни студии и отделни книги. Резултатите от неговите многогодишни изследвания са отразени най-цялостно в последната му книга „Слово о полку Игореве. Историко-литературен очерк“ (1976). Лихачов си поставя три основни задачи: да защити историческата автентичност на поемата; да покаже нейната връзка с времето, когато е създадена; да разкрие художествената ѝ природа. Всички тези задачи водят към една основна цел: „Слово о полку Игореве“ да се свърже със закономерното развитие на руската литература.

Теоретичният ум и изследователският талант на Д. С. Лихачов се изявяват най-ярко в една поредица от книги, в които новаторски се поставят големите проблеми на историческото развитие на руската литература и на природата на старата руска литература: „Човекът в литературата на стара Русия“ (I изд. 1958, II изд. 1970), „Поетика на староруската литература“ (I изд. 1967, II изд. 1970), „Развитие на руската литература през X — XVII в.“ (1973), „Текстология (Върху материал от руската литература от X — XVII в.)“ (1962). Тези книги издигнаха името на Лихачов на едно от първите места в съвременното съветско литературознание; към тях бе проявен голям интерес в чужбина, за което свидетелстват преводите им на няколко чужди езика. По този начин Лихачов получи световна известност. Те са блестящо свидетелство за високото равнище на съветската наука за средновековната култура.

Лихачов постави за решаване няколко основни въпроса. Първият от тях засяга художествения характер и естетическата стойност на староруските книжовни паметници. Този въпрос бе засяган още от някои учени на XIX в. (Ф. И. Буслаев); през съветския период той намери място в трудовете на А. С. Орлов, Н. К. Гудзий, В. П. Адрианова-Перетц, В. Ф. Ржига и др. Но Лихачов пристъпи към неговото цялостно изследване, във всички жанрове и в цялостното развитие на староруската литература. Той не само разкри художествената природа на средновековната литература, но изгради стройна система на нейната поетика. Лихачов изследва начина, по който е видян човекът от староруския писател, той посочи основните стилове при изобразяването на човека (съпоставяйки ги постоянно със староруската живопис). За първи път староруската литература бе поставена така широко в нейните отношения с изобразителните изкуства, фолклора, системата на литературните жанрове и зараждането на литературните направления, художественото време и пространство и т. н. Изобщо староруската литература бе видяна като една система, която подлежи на историческо развитие.

Във връзка с това Лихачов съсредоточи вниманието си върху няколко много интересни въпроса: за връзката между старата и новата литература, за общите линии в тяхното развитие; за Предвъзраждането (като общо явление в литературата и изобразителните изкуства); за отношенията между руската, старобългарската и византийската литература; за структурните различия между старата и новата литература и т. н. Извънредно интересна е оригиналната концепция, която Лихачов изгради в областта на текстологията. Той защити самостоятелния характер на текстологията като филологическа дисциплина, която изучава живота и историята на литературните творби и разкрива широко и пълно литературно-историческия процес. Продължавайки своите изследвания, Лихачов се насочи и към нови проблеми — староруския смях (в книгата „Светът на смеха в стара Русия“, 1976, съвместно с А. М. Панченко).

Не е възможно да се обхванат всички проблеми, които Лихачов е засягал и решавал в своята изключително плодотворна научна дейност в продължение на повече от четири десетилетия. Не можем да не се спрем обаче на интереса му към старата българска литература. Д. С. Лихачов има пълно съзнание, че областите, към които се насочва в старата руска литература, не могат да бъдат изследвани, без да се държи сметка за старата българска литература. Такива са въпросите за възникването и оформянето на руската литература през X — XII в., анализа на нейната структура, изучаването на проблема за Предвъзраждането през XIV и XV в., поетиката, при която е нужно да се правят постоянно съпоставки със старобългарската литература, и т. н. Старобългарската литература присъствува в теоретическите концепции и постройки на Лихачов. Понякога българската наука не се е съгласявала с отделни възгледи на съветския учен, но тя винаги е оценявала полезните изводи, които могат да се направят от неговите изследвания за решаване на проблемите на старобългарската литература. Новаторските изследвания на Д. С. Лихачов дадоха силен тласък на развитието на нашето литературознание, особено в областта на медиевистиката. Големият съветски учен никога не е отказвал и личната си помощ в подготовката на наши млади специалисти по старобългарска литература било когато прекарваха на специализация в Ленинград, било при неговите научни посещения в България.

Особено трябва да отбележим високата оценка, която Лихачов дава многократно в своите трудове на старата българска литература и на нейното общославянско и европейско значение. Между другото той пише: „Старобългарската литература още при своето възникване е отговорила не само на национални, но и на общочовешки нужди. Старобългарската литература не се е затворила в теми, свързани само с местния, българския начин на живот, с местните политически вълнения на своето време, а от първите си крачки става литература, която решава—наред с българските—основните, общите въпроси на човешкия живот и мироглед и по този начин е приобщила българския народ към общоевропейската култура. По-нататък Лихачов се стреми да очертае своеобразието на старобългарската литература: „В това съчетание на собствени, български и общочовешки теми се състои националното своеобразие на старобългарската литература, своеобразие с огромно значение за всички славянски народи“ („Развитие русской литературы X — XVII веков“, 1973, с. 35).

Цитатите биха могли да се увеличат, защото Лихачов говори за високото равнище на нашата стара литература (нарича го „чудо“), за делото на Кирил и Методий, които върху основата на старобългарския са създали великолепен литературен език, за способността на българския народ за възприемането на културата, за изключителната стойност на старобългарски литературни произведения, като „Шестоднева“ на Йоан Екзарх, и т. н. Ние не можем да не бъдем особено чувствителни към тези страници от научното дело на Лихачов.

Д. С. Лихачов е от учените, които умеят добре да организират своята изследователска работа. Той се отличава с необикновено трудолюбие и със забележителна научна съсредоточеност. Теоретик и новатор от голям мащаб, открил нови направления в областта на литературознанието, той дава великолепен пример за научна работа на младите поколения.

Петър Динеков

РАЗНОСТРАНЕН ИЗСЛЕДОВАТЕЛ НА СТАРАТА БЪЛГАРСКА КНИЖНИНА

На 15 август 1976 г. българският филолог Христо Кодов навърши 75 години. Тази кръгла годишнина съвпада с близо полувековна научна дейност в полето на старата българска книжнина — едно рядко творческо дълголетие.

Христо Николов Кодов е роден на 15. VIII. 1901 г. в подбалканския гр. Калофер, но детството му преминава в Цариград, където учи в Българската прогимназия. Многоезичната цариградска среда още от юношеските години формира у него живо езиково чувство и интерес към изучаване на езиците и езиковите въпроси. Завърнал се със семейството си в България, той получава средното си образование в Софийската духовна семинария (1917—1923 г.). От 1923 до 1927 г. Христо Кодов следва славянска филология в Софийския университет, където има щастливата възможност да слуша лекциите на най-изтъкнатите представители на българската филологическа мисъл от това време — Б. Цонев, Л. Милетич, Ст. Младенов, Б. Пенев и др. Още в университета той се проявява като един от най-добрите ученици на големия езиковед проф. Ст. Младенов, което ориентира неговите начални научни интереси в лингвистиката и по-точно в областта на сравнителното индоевропейско езикознание и историята на българския език. Заради рано изявените му научни интереси и изследователски способности още през последната учебна 1926—1927 година той е изпратен в краковския Ягелонски университет в Полша, където специализира по славянско езикознание при такива известни езиковеди като К. Нич, Я. Лос и Я. Розвадовски.

След завършването на университета Христо Кодов е назначен за преподавател по класически езици в Първа мъжка гимназия в София, където работи в продължение на петнадесет години (1929—1944 г.). Паралелно с това започва и се развива и неговата научна дейност, която през този период от живота му е свързана главно с историята на българския език и българската диалектология. Още през 1929 г. Хр. Кодов публикува монографичното изследване „Подвижното българско ударение и неговото отношение към праславянското ударение“, в което разглежда важни акцентологически проблеми в областта на имената. Книгата представлява част от по-широко замислен труд, който, макар и недовършен, остава между малкото ценни конкретни проучвания в областта на българската акцентология и запазва своята стойност и до днес. Наскоро се появяват и статиите „Към българския речник“ (Сп. на БАН, кн. XLIII, 1930) и „Още няколко забележки върху етимологията на някои турски, гръцки и други думи в един български дамаскин“ (Slavia, IX, 1930, № 2). Още тези ранни публикации на Хр. Кодов разкриват характерните черти на неговия научен стил и метод: отлично познаване на фактическия материал и неговото задълбочено интерпретиране в духа на най-добрите традиции на сравнителното индоевропейско езикознание.

В началото на тридесетте години проф. Стефан Младенов привлича Хр. Кодов за участие в широко замислените научни експедиции в Източна Тракия. Плод на двегодишното участие на младия учен в тези експедиции е неговото изследване „Езикът на тракийските българи“ (Тракийски сборник, кн. VII, 1935). Това задълбочено проучване на сравнително слабо познатите дотогава тракийски говори принадлежи към най-добрите приноси в българската диалектология.

След един дълъг период на намалена творческа активност през 40-те и 50-те години, през последните петнадесет години Хр. Кодов отново се връща към планомерна научна работа като сътрудник на Българската академия на науките и Народната библиотека в София. През този втори период на своята научна дейност той работи главно в областта на славянската палеография и историята на старата българска литература. И това несъмнено е неговият най-продуктивен и ползотворен период, ознаменуван с цяла редица от ценни трудове.

Когато се оценяват научните приноси на Христо Кодов през последните петнадесет години, на първо място трябва да се подчертаят заслугите му като продължител на подетата от проф. Беньо Цонев голяма задача по описването на славянските ръкописни сбирки в България. Плод на упоритите занимания на Хр. Кодов в тази насока са публикуваните няколко тома описи, разкриващи колекциите на най-важните хранилища на славянски ръкописи в страната: „Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека“, т. III, 1964; т. IV, 1971 (заедно с М. Стоянов) и „Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската академия на науките“, 1969. Продължаващи и доразвиващи Цоневата традиция, тези описи са незаменим справочник за ориентиране в най-важните палеографски, езикови и литературни особености на съхраняваните в България средновековни славянски писмени паметници. В тях е проявено много добро умение за изтъкване на важното и значимото, на всички онези компоненти, които представляват един или друг научен интерес. Всичко това, заедно с подробното разкриване на съдържанието на паметниците и честите текстологически съпоставки с гръцките извори, прави описите на Хр. Кодов широко познати и ценени у нас и в чужбина.

Като палеограф Христо Кодов притежава една рядка способност за проникновено анализиране на старите ръкописи. Показателен в това отношение е неговият палеографски анализ в подготвеното съвместно с покойния проф. Кирил Мирчев издание „Енински апостол. Старобългарски паметник от XI в.“, София, 1965. При една стегнатост и дори лаконичност в изложението е постигната пълна и точна характеристика на писмото, правописа и орнаментиката, дадена е аргументирана и убедителна датировка и локализация на паметника. Този стил на работа изобщо е характерен за Хр. Кодов като изследовател на старата българска писменост: зад външните факти да се търси генезисът, движението, историческата реалност.

Друга област, в която Христо Кодов работи с голям успех, е историята на старата българска литература. Притежаващ широк и задълбочен поглед върху паметниците на нашата средновековна книжнина, той и тук оставя едно значимо и трайно научно дело. Като особено ценни на първо място трябва да бъдат отбелязани неговите изследвания в Кирило-Методиевската проблематика. Тук най-напред трябва да се изтъкне неговото участие в капиталното тритомно издание на съчиненията на Климент Охридски и особено подготвеният от него коментар на Пространните жития на Кирил и Методий, където той поднася един кратък, но много съдържателен анализ на тези два първостепенни извора за основоположниците на славянската писменост и литература. Към кръга на старобългарската литературна и езикова проблематика се отнасят и други негови проучвания, като „Един непознат препис от службата на Кирил Философ“ (Сб. Хиляда и сто години славянска писменост (863—1963). С., 1963); „Фрагмент от старобългарски ръкопис с глаголическа приписка“ (Сб. Климент Охридски, С., 1966); „L’oeuvre litteraire des disciples des saints Cyrille et Methode en Bulgarie“ (*Κυϱίλλω καὶ Μεθοδίῳ τόμος ἕοϱτιος, II, Θεσσαλονίκη*, 1968); „Около житието на Кирил Философ“ (Сб. Старобългарска литература, кн. I, С., 1971): „Византийско-славянски литературно-исторически и текстологически проблеми“ (Cyrillomethodianum, II, Thessaloniki, 1972—1973) и др.

Като учен Христо Кодов е представител на старата енциклопедическа школа в славистиката: него го интересуват и привличат всички проявления на българската култура и духовен живот през Средновековието. Доказателство за широтата на неговите интереси е напр. полезното изследване „Старобългарски музикални паметници“ (С., 1973), в което са събрани най-важните паметници на българската средновековна музика.

За научния натюрел на Хр. Кодов е характерна преди всичко трезвата и положителна мисъл, почиваща на задълбоченото и всестранно интерпретиране на изворовия материал. За последното особено допринася неговото отлично познаване на класическите езици. Той обаче е много далече от сухата наука и досадната фактология, защото винаги се стреми да се издигне над фактите и да достигне до важни и съществени обобщения.

Тази кратка характеристика на учения и човека Хр. Кодов не би била пълна, ако тук не се кажат няколко думи за всестранната помощ, която той оказва на всички научни работници в областта на старата българска книжнина. Към него непрекъснато се обръщат за съвет и консултации много езиковеди, литературни историци и изкуствоведи и винаги получават задълбочена и компетентна помощ и съдействие. Особено внимателен и отзивчив е той към младите специалисти, които намират в негово лице един грижлив учител и приятел.

Завършвайки тези фрагментарни бележки за жизнения и творчески път, изминат от Христо Кодов, иска ми се да извиня тяхната непълнота, припомняйки една фраза от най-старото славянско житие на Наум, където се казва: „И се же вѣдомо боуди въсѣмь прочитающомꙋ, ꙗко множае сего сꙋть сътворили ѿци, нь се еліко намъ сказаше, а дроуга потаише за смѣреніе их“.

Заслужилият изследовател на старата българска книжнина Христо Кодов посрещна своята 75-годишнина с бодър дух и широки творчески планове. Нека му пожелаем да ги осъществи напълно и да обогати палеославистиката с още редица ценни трудове в бъдеще.

Божидар Райков

ВТОРИ МЕЖДУНАРОДЕН СИМПОЗИУМ ТЪРНОВСКА КНИЖОВНА ШКОЛА

От 20 до 23 май 1976 г. в гр. Велико Търново се състоя вторият международен симпозиум „Търновска книжовна школа“, организиран от Института за балканистика при БАН и Великотърновския университет „Кирил и Методий“.

Четири години след първия симпозиум[1] в старата българска столица отново се срещнаха видни български и чуждестранни учени, за да продължат размяната на мнения във връзка с проблематиката на Търновската школа. В симпозиума взеха участие гости от единадесет страни, сред които бяха: акад. Д. С. Лихачов, д-р Л. А. Дмитриев, проф. А. И. Рогов, д-р Е. И. Дьомина, ст. н. с. О. А. Князевская и др. от СССР, проф. Г. Сване (Дания), д-р Й. Русек (Полша), проф. Дж. Трифунович и проф. А. Младенович от Югославия, проф. В. Келару, проф. Й. Лаудат и др. от Румъния, д-р Е. Блахова (Чехословакия), проф. Д. Фрайданк (ГДР), проф. Х. Кайперт (ГФР) и други учени от САЩ и Япония. От българска страна участвуваха акад. П. Динеков, чл.-кор. Е. Георгиев, чл.-кор. Д. Ангелов, проф. Д. Иванова-Мирчева, проф. В. Велчев, проф. Б. Ст. Ангелов, проф. П. Русев, проф В. Тъпкова-Заимова, доц. А. Давидов, доц. Г. Данчев и други специалисти от Софийския университет „Климент Охридски“, Института за балканистика, Института за история, Института за български език, Института за литература, Института за изкуствознание и Института за музикознание при БАН, от Великотърновския университет „Кирил и Методий“ и Шуменския висш педагогически институт.

Задачите на втория международен симпозиум „Търновска книжовна школа“ бяха значително разширени в сравнение със задачите на първия симпозиум. Тематиката на докладите беше съсредоточена главно върху дейността на учениците и последователите на патриарх Евтимий Търновски. Целта на симпозиума беше да се изтъкне широкото разпространение на идеите на Търновската школа, нейното общобалканско и международно културно значение.

Работата на симпозиума беше разпределена в четири секции — литературознание, езикознание, история и изкуствознание. Общо бяха прочетени около седемдесет доклада и научни съобщения с приносен характер, които разкриха различни страни на историческото, езиковото, литературното и културното наследство на Търновската книжовна школа. В дискусиите по време на заседанията на секциите бяха обсъдени въпроси, свързани с наличието на ренесансови елементи в културното наследство на патриарх Евтимий и учениците му, ролята на правописната реформа на Евтимий и отгласа ѝ в съседните балкански страни, някои особености на превода и редактирането на книжнината и др.

Тържественото откриване на симпозиума се състоя на 20 май. Встъпително слово произнесе ректорът на ВТУ „Кирил и Методий“ проф. д-р Д. Филипов. Приветствие от името на окръжния и градския комитет на БКП в гр. Велико Търново поднесе първият секретар на градския комитет на БКП Н. Цонев, който отбеляза ролята на този международен форум за културното развитие на града и приноса му за по-пълното изучаване на историческите паметници на старата българска столица. Проф. В. Тъпкова-Заимова приветствува участниците в симпозиума от името на Института за балканистика. Тя подчерта значителния напредък в разработването на проблемите на Търновската книжовна школа. Тази мисъл подкрепи в изказването си и акад. П. Динеков, който приветствува симпозиума от името на Единния център за подготовка на кадри по език и литература. Той отбеляза, че бъдещите съвместни организационни усилия на БАН, СДУ, ВТУ, Комитета за наука, технически прогрес и висше образование и на други организации трябва да активизират още повече научните издирвания във връзка с книжовните паметници на Търновската школа, които наред с архитектурните и археологическите паметници представляват първостепенен дял в българското културно наследство. От името на Единния център за подготовка на кадри по история приветствие поднесе чл.-кор. Д. Ангелов. Той подчерта значението на Търновската книжовна школа за балканските и източноевропейските народи и приноса на симпозиума в развитието на балканистиката и славистиката.

---

[1] Вж. сб. Търновска книжовна школа. 1371—1971. Международен симпозиум. Велико Търново, 11—14 октомври 1971. С., БАН, 1974 г.

Тържественото откриване беше последвано от пленарно заседание, по време на което участниците и гостите изслушаха четири доклада. Най-напред думата беше дадена на видния литературовед акад. Д. С. Лихачов, който прочете доклад на тема „Стилът на Търновската школа и неговото значение в развитието на старата руска литература“. С изключително прецизни и задълбочени наблюдения върху произведения на Епифаний Премъдри беше обоснована тезата, че стилът „плетение словес“ няма само формални достойнства, а обогатява смисловата страна на езика, свързва най-тясно словесната тъкан със съдържанието. Акад. Д. С. Лихачов подчерта историко-литературното значение на стиловите особености, присъщи на Търновската книжовна школа, за обогатяване на художествените възможности на литературния език. Той отбеляза, че Търновската школа е първото голямо отстъпление от традиционността на средновековната литература. С характерния си стил тя прави значителна крачка в развитието на авторската индивидуалност.

Акад. П. Динеков изнесе доклад на тема „Българската култура през XV — XVII в.“ Разгледани бяха всестранно литературата, другите изкуства, народното поетическо творчество и всички явления, които представляват съдържанието на културата през XV — XVII в., въз основа на два критерия: културното равнище, до което достига българската феодална държава през XIV в., и културното развитие на другите балкански и европейски народи през този период. Акад. П. Динеков характеризира българската култура през XIV в. като блестящ завършек на една епоха, който предвещава появата на нови социални сили и обновлението на Ренесанса. Но тъй като това не се осъществява в условията на турския феодализъм, то цялото развитие на българската култура от XV до XVII в. представя мъчителен процес на освобождаване от средновековната традиция.

„Реформата на Евтимий Търновски (характер, особености, разпространение)“ беше темата на доклада на проф. П. Русев, който направи обширен обзор на реформата в многобройните ѝ аспекти и проследи влиянието ѝ в Сърбия, Влашко и Молдавия, в Литовско-Руското княжество и в Московска Русия. Проф. П. Русев изтъкна народностно-държавния облик и смисъл на Евтимиевото начинание, което засилва възможностите за народностно сплотяване, така необходимо по онова време.

Последният доклад от пленарното заседание, изнесен от проф. Д. Иванова-Мирчева, засягаше езикови въпроси — „Отражението на езика и стила на Търновската книжовна школа върху хомилетичната литература през XIV в.“ Разгледани бяха непроучени въпроси около превода и редактирането на хомилиите в духа на Търновската школа. Проф. Д. Мирчева подчерта важното значение, което има проучването на хомилетичната литература през XIV в., особено чрез съпоставки между старобългарския, среднобългарския превод и гръцкия оригинал. Такъв тип изследвания дават възможност да се правят изводи относно връзките на преводната книжнина от XIV в. с по-ранната българска литература, както и за цялостната система на езика и стила на Търновската книжовна школа.

На 20. V следобед започнаха секционните заседания. В секцията по литературознание бяха изнесени шест доклада с разнообразна тематика. Проф. Е. Георгиев говори на тема „Разгръщане на новаторските тенденции в книжовното дело на патриарх Евтимий Търновски от неговите последователи и ученици“, като се спря на литературната дейност на митрополит Киприан, Йоасаф Бдински, Григорий Цамблак, Константин Костенечки и Владислав Граматик в светлината на тезата за ренесансово развитие на литературата от XIV — XV в. Д-р Л. А. Дмитриев от Института за руска литература при АН на СССР — Ленинград прочете доклад „Литературно-книжовната дейност на митрополит Киприан и традициите на Търновската книжовна школа“. В доклада беше показана зависимостта на стилистическите особености от жанра на произведението. Авторът проследи в каква степен се проявяват похватите на „панегирическия стил“ в различни по жанр произведения на митрополит Киприан. Интерес предизвика докладът на проф. Дж. Трифунович (Югославия), озаглавен „Някои наблюдения върху обръщенията в Евтимиевата служба за царица Теофана и Цамблаковата служба за Стефан Дечански“. Проф. Дж. Трифунович характеризира обращенията, развити в сложна система от Евтимий Търновски и учениците му, като едно от главните средства за изграждане на образа. Проф. Б. Ст. Ангелов прочете доклада „Григорий Цамблак и сръбският книжовник Теодосий“. Чрез историко-литературен и текстологически анализ той доказа тезата, че Григорий Цамблак е насърчил монаха Теодосий Хилендарец да напише житие и служба на сръбския отшелник Петър Коришки. Така се появява нов книжовник в историята на сръбската литература от края на XIV и началото на XV в. В края на следобедното заседание участниците изслушаха и докладите на Н. Николов — „Художествено своеобразие на старата българска литература“ и на Н. Кочев — „Към въпроса за религиозно-философската страна на Патриархевтимиевата правописна реформа според „О писменех“ на Константин Костенечки“.

На 21. V в секцията по литературознание бяха прочетени шестнадесет доклада и научни съобщения. Сред тях имаше изследвания с обобщаващ и теоретичен характер — напр. „Проблематиката за човека и света у ученици и последователи на Евтимий Търновски“ на проф. В. Велчев, „Към същността и предпоставките на стила „плетение словес“ на проф. Д. Фрайданк (ГДР), „Взимоотношенията между румънската литература и Търновската книжовна школа“ на проф. Й. Трайстару и проф. В. Келару (Румъния), „Димитър Кантакузин и агиографските традиции на Търновската книжовна школа“ на доц. Г. Данчев и др., както и конкретни изследвания върху отделни произведения или съобщения за новооткрити преписи: проф. Г. Сване (Дания) — „Руският „Хронограф“ и житието на Стефан Лазаревич“; проф. Й. Лаудат (Румъния) — „Никодим, ученик и духовен последовател на Евтимий Търновски“; проф. В. Тъпкова-Заимова — „Похвално слово на Григорий Цамблак за св. Димитър“; д-р Е. И. Дьомина (СССР) — „Житието на Петка Търновска от Евтимий в новобългарската писменост“; Н. Дончева-Панайотова — „Цикъл произведения за митрополит Петър от Киприан“; Ст. Кожухаров — „Новооткритият химнописец Симеон“; Кл. Иванова — „Житийно-панегиричното наследство на Търновската книжовна школа в балканската ръкописна традиция“; Пр. Матеич (САЩ) — „Книжовникът Ефрем и един български сборник от края на XIV в.“; Г. Петков — „Проблемът за „двете редакции“ на „Сказание за буквите“ от Константин Костенечки“ и др. Бяха направени интересни изказвания от проф. Е. Георгиев, проф. В Велчев, ст. н. с. К. Мечев, проф. В. Келару, проф. Х. Кайперт, Е. Коцева, П. Бойчева и др.

Третият ден от симпозиума се характеризираше със същия творчески дух и делова атмосфера. На сутрешното заседание в секцията по литературознание бяха изслушани осем доклада, между които на ст. н. с. Н. Драгова „Достижения и задачи по изучаване на Българската хроника от XV в.“, на арх. Горазд „Духът и идеите на патриарх Евтимий в националнокултурното дело на неговите ученици“, на ст. н. с. К. Мечев „Търновската книжовна школа и общославянският демократизъм в Българската хроника от XV в.“, на Л. Боева „Традициите на Търновската школа в българските и руските жития от XVI в.“, на Кр. Станчев „Търновската школа в развитието на агиографските жанрове“, на П. Бойчева „Традициите на Търновската книжовна школа и делото на Гавриил Урик“, на П. Димитров „Житие на св. Варвар Охридски“ и др.

Плодотворна беше и работата на останалите секции. В секцията по история тематиката на докладите беше съсредоточена върху икономическите и политическите условия, в които творят представителите на Търновската книжовна школа, както и върху дейността на отделни книжовници—напр. докладите на проф. Хр. Коларов, Г. Първев, Й. Андреев, Г. Нешев и др. Едно от заседанията на секцията беше посветено на археологически проблеми. Бяха обнародвани нови постижения в разкриването на културните ценности от XIV в. (докладите на Т. Овчаров, Я. Николова, П. Славчев и др.).

В секцията по изкуствознание бяха разгледани въпроси, свързани с иконографията и с украсата на ръкописите през XIV в. (напр. в докладите на проф. А. И. Рогов, Л. Мавродинова, А. Джурова, Св. Босилков, В. Марди-Бабикова и др.), а също така и проблеми на средновековната музика (докладите на Е. Тончева и Ст. Лазаров).

В работата на секцията по езикознание взеха участие редица видни български и чуждестранни учени — проф. Д. Иванова-Мирчева, д-р Й. Русек, проф. В. Келару, проф. А. Младенович, проф. Х. Кайперт, д-р Е. Блахова, ст. н. с. О. Князевская, доц. А. Давидов и др. Бяха изслушани доклади с обобщителен характер за книжовния среднобългарски език от XIV в. и неговото отношение към гръцкия език и другите славянски езици, а също така и конкретни изследвания върху езика на отделни книжовници и произведения.

На 22. V се състоя тържественото закриване на симпозиума. Заключително слово произнесе проф. В. Тъпкова-Заимова, в което бяха подчертани ведрата научна атмосфера и духът на сътрудничество, характерни за втория симпозиум по проблеми на Търновската книжовна школа. Проф. В. Тъпкова-Заимова изтъкна значението на подобни международни срещи, по време на които се обменя ценен творчески опит и се укрепват връзките между медиевистите от различни страни. След това беше дадена думата на акад. Д. С. Лихачов. Той благодари от името на гостите за добрата организация на симпозиума и отбеляза високото научно ниво на прочетените доклади, които са съчетали обобщаващите изследвания и конкретната работа с текста на произведенията. Акад. Д. С. Лихачов подчерта методологическата и теоретическата зрелост на симпозиума като цяло и приемствеността, която се осъществява между по-възрастните и младите научни работници, работещи по проблематиката на Търновската книжовна школа. Благодарствено слово произнесе и проф. Г. Сване. Той изрази задоволството си от цялостното протичане на симпозиума и от отличната организация. Накрая доц. Г. Данчев предложи да се вземе решение за провеждане на трети симпозиум „Търновска книжовна школа," на който да продължи работата по изучаването и подготовката за издаване на ценното наследство, оставено ни от представителите на школата.

Симпозиумът отбеляза нов етап в комплексното изучаване на културното наследство, завещано ни от патриарх Евтимий и учениците му. Успешното участие на много български и чуждестранни млади научни работници, плодотворната обмяна на творчески опит и високите научни постижения, демонстрирани на симпозиума, го характеризират като значителна българска и международна научна проява, която ще намери широк отзвук сред медиевистите от цял свят.

Анисава Милтенова

КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ

„ВЕЛИКОЕ НАСЛЕДИЕ“ от Д. С. ЛИХАЧОВ

Изд. „Современник“. М., 1975. 367 с.

Новата книга на изтъкнатия съветски литературовед-медиевист акад. Дмитрий Сергеевич Лихачов има подзаглавие „Классические произведения литературы Древней Руси“. В предисловието авторът изтъква, че многовековната староруска литература има своя класика — произведения, не само считани за образцови в своето време, но и превърнали се в символи на староруската култура. Те именно са обект на внимание в разглежданата книга. Тя, макар и доста различна по характер, е логично продължение на капиталните изследвания на Д. С. Лихачов „Человек в литературе Древней Руси“, „Поэтика древнерусской литературы“ и „Развитие русской литературы X—XVII веков“. Ако в тях се разглеждат основните въпроси от естетиката и поетиката на старата руска литература и на високо научно ниво се подготвя почвата за написване на теоретическа история на староруската литература, то в разглежданата книга, на базата на предварителния научен синтез, се анализират най-забележителните произведения на тази литература с оглед включването им в духовния кръгозор на съвременния човек. Този поглед към съвременността, непрестанното чувство за многовековното единство на руската култура е доминираща черта в научната дейност на Д. С. Лихачов, намерила ярък израз и в новата му книга.

Статиите и студиите са подредени при спазване на хранологическия принцип и макар че това не е история на литературата, те очертават основната насока в развитието на староруската литература. Именно защото са класически, анализираните произведения едновременно носят основните белези на своята епоха и я надрастват, показвайки нагледно непрекъснатото развитие на средновековната култура, третирана често и неправилно като статична, затворена в себе си, чужда на художествеността.

Първата статия е посветена на Иларионовото „Слово о законе и благодати“—произведение,което, по думите на Д. С. Лихачов, по своята тематика е обърнато към бъдещето на Русия, а по съвършенството на формата си като че се докосва до това бъдеще. Възникнало в края на 30-те или началото на 40-те години на XI в., „Словото“ на Иларион развива мисълта за равноправието на народите и с това рязко се противопоставя на средновековните теории за богоизбраничеството на някои народи. Защищавайки своите идеи, Иларион, както изтъква и Д. С. Лихачов, следва великите български и славянски просветители Кирил и Методий.

След като анализира трите композиционни части на Иларионовата творба, авторът прави интересен паралел между „Словото“ и Киевската „Св. София“, където то е било произнесено. Установява се не само че Иларион е изхождал от темата на окръжаващите го фрески, с което е постигал максимално въздействие върху публиката, но и съзвучието между „Словото“ и храма като цяло. С името и мащабите си Киевската „Света София“ е трябвало да съперничи на Цариградската и в такъв смисъл носи основната идея на „Словото“ — за равноправието на народите. В заключение се разглежда влиянието на „Словото“ върху по-късната староруска литература и върху някои произведения на старосръбската (Доментиановите жития на Симеон и Сава).

Най-голямата студия в книгата е посветена на „Повесть временных лет“. Изтъквайки, че този забележителен летописен свод възниква върху плодотворната почва на руската култура от началото на XI в., Д. С. Лихачов проследява неговите устни и писмени източници. Особено внимание се обръща на историческите песни, предания и легенди, които са предшествували летописите и са съществували редом с тях, служейки за неизчерпаем техен резервоар. Отново, както и в трудовете на В. П. Адрианова-Перетц, се прави опит за извличане на стари фолклорни произведения от писмен източник — един труден и изискващ голяма прецизност способ, който обаче е много плодоносен и би могъл да намери приложение и върху български материал. Заслужава внимание констатацията на автора, че от историческата памет на народа летописът черпи не само исторически сведения, но и идеен заряд, че „особый характер народной памяти, отмечавшей прежде всего все героическое в прошлом, придал и первой русской летописи оттенок героичности и эпичности" (с. 35). Като цяло устните извори дават материала (съдържание, идеи), отчасти стила и езика на Повестта, отбелязва Д. С. Лихачов, а писмената традиция вкарва този материал в привичните за средновековната книжнина композиционни рамки. Във връзка с това се отбелязва отново ролята на етикета (термин, въведен от Д. С. Лихачов), съобразно който се оформят фактите. Сводният, мозаичен характер на летописа обуславя и описването на всеки факт според съответния етикет. В студията много добре е очертано мястото на „Повесть временных лет" на границата на два обществени строя — вече отмиращия патриархално-общинен и новия феодален; на границата на два типа историческо съзнание — епическото и летописното; на границата на две литератури — устната и писмената.

Към същата епоха ни отвеждат и съчиненията на княз Владимир Мономах — поучение, автобиография и писмо до княз Олег Светославович, обединени още в Средновековието и известни под общото название „Поучение". Особено внимание отделя Д. С. Лихачов на етическата система в политиката на Владимир Мономах, намерила отражение и в неговите съчинения, особено в писмото. Въпросът за етическите системи в староруската литература и техните връзки с естетическите представи на авторите привлича трайно вниманието на автора[1] и представлява насока за изследвания, която би довела до интересни и важни наблюдения и изводи. Нейното разработване и в нашата литературна медиевистика е наложително, а разсъжденията на Д. С. Лихачов предлагат необходимата основа за това. Още повече, че той не се ограничава с Владимир Мономах, а в статията си засяга и други етически системи на староруски автори (Иван Грозни, протопоп Авакум). Проблемът за етическата отговорност на човека, както изтъква акад. Лихачов, е национална черта на руската литература, проявила се още в най-ранния период от развитието ѝ и станала доминанта в творчеството на такива автори от XIX и XX в. като Радишчев, Достоевски, Толстой, Горки и др.

Голяма студия е посветена на друг забележителен паметник на руската литература — „Слово о полку Игореве". Авторът очертава социално-историческата обстановка, в която възниква „Словото," анализира неговото съдържание и обръща специално внимание на жанровата му природа и художествената му форма. Подчертана е близостта на „Словото" до устната песенна лирика. Анализират се някои характерни езиково-стилни средства. Изтъкнат е хуманизмът на тази творба, която според автора е дело на съвременник на събитията, народен певец, създаващ книжовно произведение. В заключение се отбелязват основните моменти в работата на науката върху „Словото", неговото влияние върху класическата и съвременната руска култура, неговите преводи на редица съвременни езици. „Его поэтические достоинства приобрели ценителей во всех странах мира — пише Д. С. Лихачов. — Оно стало явлением мировой поэтической культуры" (с. 203).

Допълнение към студията е едно от приложенията към книгата — „Слово о полку Игореве и скептики". В него авторът взема отношение към тезите за късния произход на „Словото" (отнасяно към XIII, XVI или XVII в. или пък считано за литературна мистификация от втората половина на XVIII в.), като защищава широко разпространеното мнение за възникването му в края на XII в.

В следващата статия се разглеждат „Словото" и „Молението" на Даниил Заточеник. Авторът изтъква, че макар и условно, те могат да се характеризират като едно произведение под наслов „Моление". Удивителен според него е фактът, че „Молението" се преработва и допълва дълго време, но всеки от съавторите успява да попадне в стила на произведението и не се разминава с неговата идеологическа насоченост. Като най-устойчива страна на „Молението" се сочи стилът, чрез който може да се разгадае много и от идейната му същност: „Форма дает нам ключ к содержанию" (с. 209). Авторът отбелязва, че в образната си система „Молението" повече от всяко друго староруско произведение от XI—XIII в. се опира на явления от руския бит. Битови елементи са използувани за изграждане на сравнения, метафори, отделни образи. Обикновеният руски бит прониква в поетиката. Д. С. Лихачов обръща внимание и на друг един момент, изплъзвал се досега от вниманието на изследователите — хуморът на това произведение, пародийните елементи и иронията в него. Това сближава Даниил с изкуството на скомрахите. По думите на автора „Даниил — это своего рода „интеллигент" Древней Руси XII—XIII веков, „интеллигент", принадлежащий к эксплуатируемым слоям общества" (с. 219).

По-нататък Д. С. Лихачов се спира на „Повесть о разорении Рязани Батыем" — воинска повест, епизираща реалните събития, осеяна с народнопесенни мотиви и явно имаща епически произход. След нея е разгледана „Задонщина", която повече от век е център на вниманието на учените главно поради факта, че в нея според Д. С. Лихачов с отразена светлина сияе „Слово о полку Игореве". В хода на анализа са поставени два интересни и важни въпроса от текстологически характер: че най-старият препис невинаги е опазил в най-добър вид текста на произведението и че този текст трябва да се изучава не сам за себе си, а в своето обкръжение, в състава на произведенията, заедно с които се преписва и разпространява. Работата на преписвача трябва да се изучава като цяло и след установяване на нейните характерни особености да се правят изводи и за преписа на конкретното произведение.

---

[1] Вж. Д. Лихачов. Етическата система на Владимир Мономах. — Език и литература, г. XXI, кн. 4, С., 1966.

Следващото произведение, с право отнесено от Д. С. Лихачов към староруската класика, е „Повесть о Петре и Февронии“. Възникнала към края на XV в., тази творба, както посочва авторът, се родее с живописта на Андрей Рубльов. Нейното очарование се състои в простото и ясно изложение, спокойствието на разказа, хармониращо с беззлобието на действуващите лица. Два фолклорни сюжета — за змея-съблазнител и за мъдрата дева — са органически съединени в едно повествование, получило жанровата форма на житие. Със своята психологическа умиротвореност[2] повестта е своеобразен контрапункт на емоционално-експресивния стил от края на XIV и първата половина на XV в. Съвсем различно по характер, но не по-малко говорещо за новите тенденции в развитието на старата руска литература е съвременното на повестта за Петър и Феврония „Хождение за три моря“ на Атанасий Никитин. С умната си и разностранна наблюдателност, както посочва Д. С. Лихачов, то се откроява сред другите европейски географски съчинения от XV—XVI в.

Съчиненията на цар Иван Грозни също така заслужено са намерили място сред класическите произведения на средновековната руска литература. Както изтъква и авторът, Иван Грозни е една необикновено интересна творческа личност, неприличаща на никого. Рязко открояващият се индивидуален стил на Грозни е явление, необичайно за Средновековието. Много ценни и интересни са наблюденията на Д. С. Лихачов върху забележителната способност на Грозни за художествено превъплъщение. Грозни играе в живота и в зависимост от избраната роля се мени и стилът му, анализиран внимателно от Д. С. Лихачов. Изтъкната е характерната за Грозни ирония, характеризираща не само литературния му стил, но и жизненото му поведение. Като допълнение към статията служи приложението в края на книгата — „Существовали ли произведения Курбского и Грозного?“ Убедително, позовавайки се и на подробните изследвания на други съветски учени, Д. С. Лихачов защищава автентичността на преписката между Грозни и княз Курбски, поставена под съмнение от Е. Кинан.

След като се спира на „Повесть о Тверском Отроче монастыре“, характерна с липсата на средновековния конфликт между доброто и злото, Д. С. Лихачов задържа вниманието на читателя върху личността и съчиненията на „най-забележителния и най-известен руски писател през XVII в.“ (с. 299) — протопоп Авакум, главния идеолог на руското старообрядчество. Интересно е изтъкнатото от автора съчетаване на краен субективизъм, съпоставяне на всичко със случаи от собствения живот на Авакум, с неговата дълбока връзка с читателите. Субективизмът на Авакум не се превръща в индивидуализъм; и в най-личните си преживявания писателят се чувствува свързан със своите съмишленици. Човешката личност лежи в основата на Авакумовата религия, на неговата проповед и на цялата му дейност и това е много добре показано от Д. С. Лихачов.

Последната статия в книгата е посветена на „Повесть о Горе-Злочастии“ — произведение, в което за пръв път в старата руска литература се проявява съчувствие към човек, нарушил житейския морал на обществото, лишен от родителска благословия, слабохарактерен, остро съзнаващ своето падение. За пръв път художественото обобщение от нов тип, създаването на типичен събирателен образ става пряка задача на литературното произведение. Руската литература е изправена пред нови хоризонти в своето развитие.

С разгледаните в книгата произведения не се изчерпва староруската литературна класика. Както отбелязва сам авторът в послесловието, нейният кръг би могъл да се разшири. Но въпросът не е в количествените показатели. В случая най-голям интерес представлява самият подход на Д. С. Лихачов към старата руска литература — подход ценностен, литературоведски по своята същност. Задълбоченото изучаване и теоретическото осмисляне на средновековното книжовно наследство позволява на автора да отсее от цяла маса паметници, интересни сами по себе си като отражение на епохата, това, което има трайна художествена стойност, което бележи основните етапи от развитието на средновековното естетическо съзнание.

Средновековната живопис и средновековната музика все по-пълно разкриват пред съвременния човек своите естетически достойнства. Но старите славянски литератури по-трудно „проговарят“, гласът на средновековния автор по-трудно стига да нашия съвременник. И една от задачите на литературознанието е да улови този глас едновременно в неговите собствени измерения и в общия контекст на човешката култура. В преоткриването на средновековната литература, в приближаването ѝ до най-широк кръг съвременни читатели новата книга на академик Д. С. Лихачов е един значителен принос.

Красимир Станчев

---

[2] По-подробно анализиране на този стил в по-широк културен контекст вж. у Д. С. Лихачов. Человек в литературе древней Руси. 2 изд. М., 1970, с. 93 сл.

ЦЕННО ИЗДАНИЕ НА ПРЕХОДЕН СТАРОБЪЛГАРСКО-СРЕДНОБЪЛГАРСКИ ПАМЕТНИК

Нови издания на няколкото стотици среднобългарски ръкописи са голяма рядкост,[1] което до голяма степен затруднява изследвачите и забавя разработката на сложните въпроси, свързани с прехода от синтетизъм към аналитизъм и с отклонението на българския език от развоя на останалите славянски езици. Тези паметници имат голямо значение и за решаване проблемите на българската историческа лексикология и диалектология. Всичко това определя големия интерес към изданието на Добромировото евангелие,[2] което идва да запълни една празнина в редицата на издадените среднобългарски ръкописи.

Добромировото евангелие е намерено в Синайския манастир „Св. Екатерина“. Първото съобщение за него прави Антонин (Капустин) през 1873 г. През 1896 г. или 1897 г. ръкописът попада в ръцете на забележителния славист В. Ягич, а от м. февруари 1899 г. се съхранява в Публичната библиотека в Петербург (Ленинград) под № Q п. I 55.

Неведнъж е изтъквана важността на издадения паметник за решаване на някои палеографски, текстологически и лингвистични въпроси. Най-напред В. Ягич изследва доста обширно евангелието (1898 г.). Той изтъква ползата от изучаването на Добромировия кодекс за установяване първоначалния евангелски текст и развитието на евангелския превод. Големият славист прави палеографско описание и правописно езиков обзор на паметника, разглежда лексиката и текстуалните варианти в съпоставка главно с Търновското евангелие (XIII в.), а също със Зографското и Марийнското евангелие, дава словоуказатели и няколко снимки от избрани страници.

На В. Ягич е била позната само една част от ръкописа на Добромировото евангелие, т. нар. Ленинградска част в изданието на Б. Велчева (с. 35 — 422), обхващаща 183 пергаментни листа. През 1914 г. В. А. Розов съобщава, че в манастира „Св. Екатерина“ се пазят още 23 л., които през 1968 г. биват отново открити от израелския славист Моше Алтбауер. Синайската част на кодекса представя 45 изписани страници и съдържа текст от евангелието на Марко — от гл. II, ст. 7 до гл. IX, ст. 19 вкл.

През 1972 г. Б. Велчева подготвя за печат Добромировото евангелие в два тома. Първият том съдържа разчетен текст на Ленинградската част на ръкописа и паралелно с него снимки на оригинала, а вторият том ще съдържа езиково изследване и индексречник с гръцки съответствия. Междувременно М. Алтбауер направи фототипно издание на ръкописа,[3] поради което изданието на Б. Велчева не включва всички снимки на паметника. Израелският славист публикува фототипно и Синайската част на Добромировото евангелие. Тъй като на Б. Велчева не са ѝ били достъпни оригиналите, тя печата със съгласието на М. Алтбауер в края на книгата си разчетен текст на Синайската част, направен по публикуваните от него снимки. (Вж. в изданието на Б. Велчева с. 425—470.)

Авторитетът на В. Ягич дълги години кара славистите да цитират неговата студия и да се чувствуват незадължени да правят нови наблюдения върху Добромировото евангелие. Обаче запознаването с оригинала убеждава Б. Велчева в необходимостта да се направи достъпен на славистичния свят цялостният текст на кодекса. Освен това по-продължителните занимания ѝ дават основание да направи отделни важни корекции и допълнения в изводите на големия изследовател на славянската книжнина. Плод на задълбочената работа на Б. Велчева със старобългарски и среднобългарски оригинални ръкописи са цяла редица нейни статии, от които най-важна за по-нататъшните издирвания е студията за Стаматовото евангелие.[4] Това ѝ дава възможност да постави проблемите около Добромировото евангелие на широка основа, привличайки богато данни от старобългарски и среднобългарски паметници.

В Увода се разглеждат детайлно някои недостатъчно описани или неописани от В. Ягич явления в ръкописа — тетради, разлиновка, мастило, орнамент (с. 8—11) и се дава изчерпателна палеографска характеристика на паметника. Заслужава най-висока оценка извършеното от Б. Велчева за уточняване преписвачите на кодекса и разкриване броя на късните писарски ръце. В същност решаването на тези въпроси е методологически свързано с прецизната едиционна техника, която авторката е избрала. Според нея трима са основните преписвачи, създатели на оригинала на евангелието, които са означени с началните букви на латинската азбука:

---

[1] Специално внимание заслужава издаденият в последно време Бдински сборник (XIV в.): *Bdinski zbornik* „De tempel“, Tempelhof 37, Bruges (Belgique), 1973, 246 p.

[2] *Добромирово евангелие.* Български паметник от началото на XII век. Подготви за издаване Боряна Велчева. С., БАН, 1975. 472 с.; В увода на изданието вж. приведената от авторката литература на проучванията върху ръкописа.

[3] *Добромирово евангелие.* Кирилски споменик од XII век. Том I. Приредил Моше Алтбауер. Скопйе, 1973, XVIII+438 с.

[4] Б. Велчева. Към установяването на среднобългарските правописни типове (Стаматово четвероевангелие от XIII в.). — Изв. на Инст. за бълг. език, кн. XVII, 1969, с. 233—286.

1) Преписвач А написва л. 1а—95б; 122а—129б; 158б—182б и цялата Синайска част.

2) Преписвач В според Б. Велчева е поп Добромир, който пише на л. 96а—121а; 130а—158а.

3) Преписвач С написва само приписката от четири реда на л. 121а. Основателно авторката тълкува по новому приписката от ръката С: О благодѣти гнѣ комоу сѧ даси / рѫкописаниє добромира попа грѣ/шьника. єже прѣписа. и нє доконьча мало. Докато за В. Ягич поп Добромир е преписвачът-вдъхновител за написването на кодекса, според Б. Велчева „грешникът" поп Добромир е именно вторият книжовник (В), участвувал в преписването на евангелието, чието име то носи днес (с. 13).

Изследователката обръща голямо внимание на неотбелязаните от В. Ягич случаи, когато първоначалният текст, писан от А и В, е покрит с късни наслоения. От внимателния анализ се установява за първи път, че в коригирането на евангелския текст на Добромировия кодекс са участвували най-малко пет късни преписвачи, поправящи и допълващи текста:

Преписвач D има най-старинен почерк и пише с български правопис на л. 128а, 4, 129б, 16, 17.

Преписвачите Е, F, Н правят добавки и поправки със сръбски правопис по целия ръкопис.

Преписвачът G пише заглавия на л. 8а.

Някои от късните добавки и поправки имат не само правописно-фонетичен характер, но засягат и лексикални, текстуални, морфологични и синтактични особености на Добромировото евангелие. Поради това точното разграничаване на късните преписвачи (D, E, F, G, H) има голямо значение не само за изследването на ръкописа, но и на евангелския текст изобщо и на неговия развой до късния среднобългарски период.

Основен принцип, който Б. Велчева следва, е максимално пълно и точно представяне на първоначалния текст на паметника, писан от книжовниците А, В и С. Изданието спазва оригиналното деление на страници и редове, оригиналната пунктуация, надредните знаци, като съкращенията се дават също без промени. Въведено е само разделяне на слятото писане, като текстът е сегментиран на глави и стихове. Това е прокарано в изданието последователно, като типичен образец е напр. л. 182б. Той е покрит с по-късен текст и се чете с помощта на специална снимка. Издателката дава първоначалния текст на ръка А, а под него — написания от ръка F. Подобни места в ръкописа изискват търпеливо и продължително вглеждане в заличения текст и голяма прецизност при уточняване на видяното. Наред с първоначалния текст са дадени с друг шрифт само обширни части от паметника, писани от късните ръце, където няма или е невъзможно да бъде разчетен по-старият текст.

Поправките и допълненията на по-късните преписвачи са дадени под линия, а също така там са посочени означените тетради, заставките, украсените началки, промените в почерка и мастилото и пр. Бележките под линия свидетелствуват за особено грижливото разчитане на първоначалния текст на Добромировия кодекс. Те са най много при евангелието на Йоан. Макар че авторката разчита Синайската част само по снимки, и тук бележките под линия са достатъчно богати. Имайки пред вид изтритите пасажи, надредните знаци и пунктуацията в края на редовете, тя отбелязва, че издаденият от нея текст на Синайската част не претендира за същата пълнота, каквато има разчитането на Ленинградската част на Добромировото евангелие.

В рамките на палеографското описание Б. Велчева поставя на дискусия въпроса за датировката на старобългарските и среднобългарските паметници. Тя аргументирано подчертава, че досегашната хронологизация на много палеографски факти трябва да бъде променена. Няма спор, че липсата на датирани ръкописи създава големи мъчнотии при решаването дори на основни въпроси на българската палеография. Ще добавим, че за съжаление нито един писан къс от старобългарски или среднобългарски ръкопис не е подлаган на модерна обработка за установяване на неговата възраст. Изследването само на няколко паметника с най-съвременни технически средства, колкото и скъпо да струва, заслужава да бъде направено. Тогава ще паднат много въпросителни в българската палеография и много езикови явления ще ни се представят в нова светлина.

Характерно за Добромировото евангелие е, че има тенденция датата на неговото написване да бъде премествана към началото на XII или края на XI в. Пръв датира кодекса Антонин (Капустин) като паметник от XI—XII в. В. Ягич го определя от края на XII в., макар неговите съображения за старинността на Добромировото евангелие да са повече валидни за XI в., отколкото за XII в. В. Н. Щепкин отнася ръкописа към средата или края на XII в., С. М. Кулбакин — към първата половина на XII в., В. Розов — също. К. Мирчев и Хр. Кодов приемат, че Добромировото евангелие е паметник от началото на XII в. На това мнение е и Вл. Мошин.

Усилията на Б. Велчева са насочени към това — да докаже, че по съвкупността от палеографските данни Добромировото евангелие може да се отнесе с по-голяма вероятност към XI, отколкото към XII век. Общоприетото в славистиката за хронологията на езиковите явления обаче налага известна предпазливост (с. 22). За нейната теза свидетелствуват много факти, част от които тя излага и в статията си „Към Добромировото евангелие".[5] Ще сумираме нейните аргументи, тъй като това не е направено достатъчно прегледно в увода на изданието:

1. Буквите, които са хронологически значими (а, р, ѣ, ц, ч, щ, ѡ), имат в Добромировото евангелие начертания, които са характерни и за най-старата кирилица.

2. При сравняване на Добромировия кодекс с гръцки ръкописи от X—XII век се установява прилика с провинциални ръкописи от преди XII в.

3. Краткият гръцки надпис на празната страница 121б на ръкописа се датира към XI—XII в.

4. Кирилският почерк на преписвачите А, В и С се свързва с глаголическото висящо писмо (Киевски листове, Синайски псалтир, Охридско евангелие, някои части в Марийнското и Асеманиевото евангелие).

5. Дистрибуцията на трите знака ѫ, ѧ и ѭ в Добромировото евангелие съответствува на дистрибуцията на знаците **Ⱘ**, **Ⱔ** и **Ⱙ** в най-старата глаголица.

6. *Нормата*, която преписвачите А и В нарушават, е *старобългарска* — с три носовки и един ер (ь); с ѣ за ѣ и ꙗ; щ, ꙃ и др.

7. Някои особености на орнамента сближават твърде много Добромировия кодекс със старобългарските паметници.

8. В ръкописа има един случай на употреба на глаголическа (**Ⱔ**) вместо кирилска (ѧ) малка носовка (л. 179а).

Особено важни са изводите на Б. Велчева, че „смесването на различни графически и правописни системи е едно указание за късен произход на паметника и все пак късен старобългарски, а не среднобългарски" (с. 24). И по-нататък: „В смесването на различни графически и правописни системи в Добромировото евангелие е намерило отражение и смесването на различни старобългарски диалектни системи — североизточни, югозападни и югоизточни" (с. 25).

Смятаме за необходимо да препоръчаме на авторката на изданието във II том на Добромировото евангелие да бъде даден пълен списък на думите, в които ь и н не са се отпечатали добре. Разбира се, това досадно печатарско недоглеждане, за което издателката няма вина, ще бъде коригирано и чрез индекса-речник. Нужно е също така в том II да бъде приложен и списък на съкратените думи от апарата под линия, защото техният брой е твърде значителен и много от тях означават няколко лексеми, напр.: добав. = добавено, добавя, добавка; попр. = поправка, поправено; и т. н. Освен това са пропуснати някои печатни грешки: Випаксар (с. 424) вм. Синаксар; на л. 23а и 24б е изпуснато съкращението С (Синайска част), на с. 33, ред 3, отгоре надолу, са изпуснати буквите ѕ и ꙁ.

Изданието на Добромировото евангелие, един изключително ценен паметник, представен от Б. Велчева вещо и компетентно, постига изцяло своята цел — да даде максимално точна информация за първоначалното състояние на ръкописа. То е основа за нови проучвания на развойните тенденции в графиката и правописа и на езиковите факти от прехода между старобългарския и среднобългарския период на българския език.

Васил Василев

---

[5] Б. Велчева. Към Добромировото евангелие. — Славистичен сборник. С., 1968, с. 123—129.

Поредицата „Старобългарска литература“ излиза в две книги годишно. За печат се приемат изследвания и статии върху проблемите на старобългарската литература и култура; ще се обнародват също неиздадени текстове и материали, рецензии, прегледи, библиография.

Ръкописите не трябва да надхвърлят 30 машинописни страници.